

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI

BELLEĞİN BİLİM MERKEZLERİNİN MİMARİSİNDE
ZAMANSALLIĞIN TASARLANMASINA ETKİSİNİN
HAUNTOLOJİK PERSPEKTİFLE TANIMLANMASI

ESRA ŞAT

DOKTORA TEZİ

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Berrin AKGÜN (Tez Danışmanı)
Prof. Dr. Gaye BİROL
Prof. Dr. Bedriye ASIMGİL
Doç. Dr. Betül BAKIR
Dr. Öğretim Üyesi Tülay ÇİVİCİ

BALIKESİR, OCAK - 2025

ETİK BEYAN

Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak tarafımda hazırlanan “**Belleğin Bilim Merkezlerinin Mimarisinde Zamansallığın Tasarlanmasına Etkisinin Hauntolojik Perspektifle Tanımlanması**” başlıklı tezde;

- Tüm bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Kullanılan veriler ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Tüm bilgi ve sonuçları bilimsel araştırma ve etik ilkelere uygun şekilde sunduğumu,
- Yararlandığım eserlere atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,

beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ederim.

Esra ŞAT

ÖZET

**BELLEĞİN BİLİM MERKEZLERİNİN MİMARİSİNDE ZAMANSALLIĞIN
TASARLANMASINA ETKİSİNİN HAUNTOLOJİK PERSPEKTİFLE
TANIMLANMASI
DOKTORA TEZİ
ESRA ŞAT
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. BERRİN AKGÜN)**

BALIKESİR, OCAK - 2025

Bu çalışma, bilim merkezlerinin mimarisinde geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki etkileşimleri hauntolojik bir perspektifle ele alarak, mekânsal belleğin zamansallıkla nasıl biçimlendiğini tartışmaktadır. Derrida'nın hauntoloji kavramı, tezde var ile yok arasındaki belirsiz geçişleri, geçmişin bugüne sızmasını ve geleceğin şimdideki etkilerini incelemeye olanak sağlayan bir kavram olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda, bilim merkezleri bilimsel bilgi aktarma ve deneyimleme alanları olmalarının yanında, ulusal kimlik, toplumsal bellek ve ideolojik söylemlerle iç içe geçmiş kültürel mekânlar olarak ele alınmaktadır.

Çalışmada Tübitak tarafından desteklenen büyük ölçekli bilim merkezleri yapıları arasından Konya, Kocaeli, Elazığ, Kayseri, Antalya Bilim Merkezleri ve Bursa GÜHEM çalışma alanları olarak seçilmiş ve hauntolojik açıdan değerlendirilmiştir. Yapılarda kentsel ve toplumsal bağlam, mekan ilişkileri, işlev, form, malzeme ile imge, simge, sembol değerleri gibi unsurlar üzerinden hauntolojik izler sürülmüştür. Bu unsurlarda görülen geçmiş, şimdi ve gelecek hayaletlerinin hangi nedenlerle ve etkilerle belirdiği analiz edilip tartışılmıştır.

Bulgular, bilim merkezlerinin geçmişin hayaletleri (kültürel miras, geçmiş stiller, geçmiş idealler gibi) ile geleceğin hayaletleri (iklim değişikliği, bilim ve ilerleme söylemleri, ideoloji gibi) şimdinin de hayaletleriyle (tüketim ve evrensellik gibi) bir arada barınabildiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, bilim merkezleri ne tamamen geçmişe ait ne de tamamen geleceğe yöneliktir; her iki zamansallığın da iç içe geçtiği ve şimdinin etkileriyle birleştiği hibrit mekânlardır.

Sonuç olarak, bu çalışma, bilim merkezlerinin mimari üslubunun zamansallık katmanlarıyla nasıl şekillendiğini ve hauntolojik bir yaklaşımla nasıl okunabileceğini ortaya koyarak, mimarlık tarihi ve kuramı bağlamında yeni bir değerlendirme yöntemi önermektedir. Böylece Türkiye'deki 2000'li yıllarda inşa edilen özellikle kamusal ve kültürel projelerde geçmişi referans alarak yorumlanan yapılar hakkındaki mimari üslup tartışmalarına yeni bir bakış önermektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Hauntoloji, mekânın hayaletleri, bellek, gelecek, bilim merkezi

ABSTRACT

DEFINING THE EFFECT OF MEMORY ON THE DESIGN OF TEMPORALITY IN THE ARCHITECTURE OF SCIENCE CENTRES WITH HAUNTOLOGICAL PERSPECTIVE

PH.D THESIS

ESRA ŞAT

BALIKESİR UNIVERSITY INSTITUTE OF SCIENCE

ARCHITECTURE

(SUPERVISOR: PROF. DR. BERRİN AKGÜN)

BALIKESİR, JANUARY - 2025

This study examines the interactions between the past, present, and future in the architecture of science centers from a hauntological perspective, discussing how spatial memory is shaped by temporality. Derrida's concept of hauntology is approached in the thesis as a framework that enables the examination of ambiguous transitions between presence and absence, the persistence of the past in the present, and the influences of the future on the now. In this context, science centers are considered not only as spaces for the transmission and experience of scientific knowledge but also as cultural sites intertwined with national identity, collective memory, and ideological discourses.

Among the large-scale science centers supported by TÜBİTAK, the Konya, Kocaeli, Elazığ, Kayseri, and Antalya Science Centers, along with Bursa GÜHEM, have been selected as case studies and evaluated from a hauntological perspective. Hauntological traces have been pursued in these structures through elements such as urban and social context, spatial relationships, function, form, material, and the values of image, symbol, and emblem. The study analyzes and discusses the reasons and impacts behind the emergence of the ghosts of the past, present, and future within these elements. The findings reveal that science centers accommodate the ghosts of the past (such as cultural heritage, historical styles, and past ideals), the ghosts of the future (such as climate change, discourses of science and progress, and ideology), and the ghosts of the present (such as consumerism and universality) simultaneously. In this regard, science centers are neither entirely rooted in the past nor solely oriented toward the future; rather, they are hybrid spaces where both temporalities intertwine and merge with the influences of the present.

Ultimately, this study proposes a new method of evaluation within the context of architectural history and theory by demonstrating how the architectural style of science centers is shaped by layers of temporality and how they can be interpreted through a hauntological approach. Thus, it offers a fresh perspective on architectural style debates concerning public and cultural projects in Turkey, particularly those built in the 2000s, which engage with the past as a reference in their design and interpretation.

KEYWORDS: Hauntology, ghosts of space, memory, temporality, science center

Science Code / Codes : 80109, 80107

Page Number: 185

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİL LİSTESİ	vi
TABLO LİSTESİ	viii
SEMBOL LİSTESİ	ix
ÖNSÖZ	x
1. GİRİŞ	1
1.1 Amaç	7
1.2 Kapsam	7
1.3 Yöntem.....	8
2. ZAMANSALLIK: GEÇMİŞ, ŞİMDİ ve GELECEK İLİŞKİSİ	15
2.1 Bellek ve Geçmiş Tahayyülleri.....	17
2.1.1 Tarihsel Süreçte Bellek Yaklaşımları	19
2.1.1.1 Aydınlanma Öncesi Bellek Kavramına Yaklaşımlar	21
2.1.1.2 Aydınlanma ve Sonrası Bellek Kavramı	24
2.1.2 Belleğin Bireysel ve Toplumsal Dinamikleri.....	25
2.1.2.1 Bireysel Bellek	26
2.1.2.2 Toplumsal Bellek	27
2.1.3 Bellek ve Hatırlama/ Hatırlatma Biçimleri	29
2.1.3.1 İmgeler Yoluyla Hatırlama.....	31
2.1.3.2 Nesnelere Yoluyla Hatırlama	33
2.1.3.3 Mekan Yoluyla Hatırlama	34
2.1.3.4 Bedensel Pratikler Yoluyla Hatırlama.....	37
2.1.3.5 Anma Törenleri	37
2.1.3.6 Ritüeller	38
2.1.4 Bellek ve Unutma/ Unutturma Biçimleri	39
2.1.4.1 Kendiliğinden Unutma	42
2.1.4.2 Patolojik Unutma.....	42
2.1.4.3 Post Travma ve Bastırma Yoluyla Unutma.....	42
2.1.4.4 Sistemli Engelleme Sonucu Unutma / Unutturma	43
2.2 Bellek ve Gelecek Tahayyülleri.....	44
2.2.1 Kolektif Gelecek	46
2.2.2 Beklenmedik Gelecek	49
2.2.3 Vaadedilmiş (İdeolojik) Gelecek	49
2.2.4 Ütopik Gelecekler	50
2.2.5 Kaygılı Gelecek.....	51
2.2.6 Gelecekçilik (Fütürizm)	52
2.2.7 Tekerrür.....	55
3. HAUNTOLOJİ	57
3.1 Hayalet	61
3.1.1 Hayaletlerin Zamandışılığı.....	64
3.2 Miras	66

3.3 Yas..	67
4. MİMARLIKTA HAUNTOLOJİ.....	70
4.1 Artık Var Olmayan Mekanın Hayaletini Günümüzde Aramak	70
4.2 Henüz Var Olmamış Mekanın Hayaletini Aramak.....	71
4.3 Hayaleti Mevcut Bir Mekanda Aramak	72
4.4 Mekanı Yer Yapan Hayaletler	73
4.4.1 Hayalet Kentler, Hayalet Yerler.....	74
4.4.2 Hayaletimsi Artıklar.....	74
4.4.3 Mevcut Mekanın Hayaletsiliği.....	76
5. MİMARLIKTA GEÇMİŞ ŞİMDİ ve GELECEK HAYALETLERİ	79
5.1 Mimarlıkta Geçmişin Hayaletleri	79
5.1.1 Yasla Gelen Hayaletler	82
5.1.2 Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen	83
5.1.3 Reddi Miras	84
5.1.4 Hayalet Kalıntıları.....	85
5.2 Mimarlıkta Geleceğin Hayaletleri.....	86
5.2.1 Gelmesi Beklenen Hayaletler.....	93
5.2.2 Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler	94
5.2.3 Gelmesi Düşlenen Hayaletler.....	95
5.2.4 Ruh Çağırma	95
5.3 Mimarlıkta Şimdinin Hayaletleri	97
5.3.1 Tüketim ve Evrensellik	98
5.3.2 Siperlik ve Tolga Etkisi.....	98
6. BİLİM MERKEZLERİ.....	100
6.1 Bilim Merkezlerinin Tarihi	101
6.2 Türkiye’de Bilim Merkezlerinin Gelişimi ve Misyonu	104
6.2.1 TÜBİTAK 4003-Bilim Merkezleri Kurulması Destek Programı	106
6.2.2 Bilim Merkezlerinin Planlanması ve İşlevselliği Üzerine Temel İlkeler.....	107
6.2.3 Mimari Tasarım ve Lokasyon Seçimi Üzerine Öneriler	108
7. BİLİM MERKEZLERİNİN HAUNTOLOJİK PERSPEKTİFTEN OKUNMASI... ..	113
7.1 Konya Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi	114
7.1.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	114
7.1.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	117
7.1.3 Mekansal İlişkiler.....	118
7.1.4 İşlev.....	121
7.1.5 Form ve Malzeme	121
7.1.6 İmge-Simge Sembol Değerleri.....	126
7.2 Kocaeli Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analiz	129
7.2.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	130
7.2.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	132
7.2.3 Mekansal İlişkiler.....	134
7.2.4 İşlev.....	134
7.2.5 Form ve Malzeme	134
7.2.6 İmge-Simge- Sembol Değerleri	135
7.3 Elazığ Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi	135
7.3.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	136

7.3.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	137
7.3.3 Mekansal İlişkiler	137
7.3.4 İşlev.....	139
7.3.5 Form ve Malzeme	139
7.3.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri	141
7.4 Kayseri Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi	142
7.4.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	143
7.4.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	144
7.4.3 Mekansal İlişkiler.....	145
7.4.4 İşlev.....	148
7.4.5 Form ve Malzeme	148
7.4.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri	151
7.5 Gökmen Uzay Havacılık Eğitim Merkezi ve Hauntolojik Analizi.....	152
7.5.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	153
7.5.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	154
7.5.3 Mekansal İlişkiler.....	154
7.5.4 İşlev.....	155
7.5.5 Form ve Malzeme	155
7.5.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri	155
7.6 Antalya Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi.....	157
7.6.1 Bölgeselcilik ve Bağlam	158
7.6.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam	161
7.6.3 Mekansal İlişkiler.....	162
7.6.4 İşlev.....	165
7.6.5 Form ve Malzeme	166
7.6.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri	167
8. SONUÇ.....	171
9. KAYNAKLAR (APA)	175
ÖZGEÇMİŞ	185

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1: Geçmiş-şimdi-gelecek ilişkisi.....	10
Şekil 1.2: Hayaletin belirme biçimi / durumu.....	10
Şekil 1.3: Hayaletin gelme nedenleri.	12
Şekil 1.4: Kavramlar çekmecesini 1.aşama.....	13
Şekil 1.5: Kavramlar çekmecesini 2.aşama.....	14
Şekil 2.1: Lineer olmayan zamansal ilişkiler.	17
Şekil 4.1: José Antonio Millan'ın fotoğrafları.	75
Şekil 4.2: Xenmate'in fotoğrafları	76
Şekil 4.3: Arte Sella Heykel Parkı için tasarlanan "Simbiosi"	77
Şekil 4.4: Basilica de Siponto, İtalya.	78
Şekil 5.1: Yerkes-Dodson eğrisi	88
Şekil 7.1: Konya Bilim Merkezi'nin kent içindeki konumu.....	116
Şekil 7.2: Seralab tarım ve eğitim merkezi	117
Şekil 7.3: Seralab iç mekan görselleri	117
Şekil 7.4:Konya Bilim Merkezi Uydu Görünümü	118
Şekil 7.5: Konya Bilim Merkezi	119
Şekil 7.6: Konya Bilim Merkezi giriş bölümü	119
Şekil 7.7: Dünyamız Sergi Galerisinden iklim ve enerji temalı sergiler	120
Şekil 7.8: Robot Biliminin geleceği ve insansı robotlar sergi temaları	120
Şekil 7.9: Konya Bilim Merkezi Planetaryumunda gösterimi yapılan bazı kısa filmler .	121
Şekil 7.10: Konya Bilim Merkezi giriş kapısı dışarıdan görünüşü, giriş kapısı içeriden görünüşü.	122
Şekil 7.11: Konya Sahip Ata Külliyesi Taç Kapısı, Konya Akçe Gizlenmez (Taş) Camii , Konya Karatay Medresesi	123
Şekil 7.12: Roma Pantheon Tapınağı Kubbesi, Ayasofya Kubbesi, Buckminster Fuller'ın Jeodezik Kubbesi	124
Şekil 7.13: Konya Bilim Merkezi, Planetaryum ve Bilim Merkezi.....	125
Şekil 7.14: Konya Bilim Merkezi Çelik Strüktür	126
Şekil 7.15: Konya Büyükşehir Belediyesi logosu, Konya Bilim Merkezi zemin kat PVC zemin kaplaması.	127
Şekil 7.16: Divriği Ulu Camii doğu kapısında 2. grup çift başlı kartal kabartması, Konya İnce Minare'de Selçuklu döneminden kalma çift başlı kartal kabartması.	128
Şekil 7.17: Konya Bilim Merkezi giriş bölümü zemininde yer alan kartal figürü, Konya Bilim Merkezi girişin batısında yer alan Belediye logosu.....	129
Şekil 7.18: Seka Fabrikası kent içi konumu uydu görüntüsü.....	131
Şekil 7.19: Seka Fabrikası yerleşimi.....	131
Şekil 7.20: Elazığ Bilim Merkezi Cepheler	138
Şekil 7.21: Elazığ Bilim Merkezi Giriş bölümü ve Planetaryum.....	139
Şekil 7.22: Elazığ Bilim Merkezi Giriş Cephesi.....	141
Şekil 7.23: Hezarfen Ahmet Çelebi temsili ve Astronot maketi.....	141
Şekil 7.24: El Cezeri makineleri replika resimleri ve bilim sergi alanı girişinde yer alan tabela.....	142
Şekil 7.25:Kayseri Bilim Merkezi Kent İçi Konumu.....	144
Şekil 7.26: Anadolu Harikalar Diyarı'nda Yer Alan Kayseri Bilim Merkezi.....	144
Şekil 7.27: Kayseri Bilim Merkezi El-Cezeri Mekanik Bilimin Öncüsü Sergi Alanı.	146

Şekil 7.28: Kayseri Bilim Merkezi	149
Şekil 7.29: Kayseri Bilim Merkezinde yer verilen sergi elemanları	150
Şekil 7.30: Kayseri Bilim Merkezi fütüristik merdiven tasarımı, mavi ve beyaz renk kullanımı.....	150
Şekil 7.31: Kayseri Bilim Merkezinin de yer aldığı Anadolu Harikalar Diyarı Tema Park	152
Şekil 7.32: GUHEM.....	155
Şekil 7.33 : Geçmişin uçma deneyimlerinin konu edindiği sergi temaları	157
Şekil 7.34: Antalya Bilim Merkezi kent içi konumu	160
Şekil 7.35: Dokuma Fabrikası eski fotoğrafları	161
Şekil 7.36: Antalya Bilim Merkezi giriş cephesi.....	163
Şekil 7.37: Antalya Bilim Merkezi'nde yer alan bazı tematik sergiler.....	164
Şekil 7.38: Dokumapark içerisinde yer alan açık hava müzesi, araba müzesi, açık sergi alanları	164
Şekil 7.39: Bilim ve sanayinin gelişimini anlatan dolaşım alanları ve sergi alanları.	164
Şekil 7.40: Antalya Dokuma Fabrikası Kampüsü özgün ve güncel işlev dağılımı ve zonlama analizi.....	165
Şekil 7.41: Bilim merkezinin günümüze ait fotoğrafı.....	167
Şekil 7.42: İç mekanda mavi renk kullanımı	168

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1.1: Ulaşılan son aşama yöntem tablosu.	14
Tablo 6.1: Tübitak ve Proje Yürütücüsü Kurumların Yükümlülükleri.	107
Tablo 6.2: Büyük ölçekli bilim merkezi binalarında bulunması gereken başlıca alanlar.	109
Tablo 6.3: Tübitak Büyük Ölçekli Bilim Merkezleri.	110
Tablo 6.4: Tübitak Küçük Ölçekli Bilim Merkezleri.	111
Tablo 7.1: Konya Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.	114
Tablo 7.2: Kocaeli Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.	130
Tablo 7.3: Elazığ Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.	136
Tablo 7.4: Kayseri Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.	142
Tablo 7.5: GUHEM Hauntolojik Analiz Tablosu.	152
Tablo 7.6: Antalya Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.	158
Tablo 7.7: Antalya Bilim Merkezinde Bulunan Sergi ve Atölyeler.	163

SEMBOL LİSTESİ

GUHEM : Gökmen Uzay Havacılık ve Eğitim Merkezi
TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

ÖNSÖZ

Eğitim hayatıma katkıları yüksek lisans ders süreciyle başlayan ve doktora eğitim süreciyle devam eden, tüm bu süreç boyunca benden desteğini esirgemeyen, sayın danışmanım Prof. Dr. Berrin Akgün'e verdiği emekler ve yanımda olduğu her an için teşekkür ederim.

Yüksek lisans tez danışmanım olarak üzerimde çokça emeği olan, doktora sürecinde tez izleme jürilerime ve savunma jürisine katılarak değerli görüşleriyle gelişmeye katkıda bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Gaye Birol'a katkıları ve anlayışı için çok teşekkür ederim.

Jürilerime katılarak görüşleriyle yol almamı kolaylaştıran değerli hocalarım Doç. Dr. Betül Bakır'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hatice Uçar'a ayrıca Tez Savunma jürisine katılarak görüşleri ve yönlendirmeleriyle katkı sağladıkları için Dr. Öğr. Üyesi Tülay Çivici'ye ve Prof. Dr. Bedriye Asımgil'e, teşekkürlerimi sunarım.

Bu uzun süreç boyunca bana türlü şekillerde katkılar sağlayan, destek veren, anlayış gösteren sevgili dostlarım Aysun, Kısmet, Yasemin ve Rabia'ya bana sundukları güvenli limana sığınma hissini yaşattıkları için çok teşekkür ederim.

Doktora yolculuğunu birlikte katettiğim, sürecin acı tatlı heyecanlarını paylaştığım arkadaşım Arş. Gör. A. Deniz Kabakoğlu'na eşliği için çok teşekkür ederim.

Hayatımın her anında azmiyle, çalışkanlığıyla, duruşu ve karakteriyle bana örnek olan, bugünlere gelebilmem için destekleyip yollar açan, evladı olmaktan gurur duyduğum kıymetli babama, duruşundan güç bulduğum, sevgisi, emekleri ve desteğiyle beni yetiştiren değerli anneme, ne zaman ihtiyaç duysam destek olan, sevgilerini hep hissettiğim kardeşlerime ve tüm aile üyelerime ayrı ayrı teşekkür ederim.

Hayatın tüm zorlukları karşısında olduğu gibi doktora sürecinde de yanımda olan, beni her koşulda destekleyen, gerek tez yazım sürecinde gerek alan çalışması için şehir şehir gezmem gerektiğinde eşlik edip yoldaş olan çok sevgili eşim Kerimşah'a çok teşekkür ederim.

Son olarak, belki de farkında bile olmadan birlikte geçirebileceğimiz saatler, günler, aylardan fedakarlık ederek bana gösterdikleri anlayış için, kendilerinden güç bulup yere daha sağlam basmamı sağladıkları için, hayatıma her daim güzellik kattıkları için biricik kızım Lina'ya ve biricik oğlum Nesim'e ne kadar teşekkür etsem az kalır. Bu çabam en çok da onlar için....

Balıkesir, 2025

Esra Şat

1. GİRİŞ

Mimarlık mekânsal gereksinimlere yanıt veren bir disiplin olmanın ötesinde tarihsel, toplumsal ve kültürel süreçlerle biçimlenen bir düşünce ve üretim alanıdır. Her yapı, bir yandan kendi döneminin toplumsal dinamiklerine ve estetik eğilimlerine hizmet ederken, diğer yandan geçmişten devraldığı izler ve geleceğe yönelen projeksiyonlarla iç içe geçmiş bir kimlik kazanmaktadır. Bu bağlamda çalışma kapsamında Jacques Derrida'nın "hauntoloji" kavramı mimarlık alanına farklı bir bakış açısıyla bakabilmenin bir aracı olarak ele alınmıştır. Hauntoloji ile hem artık var olmayanın sanallık biçiminde geçerliliğini koruduğu geçmiş hem de henüz gerçekleşmemiş olanın şimdide hissedilir kılındığı gelecek konu edinilirken hayalet metaforu kullanılır. Derrida, hayaleti ne tam anlamıyla ölü ne de canlı, ne tamamen geçmiş ne de bütünüyle gelecek bir varlık olarak tanımlar. Hayalet, geri gelendir. Geri gelme, onun ete kemiğe bürünmesiyle, görünmeyenden görünür olmasına dönüşür. Bu bağlamda, hayalet, düşsel bir varlıktır; görülecek hiçbir şeyin olmadığı bir yere yansıyan bir imge (Derrida, 2019), düşsel bir ekranın ortaya koyduğu bir gerçekliktir. Hem bir bellek izine hem de bir tahayyüle işaret eden bu figür tekrar tekrar ortaya çıkar.

Hauntoloji kavramı Derrida'nın "Marx'ın Hayaletleri" adlı eserde ele almasının ardından felsefeden edebiyata, popüler kültürden mekânsal araştırmalara kadar geniş bir alana yayılarak literatürde sıklıkla yer almıştır. Dikkat çeken çalışmalardan bazılarına değinmek gerekirse; Mark Fisher (2014), hauntolojiyi popüler kültür ve müzik bağlamında değerlendirerek geçmişin bugüne musallat oluşunu incelerken, *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination* adlı eserde musallat kavramı modern sosyal hayatın temel bir unsuru olarak ele alınarak sosyal yapılar ve bellek üzerindeki etkileri yazarlar tarafından farklı kapsamlarda tartışılmıştır (Gordon, 2008). *Popular Ghosts The Haunted Spaces of Everyday Culture* derlemesi (del Pilar Blanco & Peeren, 2010) hauntolojinin edebiyat, medya ve popüler kültürdeki yansımaları ele alınmaktadır. Abraham ve Torok da hauntolojinin Psikanalitik açıdan bireysel ve kolektif travmaların, kuşaklar boyunca bilinçdışında nasıl aktarıldığını incelemek için ele alındığı çalışmalar yapmışlardır.

Hauntoloji, edebiyatta bellek, tarihsel travma ve kayıpla; müzikte geçmişin yankıları ve nostaljik bozulmalarla; sinemada ve görsel sanatlarda tekinsizlik, kayıp zamanlar ve hayaletimsi imgelerle ilişkilendirilerek disiplinler arası bir tartışma alanı yaratmaktadır.

Mimarlık ve mekân çalışmalarında ise hauntoloji, mekânsal bellek, kayıp yapılar, modernist ütopyaların çöküşü gibi konular, farklı biçimlerde ele alınmıştır. Örnelemek gerekirse Modernist mimarinin vaat ettiği geleceğin hayalete dönüşmesi Reinhold Martin'in *Utopia's Ghost* adlı eserinde tartışılmakta (Martin, 2010) ve modernizmin ütopyacılı projelerinin zamanla nasıl çöküşe uğradığına değinilmektedir. Antoine Picon'un *The Ghost of Architecture* adlı çalışmasında geçmişin mimaride silinmediği, aksine sürekli olarak yapılar üzerinden yeniden üretildiği vurgulanır. Kent çalışmalarında, Sunil Bald'ın *Memories, Ghosts, and Scars: Architecture and Trauma in New York and Hiroshima* adlı eseri, savaş ve felaketlerin mekânsal hafızadaki yansımalarını ele alırken bu yansımaların kentlerdeki yapısal değişimlerle nasıl ilişkili olduğunu tartışmaktadır. M.D. Mahasweta'nın *City of Spectres* adlı çalışması ise Kalküta'nın hayaletimsi mekânsallığını inceleyerek, Bengal hayalet hikâyelerinin bu mekânlarla nasıl iç içe geçtiğini irdeler. Michael Bell'in 1997 tarihli çalışmasında ise mekânların hayaletlerle dolu olduğu ve hayaletlerin toplumsal inşa ürünü olduğu savunularak, musallat olma durumunun bireysel ve kolektif bilinçle ilişkisi ele alınır. Bu eserler, farklı bağlamlarda ve bakış açılarıyla mekânların ve mimarinin hauntolojik yönlerini ortaya çıkararak mekânsal etkilerini analiz etmektedir.

Derrida "Marx'ın Hayaletleri"nde zamanın ve onun izlerinin, geçmişin ve geleceğin arasındaki ilişkilerin doğasını sorgular. Gelecek, geçmişin deneyimi olarak kabul edilir, yani gelecek, geriye dönülemez bir geçmişte içinde barındıran bir yapıdır. Bu bakış açısıyla, zaman yalnızca mevcut şimdinin ötesinde bir kavramdır; şimdiki zaman, geçmiş ve gelecekle iç içe geçmiş bir süreçtir. Derrida (2019), 'hayaletimsi an'dan söz ederek, bu tür bir zamanın, yani geçmişin ve geleceğin şimdiki zamanla kesiştiği bir anın, zamana ait olmayan, uçucu ve zamansız bir deneyim olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, zamana, normalde kabul ettiğimiz lineer zaman anlayışına boyun eğmeyen bir varlık olarak görünmektedir.

Zaman, düşünce tarihinde çözülmesi güç bir mesele olarak her dönem felsefi tartışmaların odağında yer almıştır. Augustinus'a göre zaman, üç boyutuyla da varlık açısından bir paradoks barındırır (Ricoeur, 2013). Geçmiş artık mevcut olmadığı, gelecek henüz gelmediği için, bu iki zaman diliminin gerçek varlığı sorgulanabilir. Şimdiki zaman ise yalnızca sürekli bir akış hâlinde var olabilir; çünkü eğer 'şimdi' durağanlaşırsa, zaman olmaktan çıkar ve ebediyete dönüşür. Augustinus'a göre, şimdinin bir zaman olarak varlık kazanması, onun sürekli geçmişe akmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, geçmiş yalnızca bellek aracılığıyla şimdiki zamanda varlığını sürdürebilirken, gelecek ise ancak şimdiki

zamana dönüşerek gerçeklik kazanır. Paul Ricoeur zamanın sadece bir olgular zinciri olmadığını, aynı zamanda anlatı yoluyla yeniden kurgulandığını, böylece geçmişin ve geleceğin şimdiki zaman üzerindeki etkisini açığa çıkaran bir anlam katmanı yarattığını savunur. Heidegger ise zamanı, varoluşun en temel koşulu olarak değerlendirir. Heidegger'e göre Dasein geleceğe "yönelim" halindedir ve geçmiş de bu geleceğin ön şartı olarak şimdikiyi şekillendirir. Henri Bergson ise zamanı niceliksel ölçütlerle değil, insan algısının sürekliliği ve kesintisizliği üzerinden ele alır; bu, zamanın akışkan ve niteliksel bir deneyim olduğu fikrine dayanır.

Bu düşünürlerin yaklaşımlarındaki ortak payda, zamanın düz bir çizgi üzerinde ilerleyen mekanik bir fenomen olmadığını, aksine geçmiş, şimdi ve geleceğin birbirine sürekli dokunan ve anlamlarını karşılıklı olarak oluşturan katmanlı bir yapı olduğudur. Zaman ve mekân, birbirine içkin olan ve birbiriyle sürekli müzakere halinde bulunan iki kavramdır. Bu bağlamda, mimarlık, zamanın katmanlı doğasını somutlaştıran bir alan halini almaktadır.

Bellek, zamanın bu katmanlı yapısını taşıyan bir mekanizma görevi görerek bir yandan geçmişin bir kaydını tutarken bir yandan geleceğin de bir inşa edicisi olarak çalışır. Zamanın etkisiyle zayıflayıp aşınmaz; aksine, dinamik ve sürekli yeniden inşa edilen bir yapıya sahiptir. Zamanla edinilen yeni bilgiler, önceki anılara eklenir veya onları dönüştürerek yeniden şekillendirir.

Mekân, bellekle kuvvetli bir bağ içindedir (Nora, 2006, Rossi, 2006, Ricoeur, 2012). Mekânlar, bireysel ve toplumsal bellek için birer hafıza deposu olarak işlev görür; bu sayede anılar, fiziksel ve duyuşsal unsurlar aracılığıyla yeniden canlanır. Bir mekânın atmosferi, tasarımı, kokuları, ışığı ve hatta sesleri, belleğin tetiklenmesine ve geçmişin hatırlanmasına katkıda bulunur (Draaisma, 2014). Geçmişin izlerini taşımanın yanı sıra, geleceğe dair anlamlar ve tahayyüller de sunar. Bellek gelecekte bağımsız düşünülemez çünkü insanlar, hatırlama ve unutma mekanizmaları aracılığıyla geçmişi yorumlar ve bu yorumlar üzerinden geleceğe dair beklentiler ve planlar oluşturur. Gelecek, bellekle olan bu bağı sayesinde, yalnızca gerçekleşmemiş bir zaman dilimi değil, geçmişin bir devamı ve dönüşümüdür. Bellek, fiziksel çevreye işlenerek gelecekte hatırlanabilirliği mümkün kılarken, geçmiş ve gelecek arasında bir köprü oluşturur. Belleğin bir taşıyıcısı görevi gören mimarlık, tarihsel kodları ve katmanları taşıyarak (Picon, Petit, & Allai, 2004), geçmişin ve geleceğin hayaletlerini yeniden sahneye çıkarır.

Bu çalışmanın hipotezi mimarlığın hayaletli bir alan olduğu, geçmişin izlerini ve anılarını mekânsal formlarda barındırırken, aynı zamanda geleceğin tahayyüllerini ve belirsizliklerini içkin bir şekilde taşıdığı, şimdiki zamanın politik, ekonomik ve ideolojik gerçekliklerini de yansıttığıdır. Bu bağlamda hayaletlerin belirlediği yerler olarak Bilim merkezi yapıları inceleme alanı olarak ele alınmıştır. Tezde aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Geçmişin belleği ve geleceğin tahayyülleri, mimarlık aracılığıyla nasıl bir arada temsil edilir?
2. Hauntoloji, mekânın zamansal ve toplumsal bağlamlarını anlamada nasıl bir olanak sunar?
3. Bilim merkezleri, hauntolojik bir perspektiften nasıl değerlendirilebilir?

Araştırmada, bu sorular çerçevesinde hauntoloji kavramının kesiştiği temalar detaylı bir literatür çalışmasıyla ele alınmıştır. Çalışmada, zaman kavramının ele alınış biçimleri, bireysel ve toplumsal bellek dinamikleri, geleceğin tahayyülleri, mimarlıkta hauntoloji kavramının yansımaları ve bilim merkezlerinin tarihsel gelişimi ile bu kavramların kesişim noktaları incelenmiştir.

Tez çalışmasında hayaletleri aramak üzere Türkiye’de Tübitak’a bağlı büyük ölçekli Bilim Merkezi yapıları ele alınmıştır. Bunun bazı temel sebepleri bulunmaktadır. Bu sebeplere değinmeden önce bilim merkezinin tanımına kısaca değinmek gerekir. Bilim merkezleri, toplumda bilimsel farkındalık yaratmayı ve bilimsel okuryazarlığı yaygınlaştırmayı amaçlayan, interaktif sergiler, eğitim programları ve atölye çalışmaları gibi çeşitli aktiviteler sunan yapılardır (Weitze, 2003). Bu merkezler, bilimi ulaşılabilir ve anlaşılabilir hale getirerek, insanların bilimle olan ilişkisini güçlendirmek ve bilimin toplumda daha geniş bir kesime yayılmasını sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Modern bilim merkezlerinin temel prensiplerinden biri, bilimi korkutucu ya da uzak bir kavram olmaktan çıkarıp, herkesin anlayabileceği ve keyif alabileceği bir biçimde sunmaktır (Oppenheimer, 1968). Bu merkezler, özellikle ilköğretimden başlayarak tüm yaş gruplarına hitap eder ve bilimi, toplumun her kesiminde yaygınlaştırmayı hedeflemektedirler.

Modernite, bilimi ve teknolojiyi insanlığın ilerlemesi, doğayı kontrol etme ve toplumsal sorunları çözme araçları olarak tanımlamıştır. Bu anlayışla, bilim merkezlerinin yalnızca birer eğitim ve sergi mekânı olmanın ötesine taşıyarak toplumsal hafızanın ve kültürel

değerlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamasına yol açmış, birer bellek taşıyıcısı halini almıştır. Bir yandan müzelerden evrilmiş olmaları, geçmişin bilimsel ve teknolojik gelişimlerine dair izler taşıyan temaları içerirken, diğer yandan geleceği biçimlendirecek bilimsel ve teknolojik umutları ve kaygıları da yansıtır. Bu çift yönlülük, bilim merkezlerini hem geçmişin hem de geleceğin hayaletlerini barındıran mekânlar olarak ele almak için olanak sağlamaktadır.

Ayrıca, bilim merkezleri inşa edildikleri dönemin ideolojik kaygılarını ve toplumsal düşlerini yansıtan yapılar olarak da ele alınabilmektedir. Habermas, bilim ve tekniğin ideolojiye dönüştüğünü belirterek, teknik ilerlemenin çoğunlukla toplumsal yaşamın yeniden üretilmesi zorunluluğundan kaynaklandığını savunur (Habermas, 1993). Castells de devletin teknoloji üzerindeki belirleyici gücünü vurgulayarak, teknolojik gelişmelerin yalnızca bilimsel ilerleme ile değil, devletin düzenleyici ve yönlendirici politikalarıyla da şekillendiğini belirtmektedir (Castells, 2005). Devlet, teknolojiyi teşvik ederek, yasaklayarak ya da doğrudan öncülüğünü üstlenerek toplumdaki teknolojik dönüşümü yönlendiren temel aktörlerden biri haline gelir. Modernitenin ve teknolojinin toplumların geleceğini şekillendirme aracı olarak kullanılması, bu yapıları dönemin toplumsal ve kültürel bilinçaltını yansıtan hayaletler hâline getirmiştir. Bu açıdan bilim merkezleri, sadece bir bilgi aktarma aracı olmanın ötesinde, toplumların bilim ve teknolojiye yüklediği anlamı ve ideolojik söylemleri yansıtan mekânlardır.

Bu tez çalışmasının çeşitli yönlerden bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan biri metodolojik sınırlılıktır. Hauntolojik analiz, özellikle mimarlık bağlamında, soyut ve subjektif bir yaklaşımı gerektirir. Bu bağlamda, mekânın okuyucusunun farklı yorumlar üretmesi mümkündür ve bu durum analizlerin doğruluğundan ziyade kişisel bir yorumu yansıtmaya potansiyeline sahiptir. Bu da çalışmanın genel geçerlik ve nesnellik açısından sınırlılıklar doğurabilir.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı bilgi ve kaynak erişimi konusundadır. Çalışmada ele alınan Tübitak büyük ölçekli bilim merkezleri Türkiyede yeni bir işlev olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk örneği 2004 yılında olmak üzere birçoğu yakın zamanda, özellikle 2020 sonrası dönemde inşa edilmiştir. Bu nedenle, bu yapıların incelendiği akademik veya popüler yayınların azlığı önemli bir sınırlamadır. Bilim merkezleri farklı kurum ve idarelere bağlı olduklarından, her biri için bilgiye ulaşmak farklı zorluklar barındırmıştır. İlgili idarelerden

izin alma süreçleri, arşivlere erişim veya teknik belgelerin temin edilmesi gibi konularda karşılaşılan engeller, araştırmayı yavaşlatan bir faktör olmuştur.

Bir başka sınırlılık ise kültürel ve yerel bağlamın ele alınışı konusundadır. Çalışmada ele alınan bilim merkezleri, genellikle benzer temalar etrafında şekillense de ülkenin farklı bölgelerinde inşa edilmiş her merkezin yerel kültürle, toplumsal yapıyla ve politik atmosferle farklı ilişkileri vardır. Bilim merkezlerinin farklı illerde bulunması ve her birini yerinde incelemek için yapılan ziyaretlerin süresinin sınırlı olması nedeniyle, bilim merkezlerinin yerel bağlamdaki etkileri, daha çok genel gözlemler ve mevcut kaynaklardan elde edilen bilgilerle desteklenmiştir.

Tübitak destekli büyük ölçekli bilim merkezi yapıları, ülkemizde yeni bir işlev ve yeni bir mimarlık alanı yaratmaktadır. Bu alanda yapılan mimari çalışmaların sayısı ise sınırlıdır. Dolayısıyla, bu çalışma literatürdeki mevcut boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, son yıllarda mimari üslup meselesine dair tartışmaların da ışığında, üslup sorununa yeni bir yaklaşım sunarak mimarlık tarihine farklı bir bakış açısı kazandırma amacını taşımaktadır.

Bu bağlamda, çalışma, hauntoloji perspektifiyle mimarlık disiplinde bilim merkezlerinin değerlendirilmesine yönelik önemli bir adım olarak tasarlanmıştır. Bilim merkezlerinin mimari özelliklerini, toplumsal bağamlarını ve zamansal katmanlarını tartışmaya açarak bu alandaki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışma, gelecekte yapılacak araştırmalara farklı açılardan katkı sağlayacak bir potansiyele sahiptir. Hauntoloji yaklaşımının bilim merkezleri dışındaki, kamusal, kültürel, eğitim yapıları gibi birçok alanda da uygulanabilmesi için bir model oluşturabilir. Özellikle müzeler, kütüphaneler veya anıtsal yapılar gibi geçmiş ve gelecekle ilişkili mekânlar için yeni bir bakış açısı geliştirebilir. Ayrıca, bu araştırma, mimarlık, felsefe, kültürel çalışmalar ve tarih gibi farklı disiplinlerin kesişiminde gerçekleştirildiği için, ileride yapılacak çalışmaların disiplinler arası bir perspektif kazanmasına olanak tanıyabilir. Türkiye'deki bilim merkezlerini incelerken yerel bağlamın ve ideolojik etkilerin önemine dikkat çeken bu çalışma, farklı ülkelerdeki bilim merkezleriyle yapılan karşılaştırmalarla küresel bir perspektif sunacak çalışmalara da katkı sağlayabilir.

1.1 Amaç

Çalışmanın temel amacı, hauntoloji kavramını mimarlık perspektifinden değerlendirerek, bilim merkezleri özelinde geçmiş, şimdi ve geleceğin etkileşimlerini irdelemektir. Geçmişin mekâna nasıl işlendiği, geleceğe yönelik ideolojik ve teknolojik beklentilerin mekânsal organizasyonu nasıl biçimlendirdiği gibi sorular, bu bağlamda odak noktalarını oluşturur.

1.2 Kapsam

Bu çalışma, zamanın çakışan katmanlarını mimarlık disiplini üzerinden tartışarak, Türkiye'deki bilim merkezlerini hauntolojik bir perspektifle değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde, giriş kısmında ele alınan temel kavramlar, amaç ve yöntem açıklanmakta, araştırmanın genel çerçevesi sunulmaktadır.

İkinci bölüm, bellek kavramının tarihsel, bireysel ve toplumsal boyutlarını incelemektedir. Belleğin Aydınlanma öncesi ve sonrası yaklaşımları ele alınarak, kavramın farklı tarihsel bağlamlarda nasıl şekillendiği analiz edilmektedir. Ayrıca, bireysel ve toplumsal bellek dinamikleri detaylı bir şekilde açıklanmış, hatırlama ve hatırlatma biçimlerinin imgeler, nesnelere, mekân ve bedensel pratikler gibi farklı yollarla nasıl tezahür ettiği örneklenmiştir. Bellek kavramının tamamlayıcı bir unsur olarak unutma ve unutturma biçimleri, kendiliğinden unutma, patolojik unutma ve sistematik engellemeler gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm, geleceği kavramsal bir çerçeve içinde tartışmaktadır. Kolektif gelecek, beklenmedik gelecek, ütopyik tahayyüller ve kaygı dolu gelecek senaryoları gibi alt başlıklar, insanlığın zamansal ufku üzerindeki etkileri bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca, fütürizm (gelecekçilik) ve zamanın tekerrürü kavramları, mimarlık ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri açısından değerlendirilmiştir.

Dördüncü bölüm, geçmiş, şimdi ve geleceğin eşzamanlı olarak nasıl bir arada var olabileceğini ve bu üç boyutun zamansal eşiklerde nasıl çakıştığını irdelemektedir. Zamanın katmanlı yapısı, belleğin ve geleceğin kavramsal yönleriyle ilişkilendirilerek tartışılmıştır.

Beşinci bölüm, hauntoloji kavramını detaylandırarak, bu kavramla zamansal doğrusal ilerlemeye getirdiği eleştiriyi mimarlık bağlamında derinleştirmektedir. Hayalet, miras, yas, düş, kaygı ve melanksiyete gibi kavramlar, hauntolojinin mekânsal ve zamansal bağlamdaki

izdüşümleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu kavramlar, geçmişin ve geleceğin nasıl şimdide varlık bulduğunu ortaya koymak için kullanılmaktadır.

Altıncı bölüm, mimarlıkta hauntoloji kavramının uygulamalarını ele alır. Artık var olmayan mekânların hayaletleri, henüz var olmamış mekânların tahayyülleri ve mevcut mekânların hayaletimsi nitelikleri gibi başlıklar üzerinden, hauntolojik bakış açısının mekânsal boyutlara etkisi incelenmektedir. Hayalet kentler, mekânı yer yapan hayaletler ve mevcut mekânların hayaletsiliği gibi temalar, bu bölümde detaylandırılmaktadır.

Yedinci bölüm, mimarlığın geçmiş ve gelecekle kurduğu ilişkileri ele almaktadır. Geçmişin hayaletleri, tarihin bir yansıması olarak mekânları nasıl şekillendirdiği ile ele alınırken; geleceğin hayaletleri, teknolojik gelişmeler, dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve pandemi gibi çağdaş meselelerin mekânsal organizasyon üzerindeki etkileri bağlamında tartışılmaktadır. Bu bölümde ayrıca ideolojik, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin mimarlık üzerindeki rolü irdelenmektedir.

Sekizinci bölüm, bilim merkezlerini tarihsel, kültürel ve mimari açıdan ele alır. Bilim merkezlerinin uluslararası ve Türkiye'deki tarihsel gelişimi incelenmiş, bu mekânların toplum üzerindeki eğitici ve dönüştürücü rolü tartışılmıştır. TÜBİTAK destekli bilim merkezleri özelinde yapılan değerlendirmelerde, mimari tasarım, lokasyon seçimi ve mekânların işlevselliği üzerine öneriler sunulmuştur.

Dokuzuncu bölümde, Türkiye'deki bilim merkezlerini hauntolojik bir perspektiften ele alınmaktadır. Çalışmada, Bilim Merkezleri üzerinden yapılan analizler, geçmişin ve geleceğin hayaletlerinin bu tür mekânlarda nasıl temsil edildiği ve mekânın zamanla kurduğu ilişkiler bağlamında değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise tezden elden edilen bulgular ve sonuçlar tartışılmıştır.

1.3 Yöntem

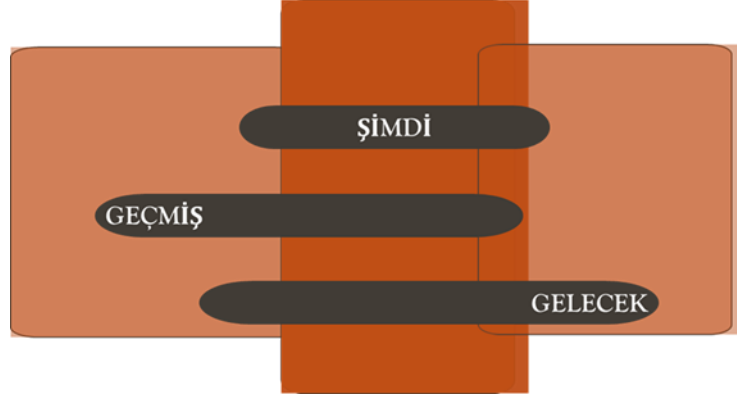
Araştırma, bilim merkezlerinin mekân, kültür, toplumsal bağlam gibi çeşitli parametreler ışığında detaylı bir şekilde analiz edilmesine dayanmakta olup, bu analizde Derrida'nın *hauntoloji* kavramı temel bir metodolojik çerçeve olarak kullanılmaktadır. Çalışma sürecinde izlenen adımlar aşağıda belirtilmiştir

Literatür Araştırması ve Teorik Çerçeve: Çalışmanın ilk aşamasında, bellek, belleğe dair unutma ve hatırlama pratikleri, gelecekler ve geleceğin farklı tahayyülleri, zaman kavramının belirsiz ve katmanlı durumları ile Derrida'nın *hauntoloji* kavramı ve mekânla olan ilişkisi üzerine bir literatür taraması yapılmıştır. Ayrıca bilim merkezlerinin Türkiye'deki gelişimi ve bu merkezlerin toplumsal, kültürel ve teknolojik etkileri üzerine yapılan araştırmalar ele alınmıştır.

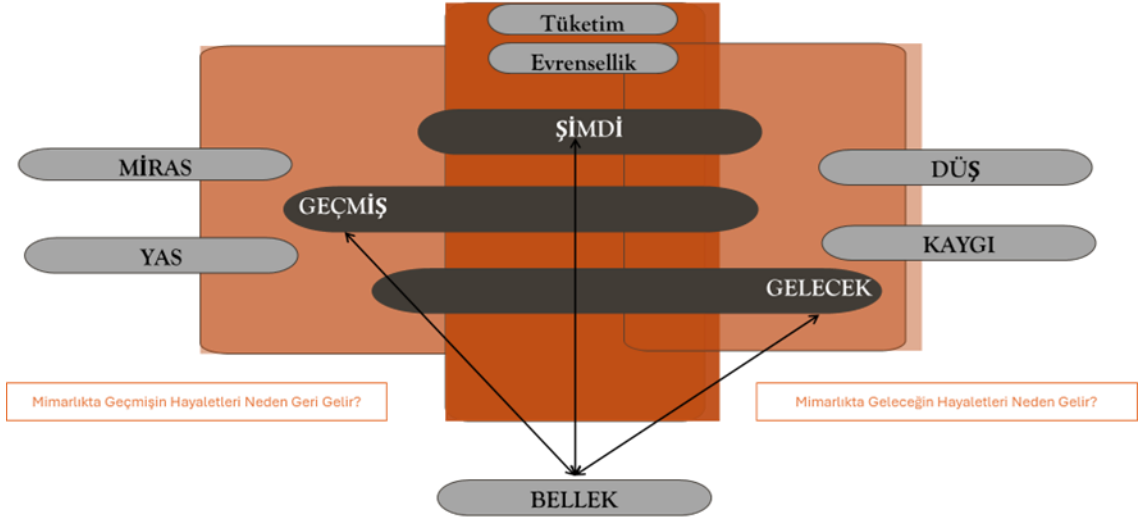
Bilim Merkezinin Kapsamlı İncelemesi: Bilim merkezlerinin fiziksel, toplumsal ve kültürel bağlamda değerlendirilmesi aşağıdaki beş başlık altında sistematik olarak gerçekleştirilmiştir:

- Bölgeselcilik ve Bağlam: Bilim merkezlerinin buldukları kentsel çevreyle olan ilişkisi, mekânın çevresindeki yapılarla ve ulaşım bağlantılarıyla etkileşimi ele alınmıştır.
- Toplumsal ve Kültürel Bağlam: Bilim merkezlerinin toplumsal işlevi, kültürel anlamları ve yerel halk üzerindeki etkisi araştırılmıştır.
- Mekân İlişkileri ve Dolaşım Elemanları: Bilim merkezinin dış ve iç mekanındaki dolaşım elemanları, mekânın kullanımı ele alınmıştır.
- Form ve Malzeme: Yapının formu, kullanılan malzemeler ve bunların işlevsel gerekliliklerle olan ilişkisi değerlendirilmiştir.
- İmge-Simge-Sembol Değerleri: Mekândaki somut ve soyut semboller ve imgeler, kültürel ve toplumsal anlamları üzerinden incelenmiş ve mekânın kimliğine katkıları analiz edilmiştir.

Bu analizlerde her bir madde incelenirken hauntolojik açıdan değerlendirilerek mekânın bu maddelere ilişkin hayaleti/hayaletleri olup olmadığı sorgulanmıştır. Eğer beliren bir hayalet varsa ilk olarak zamansallık durumuna bakılıp geçmiş-şimdi-gelecek ilişkisi irdelenmiştir (Şekil 1.1). Belleğin tüm zamansal katmanları kuşattığı varsayımıyla, hayaletlerin geçmiş-gelecek-şimdi ilişkisinde belirme nedeni/biçimi/aracı ilgili bir ana kategoride ele alınmıştır (Şekil 1.2).

Şekil 1.1: Geçmiş-şimdi-gelecek ilişkisi.

Şekil 1.2: Hayaletin belirme biçimi / durumu.

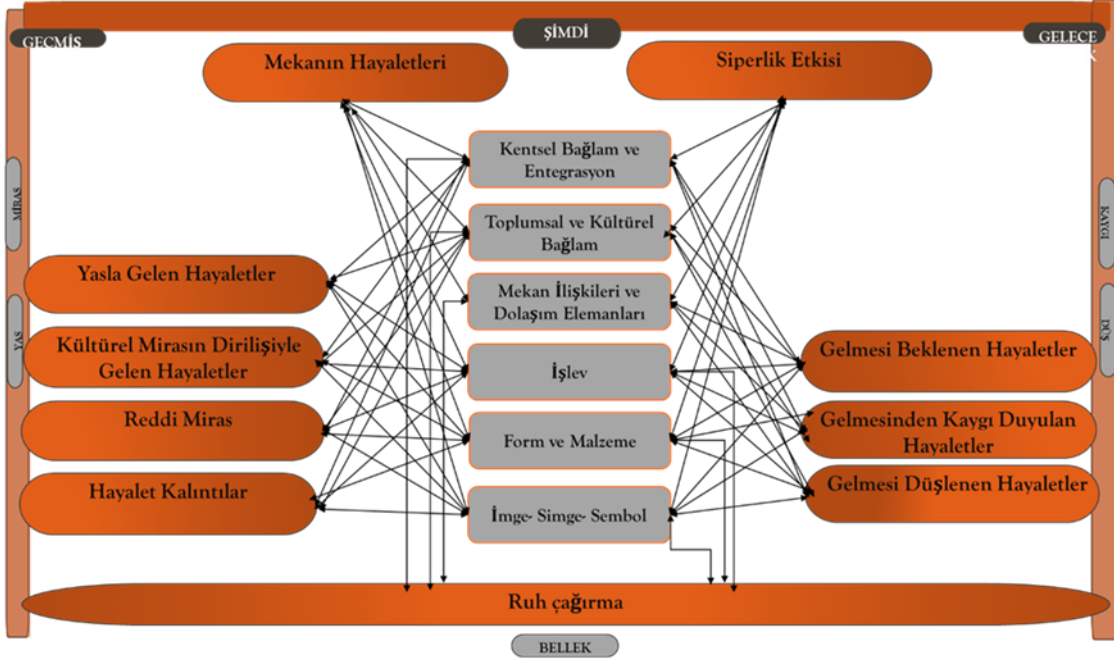
Bir mekânda geçmişten miras ve/ya yas aracılığıyla gelen hayalet, farklı biçimlerde değerlendirilebilir. Bu hayalet, fiziksel, kavramsal, kültürel ya da toplumsal düzeylerde varlık gösterebilmektedir. Bir yapının ya da alanın belleğinde, tarihsel olayların, kolektif hatıraların ve toplumsal dönüşümlerin izleri bulunabilmektedir. Bu izler, bazen korunarak gelecek kuşaklara aktarılır, bazen de silinmeye veya yeniden tanımlanmaya çalışılır. Geçmişin bazı hayaletleri, bu süreçlerin sonucunda ortaya çıkar ve mekânın miras olarak muhafaza edilen yönleriyle yas tutulan ya da bastırılan unsurlarının kesişiminde belirebilmektedir.

Bu çalışmada ele alınan miras kavramı bir mekânın geçmişle kurduğu sürekliliği ve belleğini temsil eder, geçmişin belli bir okumasına dayanır; geçmişin her unsurunu geleceğe taşımak gerektiği gibi bir kaygıyı içermez. Miras, yalnızca korunması gereken bir unsur değil, aynı zamanda sürekli olarak yeniden inşa edilen, anlamı ve değeri zaman içinde değişen bir

olgudur. Bu bağlamda miras aracılığıyla gelen hayaletler olarak ele alınabilecek konular arasında korunmuş yapılar ve kalıntılar (geçmişin bir izi olarak fiziksel varlığını sürdüren, ama işlevi değişmiş ya da boşalmış yapılar), izler ve boşluklar (yıkılmış, dönüştürülmüş veya kaybolmuş yapıların mekânda bıraktığı izler örneğin, bir duvardaki eski kapı izleri, geçmiş bir yapıya ait temeller), restorasyon ve rekonstrüksiyon (geçmişe dair fiziksel unsurların bilinçli bir şekilde korunarak yeniden yorumlanması ya da eklektik şekilde bir araya getirilmesi) gibi fiziksel unsurlar ele alınabilir.

Bununla birlikte tarihsel ve toplumsal miras aracılığıyla gelen hayaletler de; kolektif hafıza ve söylenceler yoluyla (toplumun belleğinde yer eden, hikâyelerle ve anlatılarla aktarılan geçmişin hayaleti), kavramsal ve simgesel hayaletler (ideolojik ve politik yansımalar: bir mekânın geçmişte temsil ettiği değerlerin, hâlâ bugünün algısını şekillendirmesi-örneğin, modernleşme projelerinin izleri, endüstriyel geçmişin yarattığı kimlik), mekânın ruhu (genius loci) ve atmosferi (fiziksel olarak var olmasa da bir mekânda hissedilen geçmişin izleri, mekânın kimliğini ve hissiyatını belirleyen unsurlar), anlam kaymaları ve yeniden kullanım (aynı mekânın zaman içinde farklı anlamlar ve işlevler kazanması (örneğin, bir fabrikadan sanat galerisine dönüşen bir yapı) gibi durumlarda belirebilir.

Mekânsal miras ve yas, birbirinden bağımsız kavramlar değildir. Bir mekânın miras olarak korunması, aynı zamanda kaybın kabul edilmesi ve ona bir anlam atfedilmesiyle mümkündür. Çalışmada mimarlıkla hauntolojik olarak ilişkilendirilen yas kavramı, mekânın kayıpla olan ilişkisini ifade etmektedir. Bu, fiziksel bir yıkım ya da toplumsal bir dönüşüm neticesinde meydana gelebilir. Boşaltılan mahalleler, yok edilen yapılar veya artık işlevini yitirmiş endüstriyel alanlar, mekânsal yasin somutlaştığı örnekler arasındadır. Kaybın açıkça ifade edildiği ya da bastırıldığı mekânlar arasındaki fark, geçmişle nasıl bir ilişki kurulduğunu gösterir. Bazı mekânlar, anıtlar ya da hafıza mekânları aracılığıyla bu yas sürecini görünür kılarken, bazıları ise geçmişin izlerini silerek, mekânsal belleği koparmayı amaçlamaktadır (Şekil1.3).

Şekil 1.5: Kavramlar çekmecesinin 2. aşaması.

Çalışmanın bilim merkezlerinin değerlendirme bölümünde, her bir bilim merkezi, tespit edilen hayaletler doğrultusunda incelenecek ve bu hayaletlerin mekânsal, kültürel ve zamansal bağamları içindeki yansımaları ele alınacaktır (Tablo 1.1)

Tablo 1.1: Ulaşılan son aşama yöntem tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekan İlişkileri ve Dolaşım Elemanları	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simgesimbol Değerleri
GEÇMİŞ	Yaşla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Mekânın Hayaletleri						
	Siperlik Etkisi						

2. ZAMANSALLIK: GEÇMİŞ, ŞİMDİ ve GELECEK İLİŞKİSİ

Düşünce tarihinde karmaşık anlam düzeyleriyle ele alınan zaman kavramı çözülmesi zor bir durum olarak felsefi sorgulamaların merkezinde yer almıştır. Zamansallığın karmaşık yapısı, geçmiş, şimdi ve geleceği tek biçimde tanımlamayı zorlaştırır. Augustinus “İtirafılar” isimli eserinde zaman kavramına ilişkin sorgulamasında, zamanın hakikati ve algılanışı üzerine bazı tespitler yapmaktadır. Ona göre, zaman, insan deneyiminin temel bir unsuru olmakla birlikte, tanımlanması ve kavranması son derece güç bir olgudur. Zaman, yaratıcı bir gücün, yani Tanrı'nın varlığından bağımsız düşünülemez; çünkü zaman, Tanrı'nın sürekli değişmez olan ebedi varlığına karşıt olarak, sürekli değişen bir özelliğe sahiptir (Augustinus, 1999). Eğer zaman durağan ve değişmez olsaydı, artık “zaman” olmaktan çıkıp ebediyetin bir parçası olurdu.

Augustinus (1999)'a göre geçmiş, artık mevcut olmadığı için; gelecek ise henüz var olmadığı için, bu iki zaman diliminin gerçek varlığı sorgulanabilir durumdadır. Şimdiki zaman ise, yalnızca sürekli bir akış içinde var olabilir; çünkü eğer bir anlık “şimdi” durağan olsaydı, zaman olmaktan çıkıp ebediyete dönüşürdü. Augustinus'a göre, “şimdi”nin bir zaman olarak varlık kazanması, onun sürekli bir şekilde geçmişe doğru akmasıyla mümkündür. Ancak bu durum da paradoksaldır; “*Mademki var olmasının nedeni, var olmayı terk etmesi oluyor, kısacası ona zaman olmamaya yöneldiği için gerçekte zamandır diyebiliriz*” (Augustinus, 1999). Augustinus, zamanın doğası üzerine yaptığı tartışmalarda, geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman kavramlarının gerçek anlamda bir varlığa sahip olup olmadığını sorgulamaktadır. Ona göre, bu üç zamandan yalnızca şimdiki zamanın varlığı kesin olarak kabul edilebilirken, geçmiş ve gelecek zamanların varlıkları şüpheli bir durum arz eder. Augustinus, şu soruları sorar: “Geçmiş ve gelecek gerçekten var mıdır? Eğer geçmiş varsa, o geçmiş nerede bulunur? Ve eğer gelecek varsa, geleceğin yeri neresidir?” Gelecek henüz gelmediği için yoktur ve geçmiş ise artık geçip gitmiştir; bu nedenle onun da bir varlığı yoktur. Ancak Augustinus (1999), geçmiş ve geleceğin bir şekilde var olmaya devam ettiğini öne sürer. Ona göre, gelecek, gerçekleştiğinde şimdiki zaman hâline gelir ve geçmiş, ancak bellek aracılığıyla şimdiki zamanda varlığını sürdürebilir. Gelecek şimdiki zaman olduğunda, “gizli bir yerden” çıkar ve geçmiş şimdiki zaman hâline çıktığında, “gizli bir yere” çekilir.

Ricoeur, “*Temps et Récit*” (Zaman ve Anlatı) adlı çalışmasında zaman kavramını hem felsefi hem de anlatı bağlamında ele alır. çalışmada Aristoteles, Augustinus ve Heidegger

gibi düşünürlerin zaman üzerine fikirleri temel alınarak, insanın zamanı anlamlandırma yolları incelenmektedir. Augustinus ve Aristoteles'in zaman anlayışlarını karşılaştırarak zamanın doğası, harekete bağımlılığı ve insan bilinci üzerindeki etkilerini ele almıştır (Ricoeur, 2013). Aristoteles'e göre zaman, harekete bağımlıdır; yani hareket olmadan zamanın varlığı düşünülemez. Zaman algımızın hareket algımızla ilişkili olduğunu savunur. Zaman, hareketin önce ve sonra kavramları üzerinden tanımlanır. Bu ilişki, hareketin sürekli bölünebilirliği ve büyüklüklerle olan benzeşim yoluyla ortaya konur. Dolayısıyla, zamanın ardışıklığı (önce ve sonra sırası) yalnızca harekette bulunur (Ricoeur, 2013) Ricoeur zamanın insanlar arasındaki anlatılar yoluyla inşa edildiğini savunur (Ricoeur, 2013). Ona göre, geçmiş, şimdi ve gelecek ancak anlatısal bir bütün içinde anlam kazanır. Anlatılar, zamanı bir başlangıç, bir orta ve bir son üzerine oturtarak ona düzen ve anlam kazandırır. Ricoeur, çağdaş zamansallığı, tarih ve bireysel deneyim arasında kurulan köprülerle ele alır ve geçmişin daima yeniden yorumlanabilir olduğunu vurgular.

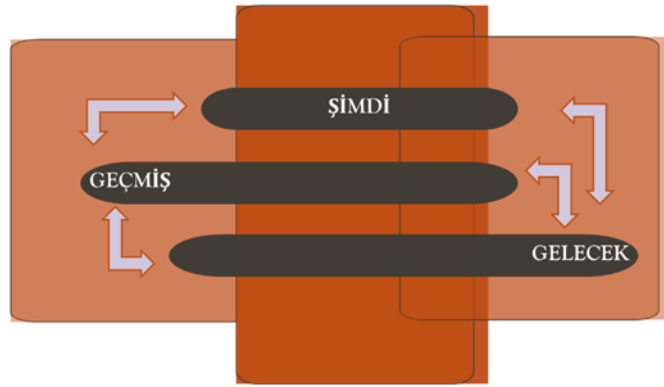
Heidegger için zaman, insan varoluşunun (*Dasein*) en temel yapısıdır “Varlık ve Zaman” adlı eserinde, zamanın yalnızca bir ardışıklık olmadığını, aynı zamanda *Dasein*'in gelecekle özsel olarak öncelikli bir bağlantı kurduğu bir varoluş biçimi olduğunu savunur (Heidegger, 2021). Heidegger'e göre gelecek, yalnızca henüz gerçekleşmemiş bir zaman dilimi değil, geçmiş de içeren bir yapıdır. Bu, sıradan bir geçiş veya ayırım olmaktan ziyade, bir birlik ve dönüşüm ilişkisidir. “Gel-ecek” olan, geçmişte “olmuş” olanı çağırır. Bu, geleceğin geçmişin izlerini taşıdığı anlamına gelir (Ricoeur, 2013). Bu bağlamda borç (*schuld*) ve sorumluluk, geçmişle yüzleşmeyi ve hataları kabullenmeyi içerir. Ahlaki yalnızlık (*Geworfenheit*), bireyin kendi geçmişleriyle yüzleşmesindeki varoluşsal yalnızlık olarak tanımlanır (Ricoeur, 2013). Heidegger'e göre *Dasein* geleceğe “yönelim” halindedir ve geçmiş de bu geleceğin önşartı olarak şimdiyi şekillendirir. Heidegger, zamansallığın bu özünü “*ekstatik zamansallık*” kavramıyla açıklar: Geçmiş, şimdi ve gelecek birbiriyle içiçedir ve ayrı birer “an” olarak ele alınmaz.

Augustinus'tan farklı olarak, Heidegger için şimdiki zaman bir üretim ya da çoğaltma alanı değildir. Daha çok kararın anı ve kaygı (*Sorge*) bağlamında bir anlam taşır. Şimdiki zaman, mevcut olan bir şeyden ziyade, mevcut kılma sürecidir (Heidegger, 2021). Karar verme eylemi, bu şimdiki zamanın bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Henri Bergson, zamanın insan algısındaki mekansallaşmasına eleştiriler getirerek, zamansal deneyimin bir akış ya da süre (*durée*) olduğunu öne sürer (Bergson, 2007). “*Matière et*

Mémoire” (Madde ve Bellek) adlı eserinde, zamanı saat ya da takvimle ölçülen nesnel bir kavramdan ziyade bilinçte yaşanan bir süreklilik olarak görür. Bergson’a göre, geçmiş yaşanan bir anın bilincimizde saklanmasıyla şimdide var olurken, gelecek bu akışın açılımında gizlidir.

Bu düşünürlerin ortak teması, zamanın düz bir çizgi üzerinde ilerleyen bir fenomen değil, birbiriyle sürekli ilişki kuran ve anlamını karşılıklı olarak oluşturan katmanlı bir yapı olduğudur. Zamansal deneyim, yalnızca bir geçmişin kaydı ya da bir geleceğin umudu değil, aynı zamanda şimdinin bu iki uç arasında dinamik bir şekilde var oluşudur.

Şekil 2.1: Lineer olmayan zamansal ilişkiler.

2.1 Bellek ve Geçmiş Tahayyülleri

Bellek, insan deneyiminin temel yapı taşlarından biridir ve geçmişle olan ilişkisini bilinçli olarak zihinde tutma gücü olarak tanımlanır. Bellek kelimesi Türk Dil Kurumu sözlüğünde yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, an, dağar, dağarcık, hafıza, yad olarak tanımlanmıştır (TDK, 2022). Latince'deki “Memoria” kelimesinin karşılığı olarak Yunanca'da iki farklı terim kullanılır: “mneme” ve “anamnesis”. “Mneme”, anının pasif bir şekilde, kendiliğinden ortaya çıkmasıdır; bu, akla gelen bir duygu gibi ani bir belirivermedir. “Anamnesis” ise genellikle hatırlama ya da zihinsel olarak bir şeyi yeniden yapılandırma amacı güden bilinçli bir süreçtir ve bu süreç, hatırlamanın bir tür arayışıdır (Ricoeur, 2012).

Belleğin en temel iki ögesi olan unutma ve hatırlama, antik çağlardan günümüze kadar birçok disiplin tarafından incelenmiştir. Bellek teorileri, insanların nasıl hatırladığını ve

unuttuğunu anlamaya yönelik farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Antik çağda, bellek üzerine yapılan düşünceler genellikle unutma ve hatırlamanın felsefi boyutlarına odaklanmışken, zamanla bu konu psikolojik ve nörolojik düzeyde de ele alınmıştır. Belleğin işleyişi üzerine en çok durulan teorilerden biri, belleğin aslında bir tür tekrar üretim ya da yeniden yapılandırma süreci olduğu fikridir. Belleğin doğru bir şekilde işleyebilmesi için, unutma da hatırlama kadar önemli bir rol oynamaktadır. Unutma, bazen gereksiz bilgilerin zihinden silinmesi için bir mekanizma olarak görülürken, hatırlama, geçmişin bir parçasını yeniden zihinde canlandırma sürecidir.

Günümüzde bellek, sadece bireysel bir fenomen olarak değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da incelenmektedir. Geçmişin hatırlanması, kolektif hafıza ve kültürel belleğin inşası, sosyal yapıları, kimlikleri ve toplumsal ilişkileri şekillendiren önemli bir faktör haline gelmiştir. Bellek, sadece kişisel değil, toplumsal belleğin de inşa edilmesinde kritik bir rol oynar.

Bellekle ilgili üzerinde tartışılan teorilerden biri, bir kişinin geçmişteki bir olayı hatırlarken, bu olayın geçmişte değil, hatırlama anında var olan ya da meydana gelen bir şey olarak algılanmasıdır. Bu anlayışa göre, hatırlanan şey, kişinin zihninde ona ait bir içerik olarak belirir ve bu içerik tamamen özgündür. Bu içerik, çeşitli teorisyenler tarafından farklı şekilde adlandırılmıştır; örneğin bir “imge”, bir “temsil”, bir “izlenim” veya bir “idea” olarak tanımlanmış ve bellekte “şu anki” ya da “mevcut” bir obje olarak kabul edilmiştir (Shoemaker, 2005).

Assmann, bellek ve hatırlama konularının son dönemde hem doğulu hem de batılı düşünürler üzerinde etkili olmasının rastlantı olmadığını ifade eder. Ona göre, bellekle ilgili bu artan ilgi, en az üç temel faktörün etkisiyle şekillenen bir dönemin başlangıcına işaret etmektedir. İlk faktör, yeni elektronik medyanın ortaya çıkışıyla birlikte, belleğin dışında kalan kayıtların (dolayısıyla yapay belleğin) mümkün hale geldiği bir çağın yaşanmasıdır. Bu gelişme, kültürel anlamda, matbaanın icadı ya da yazının bulunması kadar köklü bir devrimi temsil etmektedir. İkinci faktör, bu teknolojik dönüşümle bağlantılı olarak, günümüz kültürünü geçmişin “ardıl kültürü” (Georg Steiner) olarak gören bir yaklaşımın yaygınlaşmasıdır. Bu yaklaşım, geçmiş kültürü “tükenmiş bir şey” (Niklas Luhmann’ın ifadesiyle “eski Avrupa”) olarak değerlendirerek, onu anlama ve hatırlama çabasına odaklanmaktadır. Üçüncü ve en belirgin etken ise, çok daha kişisel ve yaşamsal bir düzeyde

deneyimlenen bir dönemin sona ermesidir. İnsanlık tarihinin en ağır felaketlerini ve suçlarını yaşamış bir kuşağın, yani bu olayların tanıklığını yapmış insanların, artık aramızdan ayrılmasıdır (Assmann, 2015).

Hakikatin başlangıç noktası unutmamak ve hatırlamaktır. Bu sebeple belleğe olan ilgi hakikat arayışına dayanır. Belleğe felsefi açıdan duyulan merak hiçbir dönemde kaybolmamış olmakla beraber, bilimsel açıdan da farklı disiplinlerin araştırma konusu olmuştur. Aydınlanma öncesinde belleğin ruh içinde olduğu fikri hakimken aydınlanma dönemi sonrasında belleğin maddi bir yeri olduğu düşüncesi gelişmeye başlamıştır. Günümüzde hala gizemini koruyan yanlarıyla bellek kavramı ile ilgili araştırma ve çalışmalar yapılmaktadır.

2.1.1 Tarihsel Süreçte Bellek Yaklaşımları

Bellek kavramı, tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ve disiplinlerde değişen anlamlar kazanmış, çok yönlü bir olgu olarak ele alınmıştır. Antik Çağ'da filozoflar belleği, insan zihninin bir işlevi ve ruhun önemli bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Platon, belleği bir "anımsama" süreci olarak görmüş ve bilginin doğuştan geldiğini savunmuştur. Ona göre öğrenme, zaten var olan bilginin yeniden hatırlanmasıdır. Aristoteles ise belleği algılardan kaynaklanan imgelerin zihinde tutulması olarak açıklamış ve bu süreci duyuşal deneyimle ilişkilendirmiştir. Antik düşünürlerin belleğe dair bu yaklaşımları hem bireysel bilginin hem de zihinsel süreçlerin temel taşlarını oluşturmuştur.

Orta Çağ'da bellek, genellikle dinsel bağlamda ele alınmış ve ilahi hakikatlerin korunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Augustinus, belleği ruhsal bir yeti olarak değerlendirmiş ve insanın Tanrı'yla bağ kurmasında belleğin merkezi bir rol oynadığını savunmuştur. Ona göre bellek, bireyin geçmişine dair deneyimlerini saklamanın ötesinde, zamanın algılanmasını ve ruhun sonsuzluğa ulaşmasını mümkün kılan bir araçtır. Bu dönemde bellek, hem bireysel bir yetenek hem de kutsal metinlerin ezberlenmesi ve aktarılması açısından önemli bir işlev üstlenmiştir.

Rönesans döneminde bellek, bireysel yaratıcılık ve öğrenme bağlamında ele alınarak entelektüel bir araç olarak yeniden yorumlanmıştır. Bu dönemde, özellikle "Bellek Sarayları" gibi tekniklerle belleği geliştirme yöntemleri büyük ilgi görmüştür. Modern dönemde ise filozoflar belleği insan kimliğinin temel unsuru olarak değerlendirmiştir. Örneğin, John Locke, belleğin bireyin kendi geçmişine dair bir süreklilik sağlayarak kimlik

inşasında önemli bir rol oynadığını savunmuştur. Aynı dönemde, Descartes gibi düşünürler belleği zihinsel süreçlerin bir parçası olarak ele almış, ancak daha çok mekanik bir işlev olarak görmüşlerdir.

19. yüzyılda belleğin bilimsel incelenmesi ön plana çıkmıştır. Hermann Ebbinghaus, belleği deneysel yöntemlerle incelemiş ve unutma eğrisi gibi kavramları tanımlayarak belleğin işleyişini ölçülebilir bir çerçeveye oturtmuştur. Bu dönemde Sigmund Freud, belleği bilinçdışı kavramıyla ilişkilendirmiş ve bastırılmış anıların bireyin davranışları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Freud'un psikanalitik yaklaşımı, belleği sadece bir zihinsel işlev olarak değil, aynı zamanda bireyin duygusal dünyasının bir yansıması olarak ele almıştır. Henri Bergson ise belleği alışkanlık belleği ve saf bellek olarak ikiye ayırmış; günlük yaşamla ilgili pratiklerin ötesinde geçmişin saf bir şekilde hatırlanmasını da belleğin bir boyutu olarak görmüştür.

20. yüzyılda bellek, daha çok toplumsal bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Maurice Halbwachs, kolektif bellek kavramını ortaya koyarak, belleğin bireysel değil toplumsal bir yapıya sahip olduğunu savunmuştur. Ona göre birey, belleğini grup kimlikleri ve toplumsal bağlam içinde şekillendirir. Paul Ricoeur ise bellek ile unutma arasındaki ilişkiyi ele alarak belleğin etik boyutlarına dikkat çekmiştir. Aynı dönemde, Michel Foucault, belleği iktidar ilişkileri bağlamında analiz etmiş ve arşivlerin belleğin inşasındaki rolüne vurgu yapmıştır. Derrida ise hauntoloji kavramıyla belleği, geçmişin izlerinin bugünü ve geleceği etkilediği bir yapı olarak değerlendirmiştir.

Çağdaş dönemde, bellek çalışmaları disiplinlerarası bir boyut kazanmıştır. Nörobilim alanında bellek, beyin yapıları ve biyokimyasal süreçler çerçevesinde incelenirken, kültürel çalışmalarda bellek, kimlik, travma ve hafıza mekânları üzerinden analiz edilmektedir. Dijitalleşme ile birlikte dijital bellek kavramı ortaya çıkmış, bireysel ve toplumsal belleğin arşivlenme biçimleri teknolojik bir dönüşüm geçirmiştir. Günümüzde bellek, yalnızca geçmişin saklanması değil, aynı zamanda geleceğin inşasında da aktif bir rol oynayan dinamik bir süreç olarak değerlendirilmektedir.

2.1.1.1 Aydınlanma Öncesi Bellek Kavramına Yaklaşımlar

Antikçağ düşünürleri bilginin ve belleğin insan doğasına içkin olduğu fikrindedir. Platon 'Phaidon' adlı eserinde bir şeyin özünü araştırma ve öğrenmenin imkanı ile bunun nasıl yapılacağını Menon (Μένων) diyalogunda ele almıştır (Platon, 2012). Bu diyalog, birçok önemli temayla birlikte Platon felsefesinin çekirdek kavramı olan *Anamnesis*, kavramını da açıklar. Anamnesis, "ruhun bedene girmeden önceki varlığında görmüş olduğu ideaların bilince dönüşüdür" (Platon,2012).

Platon'un düşüncesinde insan ruhunun ölümsüzlüğü ve hatırlama yetisi, Yunan mitolojisinde sıkça yer verilen Lethe (unutkanlık) ve Mnemosyne (belleğin kişileştirilmiş hali, ilham kraliçesi) nehirlerinin özellikleriyle benzerlik taşır. Antikçağda, yaşanılan dünya ile öte dünya arasında bulunan sınırın yeraltı nehirleriyle çizildiği ve Hades'in (öte dünya) çıkış kapısında Lethe Nehri'nin bulunduğu kabul edilirdi. Lethe'nin suları, ruha önceki yaşamını tamamen unutturma gücüne sahipken, Mnemosyne Nehri'nden içmek ise kusursuz bir hatırlama sağlar. Lethe'den içen kişi her şeyi unuttur, ancak anamnesis yetisini yitirmez; yeryüzüne dönerken alttaki hakikatle olan bağını korur (Dürüşken, 2014).

Platon'a göre bilgi, insana doğuştan verilmiş bir armağandır. Ruh, madde dünyasına indiğinde bu armağanları unuttur; ancak çaba sarf edilerek bu unuttuğu bilgiler yeniden kazanılabilir. Bu tür bir hatırlama süreci, önceden bilinen bir şeyin zihinde yeniden canlanmasıdır ve adeta bir yeniden doğuş niteliği taşır. Üstelik bu süreç, herhangi bir deneyime bağlı değildir. Doğum, beraberinde unutmayı getirir; fakat bu unutma mutlak değildir. Ruh, dünyada ideaların kusurlu yansımalarını gördüğünde onları yeniden hatırlamaya başlar (Ağaoğulları, 1994). Böylesi bir anımsama, ruhta zaten mevcut olan bilgiyi yeniden yüzeye çıkarmaktan ibarettir (Dürüşken, 2014).

Antikçağın bir diğer düşünürü olan Aristoteles'in bellek kavramına yaklaşımı, onun zaman ve devinim anlayışından bağımsız düşünülemez. Ona göre, bellek yalnızca zamanın içinde var olabilir ve zaman olmadan bellekten söz etmek mümkün değildir. Belleğin zamanla olan bu kopmaz ilişkisi, Aristoteles'in zamanın doğası hakkındaki görüşlerini anlamak açısından da önemlidir. Zaman, Aristoteles'e göre bir devinim değildir; ancak devinimden tamamen bağımsız da değildir. Zaman ve devinim birbirine paralel şekilde algılanır çünkü ruhun, bedensel bir etkilenim olmaksızın dahi bir tür devinim yaşadığı düşünülür. Zamanın algılanması, zihinsel bir süreçtir ve bu süreçte belirli bir sürenin geçtiği fark edilir (Bilge,

2018). Aristoteles, zamanın parçalarının zamana ait olmadığını ifade eder ve bu bağlamda “önce” ve “sonra” kavramlarına odaklanır. Bu iki nokta arasında bir süreklilik vardır ve bu sürekliliğin en temel birimi “an”dır. Aristoteles’e göre “an”, zamanı bölen bir sınırdır ve zamanın akışı bu sınırlarla tanımlanır (Bilge, 2018).

Aristoteles, Platon’dan farklı olarak, bellek ve hatırlama sürecinde imajların (eikon) zorunlu bir rol oynadığını savunur. Ona göre, belirli bir anıyı hatırlamakla bir şeyi hatırlamaya eğilim göstermek arasında önemli bir fark vardır. Hatırlama süreci genellikle bedensel duyularımızla tetiklenir ve bu, algımızın temel kaynağını oluşturur. Geçmişte kalan bir nesne ya da olay, algının başlangıç noktasıdır. Hatırlanan nesne ya da olay, zihinde bir imaj (eikon) formunda belirse de bu imaj yalnızca bir görüntü değildir; aynı zamanda o nesneyi düşünmeyi mümkün kılan bir araçtır. Burada, Platon’un diyalektik düşüncesinden ayrışır. Platon, görüntülerin düşünce için zorunlu olmadığını savunurken, Aristoteles’e göre her düşünce biçimi mutlaka bir görüntüye dayanır (Çağla, 2007).

Aristoteles’in bu yaklaşımı, belleği yalnızca geçmişe dair bir kayıt olarak görmekten öte, onun zamanla ve zihinsel süreçlerle nasıl iç içe geçtiğini ortaya koyar. Bellek, zihnin bir köprüsüdür; geçmişten gelen imgeleri şimdiki anla birleştirir ve bu imgeler, insanın düşünsel faaliyetlerinde vazgeçilmez bir araç haline gelir. Aristoteles’in insan zihnine dair çözümlerinde duysal ve zihinsel olan bir araya getirilmiş olur.

Cangöz (2005)’e göre, Aristoteles bellek kavramını, algıyla yakından ilişkili bir yeti olarak ele alır. Aristoteles, *De Anima* ve *De Memoria* eserlerinde, bellek sahibi olan canlıların aynı zamanda algıya sahip olmalarının zorunlu olduğunu açık bir şekilde ifade eder (Cangöz, 2005). Ona göre bellek, aklın değil, zamanı, hareketi ve büyüklüğü algılayan ruhun bir bölümüne aittir. Bu bağlamda bellek, yalnızca zihinsel bir işlev değil, duyularla iç içe geçmiş bir yapıdır. Cangöz, Aristoteles’in, bellek yalnızca bilincin bir faaliyeti olsaydı düşünme yetisine sahip olmayan hayvanların hiçbir şeyi hatırlamaması gerektiğini savunduğunu belirtir. Ancak, hayvanların düşünme yetisinden yoksun olmalarına rağmen bellek yetisine sahip oldukları göz önünde bulundurulduğunda, bellek duysal bir yeti olarak karşımıza çıkar. Bu durum, akla sahip olmayan hayvanların duyularının, bellekle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Hayvanların duyularının, belleğin temel kaynağı olduğuna işaret eden Aristoteles, bellek kavramını salt akıl veya bilinç ile sınırlamaz (Cangöz, 2005). Böylece bellek, sadece insanlara özgü entelektüel bir faaliyet olmaktan çıkarak, tüm

algılayabilen varlıkların ortak bir özelliği haline gelir. Bu, duyuların ve belleğin birbirinden bağımsız düşünülmemeyeceği gerçeğini ortaya koyar.

Platon ve Aristoteles'in düşüncelerinden esinlenen Augustinus, bilgi felsefesinin temel meselelerinden biri olarak belleğe büyük bir önem atfetmiştir. *Confessiones (İtiraf)* adlı eserinin onuncu kitabında, belleği ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Augustinus'a göre bellek, insan zihniyle Tanrı arasında kurulan bağın merkezinde yer alır (Augustinus, 1999). Tanrı'ya ulaşma yolculuğunda, önce ruhun ve duyu organlarının gücünü fark etmiş, ancak hakikatin kavranabilmesi için bunların ötesinde bir gücün var olması gerektiğini savunmuştur (Augustinus, 1999). Bu arayış onu, belleğin insan yaşamındaki ve düşüncesindeki vazgeçilmez rolünü anlamaya yöneltmiştir.

Augustinus'a göre bilgi, üç temel kaynaktan elde edilir: İlk olarak, duyular aracılığıyla dış dünyadan algılanan ve doğrudan tecrübe edilen maddi gerçeklik; ikinci olarak, başka insanların deneyimlerini veya gerçekliklerini bize aktardığı tanıklıklar; üçüncü olarak ise, insanın kendi zihni ve içeriği üzerine düşünmesiyle ortaya çıkan bilgi (Burt, 1996). Tüm bu bilgi türleri, zihinde birer imge haline gelerek bellekte saklanır ve zihinsel dünyanın yapı taşlarını oluşturur.

Augustinus (1999)'un insan algısı ve bellek üzerine yaptığı değerlendirmelerde, duyuların belleğe bilgi aktarma süreci olduğu bağlamında ele alınmıştır. Ona göre, bireylerin duyular aracılığıyla algıladığı her şey, farklı yollarla belleğe ulaşmakta ve burada düzenli bir biçimde muhafaza edilmektedir. Örneğin, ışık, renkler ve nesnelerin şekilleri görme duyusu aracılığıyla; çeşitli sesler işitme duyusuyla, kokular koku alma duyusuyla; tatlar ise tat alma duyusuyla algılanmaktadır. Bunun yanı sıra, nesnelerin sertlik ya da yumuşaklık gibi fiziksel özellikleri, sıcaklık ya da soğukluk gibi duyumsal özellikleri ve diğer dokunsal izlenimler, dokunma duyusu yoluyla kaydedilmektedir. Augustinus, belleği, tüm bu duyusal izlenimlerin toplandığı ve gerektiğinde hatırlanmak üzere saklandığı bir alan olarak tanımlamaktadır (Augustinus, 1999). Ancak burada dikkat çekici bir vurgu yapılmaktadır: Bellekte korunan şey, algılanan nesnelerin kendisi değil, bu nesnelerin zihinde imgeler yoluyla temsil edilen şekilleridir. Bu bağlamda, algı ile bellek arasında dolaylı bir ilişki söz konusudur ve bellekte yer alan imajlar, ihtiyaç duyulduğunda anımsanarak yeniden zihinsel bir süreç içerisinde anlamlandırılmaktadır. Augustinus'un belleğin doğasını inceleme süreci

sonunda hakikati kendi belleğinde bulmasıyla sona ermiştir. Bundan sonraki süreçte ise zaman konusuna yoğunlaşmış, *İtiraflar* kitabının 11.bölümünü zaman konusuna ayırmıştır.

Aydınlanma öncesi süreçte belleğin insana verili olduğu fikri ve teoloji ile iç içe işlendiği görülmektedir. Rönesansa kadar da yaklaşımlar benzer şekilde devam etmiştir.

2.1.1.2 Aydınlanma ve Sonrası Bellek Kavramı

Bellekteki süreçler üzerine düşünmek, antikçağ ve orta çağda felsefi düşüncenin değişmez ve ayrılmaz bir parçasıyken, ilerleyen süreçte farklı disiplinlerin de ilgi gösterdiği bir konuya dönüşmüştür. On yedinci yüzyılda bilimsel Rönesans'ın hem teorik hem de pratik açıdan önemli figürlerinden biri olan Robert Hooke, bellekle ilgili yaptığı araştırmalarla dikkat çekmiştir. İngiliz bir hezarfen olan Hooke, aynı zamanda doğa felsefecisi, mühendis, mimar, filozof ve bilim insanıdır. Hooke'un çağdaşları, belleği ruhun bir parçası olarak kabul edip onun fizikselliğini reddetmişlerdir (Draaisma, 2014). Yeni Platoncu Henry More, belleğin gücünü fiziksel bir lekeye, şekle, titreşime ya da harekete indirgememiş ve "Bellek tamamen ruhun içindedir; ruh, belleğin sahip olduğu tüm algıların yegâne mahzenidir" şeklinde bir görüş ortaya koymuştur. Buna karşın, Robert Hooke, belleği ruhun sınırlarının dışına yerleştirmiştir (Draaisma, 2014). Hooke belleği maddi bir organ olarak, tümüyle mekanik terimlerle açıklanabilecek bir organ olarak tasavvur etmiştir. Hatırlama yeteneğimizin maddi bir doğaya sahip olduğu, vücut ateşinin yükselmesi ve aşırı alkol içmek gibi fiziksel etmenler tarafından etkilenebilmesin sebebinin de bu olduğunu söyler. Hatırlama yeteneği kafa üstü yere düşmek veya başa darbe almak gibi dış etkenlerle tümüyle yok olma tehlikesini taşır. Hooke'a göre böyle hallerde ruh gayri maddi bir varlık olmasına rağmen bellekten yararlanamaz ve ona söz geçiremez (Draaisma, 2014).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bellekle ilgili psikoloji alanında yapılan çalışmalar büyük ivme kazanmıştır. Alman psikolog Hermann Ebbinghaus'un öncülüğünde başlayan bu süreç, diğer psikologların da katkılarıyla deneysel ve nicel bir yaklaşıma dönüşerek, nasıl hatırladığımız ve nasıl unuttuğumuz konularını geçen yüzyılda büyük ölçüde aydınlatmıştır. Ebbinghaus yaptığı bir dizi deney sonunda iki temel ilke çıkarmıştır: Birincisi bazı hatıralar ancak birkaç dakika saklanırken diğerleri aylar, hatta yıllarca korunur; ikincisi pratik yapmak ve tekrar etmek hatıraların kalıcılılaşmasına yardımcı olur (Quiroga, 2017). Ebbinghaus'un geliştirdiği bellek anlayışı, William James tarafından daha da geliştirilmiştir. James, belleği birincil ve ikincil olmak üzere iki türde sınıflandırmıştır. Birincil bellek ya da

günümüzde bilinen adıyla kısa süreli bellek, bilgiyi kısa bir süre için saklama imkanı tanırken, ikincil bellek yani uzun süreli bellek, bilincimizin geçmişi yeniden hatırlamasına olanak verir (Draaisma, 2014). İkincil bellek, düşünmeyi bıraktığımız için bilincimizin bir parçası olmaktan çıkmış ve geçmişte yaşadığımız bir olayı ya da durumu bilerek, hatırlama yoluyla geri getirebileceğimiz bilgiye dönüşmüştür. Ebbinghaus, bellek psikofiziği alanında akılda tutma ve unutma arasındaki ilişkileri sayısal ve ölçümsel biçimde ifade etmeyi başararak yeni bir araştırma alanı oluşturmuştur (Draaisma, 2014). Ebbinghaus'un çalışmalarını devam ettiren eşi Müller ve asistanları çağrışımların oluşumu, öğrenilecek materyalin düzenlenme biçiminin etkisi ve öğrenmenin tekrarı arttırmak suretiyle geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Müller geriye ketleme yani daha sonra öğrenilen materyalin daha önce öğrenilmiş materyal üzerindeki bozucu etkisini de keşfetmiştir.

Belleğin nörolojik altyapısıyla ilgili gelişmiş fikirlere, tarihte “zihin fizyologları” adı altında toplanan bir teorisyen grubunda rastlanır. Bu akım 1860'larda ortaya çıkmış, zihinsel işlevlerin beyindeki yerlerinin tespitiyle ilgili araştırmaların çok verimli olduğu yirmi yıl içinde de gelişmiştir. Grubun en tanınmış temsilcileri ikisi de doktor olan İngiliz William Carpenter ile Henry Maudsley'dir. Carpenter, Maudsley ve onlarla aynı fikir paylaşan diğer araştırmacılar ruhsal özelliklere kapsamlı maddi açıklamalar getirilebilmeyi hedeflemişlerdir (Draaisma, 2014). “Zihin fizyolojisi” kapsamında yayını büyük etki yaratan fizyolog Ewald Hering'in savunduğu görüş iki vardı: Biri, “belleğin” organik madde gibi genel bir özelliği olduğu; diğeri kalıtımla geçen veya sonradan edinilen özelliklerin organizasyonu içinde muhafaza edildiğini ve bunların “hatıra” olarak sonraki kuşaklara aktarıldığıydı. Son önerme rağbet görmemiş, ilki ise bellek teorileri içinde çok tartışılan hipotezlerden biri haline gelmiştir (Draaisma, 2014).

Bellek araştırmaları çok geçmeden bireysel farklılıklar (kişilik, kabiliyet, zeka, toplumsal cinsiyet, yaş farklılıkları) psikolojisiyle ilişki kurmuş, bu da çok sayıda karşılaştırmalı araştırmanın önünü açmıştır.

2.1.2 Belleğin Bireysel ve Toplumsal Dinamikleri

Bellek, bireyin deneyimlerini muhafaza ederek kimlik oluşturma sürecini destekleyen bir yapı olduğu kadar, toplumsal ilişkiler ve kültürel aktarımlar yoluyla bir kolektif inşa mekanizması olarak da işlev görür. Bu iki boyut, yani bireysel ve toplumsal dinamikler, bellek kavramının çok yönlü yapısını anlamamıza olanak tanır. Belleğin bireysel ve

toplumsal düzeylerde işleyişi birbirinden bağımsız değildir; aksine, bu iki boyut arasında sürekli bir etkileşim vardır.

2.1.2.1 Bireysel Bellek

Bellek, genellikle zaman, mekân, toplum, hareket, tarih, kültür gibi farklı etmenlere başvurulurarak ele alınır. Ancak belleği tanımlamak, anlamak ve açıklamak söz konusu olduğunda insan faktörü temel bir rol oynar. Çünkü bellek, insanın kendisi, diğer insanlarla ve çevresiyle olan etkileşimiyle şekillenen ve sürekli gelişen bir olgudur. Bellek, yalnızca bireysel bir deneyim değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bağlamda ortaklaşa çalışan, birbirini etkileyen ve dönüştüren bir süreçtir. Bu nedenle belleğin doğası, insanın sosyal çevresiyle kurduğu ilişkiler ve etkileşimler aracılığıyla şekillenen ve gelişen bir olgudur.

Hatırlama ve unutma ile ilgili süreçler bireyseldir fakat belleğimizin kuruluşu toplumsaldır. Bu bakımından tamamıyla izole ve bireysel bir bellekten söz edilemez. Öznel olan yaşanmış deneyimden kaynağını alan bellektir. Traverso'ya göre, bu bellek tanık olduğumuz olaylara ve bu olayların aktörleri olarak deneyimlediğimiz olgulara dayanır. Bellek, niteliksel ve tekil bir doğaya sahiptir. Öznel bir özellik taşıdığı için, bellek asla durağan hale gelmez; bunun yerine sürekli bir dönüşüm sürecinde olan, açık bir çalışma sahası gibidir. (Traverso, 2019). Belleği zayıflatan ve anıları aşındıran yalnızca zaman değildir. Bellek, sürekli bir inşa sürecidir; bu nedenle, zamanla edinilen yeni bilgiler, olay sonrası düşünme süreçleri ve önceki anıya eklenen ve onu dönüştüren diğer deneyimler aracılığıyla her zaman filtrelenir.

Bilişsel Psikoloji kitabının yazarı Goldstein (2013), belleği daha önce öğrenilen bilgilerin geri çağrıldığı bir mekanizma olarak tanımlar. Belleği, geçmişe yolculuk yapabilen bir zaman makinesiyle kıyaslar ve bu şekilde anılara ulaşılabileceğini belirtir. İnsanların hatırlayamaması, anılarını geri getirememe veya gelecekte yapacaklarını bilememe durumu, yaşamı anlamsız ve boş hale getirebilir. Bellek, bu noktada varoluşumuzun anlamını zihnimizde tutarak, gerektiğinde yararlı olabilecek bilgileri geri çağırmamıza olanak sağlar (Goldstein, 2013).

Goldstein (2013), belleği anlamak için algıyı incelememiz gerektiğini vurgulamaktadır. Zihinsel faaliyetlerimizden biri olan algı, duyu organlarımızın bir uyarıyı almasıyla başlar ve bu uyarı, beyin tarafından işlenip faaliyete geçirilir. Algı sürecinin başlangıcı, dış etkenlerin algıyı nasıl etkilediği, algının karmaşık yapısı ve eylemlerimizi nasıl

şekillendirdiği gibi sorulara yanıt arar. Algı olmadan yaşamın anlamlı hale gelmesinin beklenemeyeceğini ifade eder. Örneğin, bir fincan kahveye uzanıp onu tutmak ve içmek, çok sayıda zihinsel faaliyeti barındıran karmaşık bir süreçtir. Ancak her şeyden önce, nesnenin, eylemin ya da kavramın algılanması gereklidir. Kısacası, algılamak bir eylemi yapabilmek, harekete geçmek ve hayatı anlamlı kılmak için zorunlu bir ön koşuldur.

Ayrıca, bellek telkin yöntemiyle değiştirilebilir veya yeniden yapılandırılabilir (Goldstein, 2013). Bu durum, algı yönetimi faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde ve belirli bir amaca hizmet edecek şekilde planlanabileceğini gösterir. Algının yönlendirilmesi, hayatın amacını kavratmak veya herhangi bir konuda görüş aşlamak için etkili zihinsel yönlendirme araçlarından biri olarak karşımıza çıkar (Goldstein, 2013). Bilinçsizce karşılaştığımız algısal durumlar, bazen bilinçli olarak şekillendirilmiş yönlendirme faaliyetlerinin bir sonucu olabilmektedir.

Bellek, bireysel düzeyde farklı işleyiş biçimleri sergileyen bir bilişsel süreçtir; bu, her bireyin zihinsel süreçlerinin, zekâ düzeyinin ve bellek kapasitesinin birbirinden farklı olduğunu gösterir. Bu bireysel farklılıklar, ilk bakışta bilişsel süreçlerin izlenmesinde potansiyel bir zorluk olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu farklılıklar aynı zamanda beynin genetik, sosyolojik, kültürel ve çevresel faktörlerden ne denli etkilendiğini de gözler önüne serer. Her bireyin bellek kapasitesi, bireysel biyolojik yapısının yanı sıra, kişisel geçmişi, kültürel birikimi ve toplumsal etkileşimleri gibi çoklu etkenlerin birleşimiyle şekillenir. Bu bağlamda, bilişsel psikoloji için bu farklılıklar, büyük bir araştırma zenginliği oluşturur. Beynin farklı koşullar altında nasıl işlediğini anlamak, yalnızca teorik bir ilgi konusu değil, aynı zamanda pratik ve klinik düzeyde de önemli sonuçlar doğurabilecek bir alandır.

2.1.2.2 Toplumsal Bellek

Toplumsal bellek (kolektif bellek), bir topluluk, grup ya da toplumun geçmiş deneyimlerini, olaylarını, değerlerini ve anlamlarını ortak bir şekilde hatırlama ve yeniden üretme biçimidir. Bu kavram, bireysel belleğin aksine, hatırlamanın sosyal bir bağlamda gerçekleştiğini ve bireylerin kendi anılarını, içinde buldukları grubun normları, değerleri ve hatırlama çerçevesiyle şekillendirdiğini öne sürmektedir.

Belleğin bireysel ve toplumsal yönleri üzerine düşünürken, Freud'un bireysel psikoloji ile toplum psikolojisi arasındaki ilişkiye dair yorumları oldukça aydınlatıcıdır. Freud'a göre,

bireysel psikoloji, bireyin içgüdüsel gereksinimlerini ele alırken dahi, bireyin diğer bireylerle kurduğu ilişkileri göz ardı edemez. Bu ilişkiler, bireyin ruh dünyasında örnek, dost, rakip ya da yardımcı gibi roller üstlenerek bireysel psikolojiyi toplum psikolojisi ile iç içe bir yapıya dönüştürür (Freud, 2021). Bu bağlamda, bireysel bellek hiçbir zaman tamamen izole değildir; toplumsal bağlamdan etkilenir ve hatta ona şekil verir.

Kolektif bellek kavramının sosyal bilimlerdeki kökeni, ilk olarak 1902 yılında Hugo von Hofmansthal'ın çalışmalarıyla ortaya çıkmış (Klein, 2008), ancak kavramın geniş çapta tanınması Maurice Halbwachs sayesinde olmuştur. Halbwachs, belleği sosyal bir çerçevede ele alarak bireysel hatıraların, içinde bulunulan grubun hatırlama çerçevesi ile şekillendiğini öne sürmüştür. Ona göre, pek çok hatıra, diğer insanlar sayesinde hatırlanır ve bu kişiler fiziksel olarak mevcut olmasalar bile, onların etkisi bireyin hatırlama süreçlerinde hissedilir (Halbwachs, 2018). Halbwachs, bireyin hiçbir zaman tam anlamıyla yalnız kalamayacağını, çünkü sürekli olarak bir grubun bakış açısına göre düşündüğünü belirtir. Böylece kolektif bellek, bireysel bellekleri kuşatır, ancak onlarla karışmaz; onları kendi sosyal bağlamı içinde yeniden şekillendirir.

Bellek kavramı, sosyal bilimler literatürüne oldukça geç bir dönemde giriş yapmıştır. 1960'lı ve 1970'li yılların entelektüel tartışmalarında bellek kavramına pek rastlanmazken (Traverso, 2019), sonraki yıllarda bu kavram tarih yazımına ve kültür çalışmalarına nüfuz etmiştir. Jacques Le Goff ve Pierre Nora'nın çalışmaları, belleği tarihsel bir bağlamda yeniden değerlendirirken, Raymond Williams gibi düşünürlerin kültürel analizlerinde de bellek, önemli bir kavram haline gelmiştir. Bellek, tarih ile eşanlı olarak kullanılmaya ötesine geçerek, geçmişi daha geniş bir bakış açısıyla ele alan, öznellik ve yaşanmışlık içeren bir kavram olarak görülmeye başlanmıştır.

Toplumsal belleğin taşınması ve korunması üzerine çalışan önemli isimlerden biri de İngiliz sosyal antropolog Paul Connerton'dır. Connerton, grupların belleği nasıl muhafaza ettiği ve nesiller arasında nasıl aktardığı sorusuna odaklanmıştır. Ona göre, grup belleği, hem yüz yüze ilişkilerin kurulduğu küçük toplulukları hem de geniş coğrafyalara yayılmış büyük toplumları kapsar (Connerton, Toplumlar Nasıl Anımsar?, 2019). Connerton, geçmişe dair imgelerin, mevcut toplumsal düzeni meşrulaştıran bir işlev gördüğünü ve toplumsal düzenin devamlılığı için ortak anıların varlığının şart olduğunu savunur. Belleğin ortak bir zeminde

inşa edilmediği durumlarda, toplum bireyleri arasında ortak deneyim ve varsayımların zayıfladığını öne sürer.

Toplumsal belleği anlamaya katkıda bulunan bir diğer önemli isim Alman Mısırbilimci Jan Assmann'dır. Assmann, belleğin yalnızca bireyler arasında değil, aynı zamanda kültürel süreklilik içinde nasıl şekillendiğini araştırmıştır. Ona göre, kültürler, bireyler arasında bağlayıcı bir yapı oluşturarak, geçmiş ile şimdi arasındaki bağlantıyı kurar (Assmann, 2015). Bu bağlayıcı yapı, ortak deneyimler ve sembolik anlam dünyaları aracılığıyla bireylerin bir topluluk içinde güven ve aidiyet hissetmesini sağlar. Assmann, kültürel belleğin temel dinamiğinin "tekrarlama" olduğunu vurgular. Bu tekrarlama, önemli olay ve deneyimlerin zaman içinde unutulmasını engeller ve onları tanınabilir, hatırlanabilir hale getirir.

Kolektif belleğin dinamikleri, geçmişin yalnızca depolanan bir olgu olmadığını, aksine, sürekli olarak yeniden inşa edilen bir süreç olduğunu göstermektedir. Halbwachs'ın belirttiği gibi, hatıralar sosyal bağlamlar içinde şekillenirken, bireyin belleği de grup belleğinin bir parçası haline gelir. Bu bağlamda mekân, bellek inşasında kritik bir rol oynar. Mekân, hem bireysel hem de toplumsal belleğin fiziksel bir çerçevesini sunarak, geçmişin imgelerinin taşındığı ve yeniden üretildiği bir alan haline gelir.

2.1.3 Bellek ve Hatırlama/ Hatırlatma Biçimleri

Hatırlama, geçmişte edinilen bilgilerin bellekte geri getirilmesi sürecini ifade eder. Bergson'un kuramına göre, bellek, yalnızca alışkanlıklarla tekrarlanan mekanik eylemlerle sınırlı değildir. Aksine, geçmiş kişisel deneyimlerden faydalanarak zihinsel bir tahayyül oluşturur. Bergson, geçmişin iki farklı biçimde depolanabileceğini öne sürer: Birincisi, geçmişi kullanan hareketli mekanizmalarla ilgilidir; ikincisi ise, tüm olayları, detayları, renkleri ve zaman içindeki yerleriyle birlikte tanımlayan kişisel imge-anılardır (Bergson, 2007). İlk bellek türü, doğanın işleyişine benzer bir biçimde çalışır, ancak ikinci tür bellek, doğal süreçlerin tersine, kendiliğinden gelişen bir yapıya sahiptir. Birinci bellek, insanın iradesine bağlıdır ve daha çok çaba gerektirir, oysa ikinci bellek türü daha çok doğal ve değişken bir şekilde yeniden üretilir. İkinci bellek, geçmişteki durumlardan benzer imgeler çıkararak fikirlerin çağrışımını sağlar, ancak diğer bellek türlerinin tersine, tamamen sabit kalmaz; değişken bir biçimde yeniden ortaya çıkar. Bergson (2007)'a göre, geçmişi imgeler halinde hatırlamak için şimdiki zamanın eyleminden ayrılmak gerekir. Bu, düşüncelerin bir şekilde kayıp olduğunu, geçmişin her zaman elden kayıp gittiğini düşündürür. Geçmiş

anımsamak için düş görmek veya anlamlı bir şekilde kaybolan imgeleri hatırlamak gerekebilir, çünkü geçmişî hatırlama çabası genellikle elden kayıp gider.” (Bergson, 2007).

W. James, *Psikolojinin İlkeleri* adlı eserinde, belleği bilinçli zihinsel yaşantıların destekleyici unsurları olarak tanımlar ve belleği iki ana gruba ayırır: birincil (primary) ve ikincil (secondary) bellek. Birincil bellek, Şu anda yaşanan anlarla ilgili, hatırlaması kolay olan yakın geçmişe ait bilgileri içerir. Bu bellek türünde, bilgiler daha az çaba ile hatırlanabilir (James, 2007). Öte yandan, ikincil bellek uzak geçmişe dair hatıraları içerir ve bu tür hatıraların geri çağırılması daha fazla zihinsel çaba gerektirir. James'in birincil bellek ve bilinç arasındaki paralellik kurma önerisi, günümüzde hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

Bireysel bellek üzerine yapılan incelemelerde belirtildiği gibi, çoğu durumda bir Şeyi anımsamak, başkalarının bu anıları hatırlatmasıyla gerçekleşir (Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, 2019). Çünkü başkalarının belleği, bireysel belleği güçlendirir ve bir bireyin belleği, başkalarının belleğinden beslenir. Ne kadar kişisel olursa olsun, her bellek, her hatırlama anı, hatta yalnızca bizim tanık olduğumuz olayları hatırlamamız, başka düşünceler ve duygularla, başkalarının paylaştığı imgelerle ilişkilidir (Connerton, *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, 2019). Pierre Nora (2006), belleğin, anımsama ve unutma arasında sürekli bir diyalektik ilişki içinde olduğunu, bu sürecin sürekli biçim değişimlerine açık olduğunu ve çeşitli kullanımlara duyarlı olduğunu vurgular. Nora'ya göre, bellek bu süreçte uzun belirsizliklere ve ani canlanmalara yatkındır ve sürekli gelişim halindedir (Nora, 2006). Belleğin etkilendiği dışsal koşullar ise Assman (2015) tarafından dört ana başlık altında gruplandırılmıştır: Mimetik (davranışsal) bellek, nesnel belleği, dil ve iletişim, anlam aktarımı (Assmann, 2015). Anımsama, nesnel, mekanlar, zihinsel imgeler ve bedensel pratikler aracılığıyla gerçekleşir; yani, bir parçası olduğumuz ya da dahil olduğumuz toplumların maddi ve manevi yaşamlarıyla iç içe bir süreçtir.

Toplumsal hatırlama biçimleri arasında farklılaşan bir durumu Marianne Hirsch (2008), Post-bellek kavramı ile açıklar. Post-bellek, özellikle travmatik deneyimleri yaşayan nesillerin, bu travmaları sonraki kuşaklara aktarması durumudur (Hirsch, 2008). II. Dünya Savaşı sonrası Yahudi soykırımı yaşamış ailelerde, travmatik belleğe sahip aile büyüklerinin yaşadıklarını, birinci araç olarak fotoğrafla ve diğer hatıra objeleriyle sonraki kuşaklara aktarması örneği bu kavramı somutlaştırır.

Benzer şekilde, travma sonrası belleğin aktarımı için kullanılan bir diğer terim de “Protez Bellek”tir. Travmatik olayları bizzat yaşayan toplumlar travmatik belleğe sahipken, bu olayları doğrudan deneyimlememiş ancak dolaylı yollarla öğrenmiş bireyler ve toplumlar Protez Bellek oluştururlar. Prostetik bellek, bir kişi tarafından deneyimlenmeyen olayların hatıralarına duyulan yakınlık sayesinde oluşur (Landsberg, 2003). Bu tür hafızalar, kitle iletişim araçlarının çeşitli teknolojileriyle etkileşime giren ve bu medya temsil aracılığıyla edinilen 'kişisel' hatıralardır. Ancak protez bellek doğal değil, tek bir bireye ait olmayan, tek bir aile ya da etnik gruba ait olmayan bellektir; bu da onları daha kamusal bir geçmişe açar (Landsberg, 2003). Prostetik hafızaların açtığı geçmişler, ırk ve etnik köken farkı gözetmeksizin bireylere sunulur. Bu hafıza biçimi, belirli bir topluluk ya da grubun sınırları içinde sınırlı olmayan, kolektif hafızadan farklı olarak, tarihseldir ve farklı bir geçmişi temsil eder. Landsberg (2003) protez belleği, dört ana özelliği ile tanımlar: İlk olarak, bu hafızalar doğallıktan yoksundur; yani medya aracılığıyla edinilen ve özgün olmayan hatıralardır, örneğin film izlemek, müze gezmek ya da televizyon programları izlemek gibi deneyimler. İkinci olarak, bedende taşınan duyuşsal hafızalardır; bu hafızalar, bir yapay uzuv gibi, fiziksel olarak bireyin deneyiminde yer alır ve çoğunlukla bir travmayı işaret eder. Üçüncü olarak, prostetik hafızalar metalaşmış ve değiştirilebilir özelliklere sahiptir; bu metalaşma, hafızaların ticari bir değer kazanmasını sağlar ve farklı yerlerden, ırklardan, sınıflardan gelen bireylerin bu hafızalara erişmesini mümkün kılar. Son olarak, prostetik hafızalar gerçekmiş gibi hissedildiği için, bireylerin dünyaya bakışlarını şekillendirir ve empati üretme, başkalarına karşı etik bir ilişki kurma potansiyeline sahiptir. Bu hafızalar, kolektif kimliklerin medyayla inşa edilmesini ve karşı hegemonik kamusal alanların oluşmasını destekler (Landsberg, 2003). Bu nedenle, prostetik hafızalar, bireylerin ve grupların deneyimlerini genişletir ve toplumsal bağlamda yeni bir etkileşim alanı yaratır.

2.1.3.1 İmgeler Yoluyla Hatırlama

Henri Bergson, düşünce dünyasında önemli bir figür olarak, bellek üzerine geliştirdiği özgün fikirlerle dikkat çekmiştir. Zihin-beden ilişkisini anlamada bellek yaklaşımını kullanarak, klasik görüşlerin aksine, belleğin beyinde depolandığı fikrine karşı çıkmıştır. Bergson, belleği beyinle değil, tin ile bağlantılı bir gerçeklik olarak ele almıştır. Deleuze'e göre, Bergson'daki bellek, yaşayan bilincin bir işlevi olarak tanımlanır; bilinç, süreyi doğrudan kavrayarak, geçmişini şimdiki ana taşır. Böylece geçmiş, bugün içinde yeniden yaşanır, bu da düşünceye yaratıcılık ve dinamizm katar (Erkan, 2019). Aynı zamanda, düşüncenin

yoğunlaşmasını ve belirli bir noktada gelişmesini sağlar; bu, deneyimlerin birikerek ortak bir üretime dönüşmesi gibi bir süreçtir.

Bergson, belleği algılama sonrasında zihinde oluşan imgeler üzerinden yorumlar. Algı, kültürel ve psikolojik etkilerle şekillenir ve her bireyin imgelem dünyası da bu etkileşimlerden beslenir. Bergson, sürenin sezgi ile algılanabileceğini savunur ve bunun yanında, sürenin bilinç ve bellek yoluyla da kavranabileceğini ileri sürer. Yaşam, doğumla başlayıp ölümlle sona eren bir süreçtir ve bu süreci bir yumak benzetmesiyle açıklar; yumağın sürekli sarılması, yaşamın birbirini takip eden evrelerinin sürekli bir şekilde birbirine eklenmesini simgeler. Geçmiş, bireyi takip ederek, mevcut an ile birleşerek durmaksızın büyür (Bergson, 2007).

18. yüzyılın önemli düşünürlerinden David Hume, insan zihnindeki algılar, bellek ve imgelerin işleyişine dair görüşlerini “İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme” adlı eserinde detaylandırır. Hume, insan zihninde oluşan tüm algıları iki temel kategoriye ayırır: izlenimler ve tasarımlar. Bu iki kategori arasındaki temel fark, algıların zihne giriş şekli ve yoğunluğu ile bilincimizde bıraktıkları etki ve canlılık düzeyinde yatmaktadır (Hume, 2009). Hume'a göre, zihnimize yoğun bir güç ve canlılıkla giren algılar “izlenimler” olarak adlandırılır. İzlenimler, duyumlarımız, tutkularımız ve duygularımız gibi, doğrudan ve güçlü bir şekilde ruhta ortaya çıkan algıları ifade eder. Bu nedenle, izlenimler, algı dünyamızın en parlak ve etkili unsurlarıdır. “Tasarımlar” ise bu izlenimlerin düşünme, hatırlama ve akıl yürütme süreçlerinde yeniden şekillenmiş, daha soluk imgeleridir. Hume, tasarımları, izlenimlerin bir yansıması ya da kopyası olarak değerlendirir. Duyguların ya da deneyimlerin doğrudan etkisi olmadan, bellekte yeniden çağrılan veya akılda tasarlanan bu imgeler, zihinsel süreçlerde daha az canlılık taşır. Hume (2009)’a göre, izlenim ve tasarım arasındaki bu ayrım, insan zihninin işleyişini anlamak için temel bir anahtardır.

Hume, izlenimleri iki temel türe ayırır: dış duyum izlenimleri ve iç duyum izlenimleri. Dış duyum izlenimleri, doğrudan duyumlarımız aracılığıyla ruhta ortaya çıkar (Hume, 2009). Bunlar, sıcaklık, soğukluk, susuzluk, açlık gibi fiziksel algıları veya bir tür haz ya da acıyı hissetmemizi sağlar. İç duyum izlenimleri ise genellikle tasarımlardan türetilir. Süreç şu şekilde işler: İlk olarak bir izlenim duyumlara çarpar ve zihinde bir algı oluşturur. Bu algı, izlenim kaybolduğunda zihinde kalan bir tür kopya ya da “tasarım” olarak adlandırılır. Eğer bu tasarım yeniden ruhta canlanırsa, haz ya da acı gibi deneyimler yoluyla yeni arzu, tiksinti,

ümit ya da korku gibi izlenimler yaratır. Bu türden izlenimler, türedikleri kaynak nedeniyle “iç duyum izlenimleri” olarak adlandırılır. İç duyum izlenimleri, bellek ve hayal gücü tarafından tekrar kopyalanabilir ve bu kopyalar, zamanla yeni izlenimlerin ve tasarımların ortaya çıkmasına yol açar.

Hume, bu sürecin deneyim yoluyla keşfedildiğini ifade eder. Ona göre, herhangi bir izlenim zihne sunulduğunda, bu izlenim daha sonra tasarım olarak karşımıza çıkar. Bu dönüşüm iki farklı şekilde gerçekleşebilir: İzlenim ya canlılığının büyük bir kısmını koruyarak izlenim ile tasarım arasında bir yerde konumlanır ya da canlılığını tamamen kaybeder ve tam anlamıyla bir tasarım haline gelir. Bellek, izlenimlerin ilk durumda olduğu gibi tekrarlandığı yetidir; imgelem ise izlenimlerin canlılığını yitirerek dönüştüğü tasarımları yaratır. Hume, belleğin tasarımlarının, imgelemin tasarımlarına kıyasla çok daha güçlü ve canlı olduğunu vurgular. Ayrıca bellek, imgelerini daha net ve belirgin bir şekilde resmederken, imgelemin tasarımları daha silik ve belirsizdir. Örneğin, geçmişte yaşanan bir olayı hatırladığımızda, olayın bellekteki yansıması canlı ve güçlüdür. Ancak bu algı imgelemde yeniden oluşturulduğunda, daha zayıf ve dağınık bir form alır ve zihin tarafından uzun süre boyunca aynı netlikte korunamaz.

İmgeler yoluyla hatırlama, zihnin bireysel ve toplumsal hafıza süreçlerini bir arada ele alır. Hume’un izlenim ve tasarım ayrımında olduğu gibi, bireyin deneyimleri bellekte yeniden üretilen imgelerle anlam kazanır. Assmann’ın sınıflandırmasına göre bu hatırlama süreci, iletişimsel bellek ve kültürel bellek olarak iki grupta incelenebilir. İletişimsel bellek, bireylerin dil ve etkileşim yoluyla oluşturduğu kolektif bilinçle bağlantılıdır ve bireyin diğerleriyle kurduğu ilişkiler üzerinden şekillenir (Assmann, 2015). Kültürel bellek ise gelenekler, ritüeller ve anlam yüklü semboller aracılığıyla geçmişin nesnel temsillerle aktarımını sağlar. Böylece zihinsel imgeler, bireysel duyularla kolektif hafıza arasında bir köprü kurarak geçmişin bugüne taşınmasında önemli bir rol oynar.

2.1.3.2 Nesnel Yoluyla Hatırlama

Assmann’ın belleğin etkisi altında kaldığını söylediği dış koşullardan biri “nesnel belleğidir”. İnsan kendini bildi bileli yatak, iskemle, yemek ve yıkanma takımı, giysi ve alet-edevat gibi günlük ve özel eşyalardan, evler, köyler ve kentler, sokaklar, araçlar ve gemilere kadar; amaca uygunluk, rahatlık ve güzellik gibi hayaller, böylece bir anlamda kendini bulduğu şeylerle çevrilidir (Assmann, 2015). Bu yüzden onu çevreleyen eşyalar bir anlamda

kendinin yansımasıdır, geçmişini, atalarını hatırlatır. İçinde yaşadığı şeyler dünyasının, şimdiki zamanı yaşarken farklı geçmişleri hatırlatan bir zaman dizini de vardır.

Nora'ya göre bellek somuta, uzama, harekete, imgeye ve nesneye kök salmıştır. Tarih sadece zamansal sürekliliklere, gelişmelere ve nesnelere ilişkisine bağlıken bellek bir mutlaklıdır, fakat tarih sadece göreceli olanı bilir (Nora, 2006).

2.1.3.3 Mekan Yoluyla Hatırlama

Tarih, genellikle insanlık türünün evrensel belleği olarak algılsa da gerçekte evrensel bir bellekten söz etmek mümkün değildir. Maurice Halbwachs (2018)'a göre, her kolektif bellek, belirli bir grup tarafından desteklenen, uzam ve zaman çerçevesinde sınırlandırılmış bir yapıya sahiptir. Halbwachs, bir grubun bir mekân parçasını sahiplendiğinde, o mekânı kendi imgesine dönüştürdüğünü ancak bu süreçte fiziksel özelliklere adapte olarak onlara boyun eğdiğini belirtir. Bu dinamik ilişki, grubun kendi kimliğini korumasını sağlarken, aynı zamanda mekânı topluluk belleğinin temel öğelerinden biri haline getirir.

Halbwachs(2018)'a göre, bu süreçte birey, izole bir varlık olmaktan çıkar ve grup bilincinin bir parçası haline gelir. Grup, sadece fiziksel mekânla değil, aynı zamanda o mekâna yüklenen anlamlarla da kendini tanımlar. Örneğin, bir topluluk için önemli olan bir meydan, yalnızca mimari özellikleriyle değil, o mekânda yaşanan olaylarla, geleneklerle ve simgesel anlamlarla da tanımlanır. Böylece mekân, sadece fiziksel bir varlık olmaktan çıkarak sosyal ilişkilerin, toplumsal hafızanın ve grup kimliğinin taşıyıcısı haline gelir (Halbwachs, 2018). Halbwachs, anıların yerleştirildiği haritalar olarak tanımladığı kolektif belleğin, bireylerin grup çerçevesinde düşünüp anımsayabilecekleri zihinsel mekânlarla desteklendiğini belirtir. Bu zihinsel mekânlar, maddi uzamla sürekli bir etkileşim halindedir ve grup, bu maddi uzamdan destek alarak anılarına biçim verir. Örneğin, bir mahallede yaşayan bireylerin hafızaları, sokakların, binaların ve kamusal alanların fiziksel varlığıyla güçlenir; bu yerler bireyler için bir hafıza tetikleyici işlevi görür. Aynı şekilde, fiziksel unsurların kaybı ya da dönüşümü, hafızanın yeniden yapılanmasına neden olabilmektedir (Halbwachs, 2018).

Pierre Nora'nın "hafıza mekânı" kavramı, fiziksel ve simgesel nesnelere bazı ortak nitelikleri paylaştığını vurgular. Nora (2006), bu kavramı açıklarken, tarihsel anlam taşıyan yerlerin, anıtların, olayların, kentsel mimarinin, sözlüklerin, dilin, kutlamaların ve törenlerin hafızanın sürekliliğini sağlama çabalarındaki rolüne dikkat çeker. Ona göre, 20. yüzyılın

başlarından itibaren “ortak miras” ve “ulusal miras” gibi kavramların öne çıkarılması, ulus kavramıyla hafıza mekânları arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir süreçtir (Nora, 2006).

Bellek, yaşanmış mekânlarla kurulan ilişkiler üzerinden anlam kazanır. Mekânın barındırdığı geçmişe ait somut izler, bireylerin zihninde sosyal, tarihsel ve kültürel değerlerle birleşerek “mekân belleği” oluşturur. Nora (2006)’ya göre, hafıza mekânları yalnızca fiziksel varlıklar değil, aynı zamanda birçok boyutuyla anlam kazanan önemli buluşma yerleridir. Bu mekânlar, tarih yazımı açısından önemli bir araçtır; çünkü tarihin hem üretilmesini hem de işleyişini yansıtır. Bunun yanı sıra etnografik, psikolojik, siyasi ve edebi boyutlar da içerir. Nora, hafızayı bir çerçeve olarak görür; hafızanın değerini belirleyen şey onun varlığı değil, kullanım biçimidir.

“Hafıza mekânları, hatırladığımız şeyler değil; aksine, hafızanın mayalandığı, yeniden inşa edildiği yerlerdir,” diyen Nora, bu mekânları geleneğin kendisi değil, onun olduğu bir tür laboratuvar olarak tanımlar. Ona göre, hafıza mekânlarının varlığı, artık *“kendiliğinden işleyen bir hafızanın”* olmadığı gerçeğine dayanır (Nora, 2006). Nora, sürekli hafızadan bahsetmemizin tek nedeninin, artık hafızanın doğal ortamlarının ortadan kalkmış olması olduğunu ifade eder.

Hafıza mekânlarına yönelik ilginin, geçmişle bağlarını koparan modern bilinçle yakından ilişkili olduğunu savunan Nora, bu durumun hafızayı hem daha canlı tuttuğunu hem de onun canlanmasıyla ilgili sorunları görünmez kıldığını belirtir. Ona göre, süreklilik duygusunun kökeni mekânda yatar: *“Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları var”* (Nora, 2006).

Paul Ricoeur (2012), hatırlamanın derin bir şekilde mekânlara bağlı olduğunu vurgular. Ona göre, geçmişte yaşanmış bir olayı ifade ederken kullanılan “yer almak” veya “meydana gelmek” gibi ifadeler, mekân ve hafıza arasındaki bu köklü ilişkiyi ortaya koyar. Hafıza mekânları (lieux de mémoire), tarihsel bilginin bir gönderim nesnesine dönüşmeden önce, daha ilksel bir düzeyde şekillenir. Ricoeur, hafıza mekânlarının temel olarak birer “hatırlatıcı” işlevi gördüğünü ifade eder. Bu mekânlar, hatırlamayı destekleyen işaretler, giderek zayıflayan hafızanın dayanakları ve unutmaya karşı verilen mücadelede birer araçtır. Hatta hafıza mekânları, silinmiş ya da kaybolmuş hafızanın yerine geçen birer yedek hafıza işlevi de görür (Ricoeur, 2012).

Mekânlar, yazıtlar ve anıtlar gibi geçmişin saklı belgeleri olarak kalıcılık taşır; oysa yalnızca sözlü olarak aktarılan anılar, uçup gitme riski taşır. Ricoeur (2012), hafıza mekânlarının bu kalıcılık özelliğini, ars memoriae (hafıza sanatı) geleneğiyle ilişkilendirir. Hafıza sanatının bir “yerler yöntemi” olarak ortaya çıkabilmesi, anılar ile mekânlar arasındaki bu güçlü bağ sayesinde mümkün olmuştur. Anıların mekânsal bir temele dayandırılması, hatırlamanın somut bir bağlama oturtulmasını sağlar.

Paul Ricoeur, mekânsallığın anlamını kavramada Casey'nin izinden gitmenin önemli bir katkı sunduğunu ifade eder. Ricoeur, Casey'nin geometrik uzam için “alan” (site), yaşanan uzamsallık içinse “mekân” (place/lieu) terimlerini kullandığını belirtir. Casey'e göre mekân, kendisini dolduran ya da işgal eden şeylere kayıtsız değildir; bu durum, Aristoteles'in mekânı belirli bir hacmin içi boş biçimi olarak tanımlamasını hatırlatır. Ricoeur, “anılmaya değer mekânlar” denildiğinde, işte bu dikkate değer mekânların anlaşılması gerektiğini vurgular. Özellikle mesken tutulan mekânlar, tam anlamıyla anılmaya değer mekânlardır. Bu tür mekânlar, hafıza ile o kadar derinden ilişkilidir ki, beyan edici hafıza bu mekânları hatırlayıp anlatmayı tercih eder (Ricoeur, 2012). İnsanların yer değiştirme süreçlerinde kat ettikleri mekânlar, geçmişte yaşanan olaylar için birer hatırlatıcı (reminder) görevi görür.

“En unutulmaz mekânlar, aynı zamanda peyzaj ile coğrafyanın kesişme noktasındaki kayda değer alanlar olmamış olsalardı, anıtsal değerlerini koruyamazlardı. Kısacası hafıza mekânları, hem mekân hem de alan anlamıyla “yerlerinde” kalmasalardı, kişisel ve kolektif hafızanın bekçileri olabilirler miydi?” (Ricoeur, 2012).

Aldo Rossi'nin “Şehrin Mimarisi” adlı kitabında ortaya koyduğu kolektif bellek anlayışı, kentin ve mimarinin sosyal ilişkilerle şekillenen canlı bir organizma olarak ele alınmasını sağlar. Rossi, Halbwachs'tan farklı olarak, kolektif belleği mekânsal bir bağlamda tanımlar ve kentin kendisinin bir belleğe sahip olduğunu iddia eder (Rossi, 2006). Kent, burada yaşayanların sosyal ilişkileri ve tarihi süreçlerin bir yansımasıdır. Kentin her bir parçası, o kentin belleğini içinde barındırırken, bu parçaların zamanla kentsel yapının yeniden şekillenmesine, dönüşmesine yol açtığı bir süreç başlar.

Rossi (2006)'nin bu yaklaşımında önemli olan, kentin sadece fiziksel yapılarından değil, bu yapıların insanlarla ve zamanla kurduğu ilişkilerden de beslenen bir bellekten söz

edilmesidir. Bu bakış açısı, kenti bir “canlı organizma” gibi düşünmeyi, kent ile birlikte evrilen sosyal ve kültürel belleği anlamayı sağlar.

Kentsel bellek kavramı, yalnızca yapıların geçmişiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda bu yapıların zaman içinde oluşan anlamını ve ruhunu da kapsar. “Genius loci” (yerin ruhu) kavramı, kentsel belleğin ve mekanların birikimlerinin, zamanla mekânı şekillendiren bir etki yarattığını vurgular. Kentin hafızası, fiziksel yapıları ve bu yapılarla şekillenen toplumsal ilişkilerle birlikte, kentsel belleği oluşturur. Bu bağlamda, Rossi'nin kolektif bellek anlayışı hem yapının hem de insanların zaman içindeki etkileşimlerinin önemli bir yere sahip olduğunu ifade eder.

2.1.3.4 Bedensel Pratikler Yoluyla Hatırlama

Bedensel pratikler yoluyla hatırlamak, bireylerin ve toplulukların geçmişi veya anıları fiziksel eylemler, alışkanlıklar ve beden dilini kullanarak yeniden üretmeleri anlamına gelir. Bu tür bir hatırlama, anıların sadece zihinsel bir süreçle değil, aynı zamanda bedensel ve fiziksel tecrübelerle de bağdaştırılmasına dayanır. Bu tür bir hatırlama, bireylerin geçmişteki olayları veya deneyimleri, bedenlerini kullanarak yeniden canlandırmaları ve bu bedensel pratiklerin, o anı veya durumu tekrar hatırlamalarına yardımcı olur.

2.1.3.5 Anma Törenleri

Anımsama işlemi, açık olarak, örtülü olarak ve deneyimin birçok düzeyinde olmak üzere çeşitli yollarda gerçekleşir; anma törenleri de bunun yollarından biridir. Anma törenleri, toplumsal hafızayı canlı tutmanın ve yeniden inşa etmenin önemli bir aracıdır. Bu törenlerde bedensel pratikler, geçmişi hatırlamanın yanında toplumsal kimliği pekiştirerek kolektif anlam üretimini sağlar. Katılımcılar, belirli ritüelleri fiziksel olarak gerçekleştirdikçe geçmişle bağ kurar ve bu eylemler, hafızayı somut bir biçimde yaşatır. Bedensel hareketler, geçmişin belirli bir döneme dair bir anlam taşımasını sağlar; her adım, her jest, bir olayın ya da anının yeniden şekillenmesine ve toplumun ortak belleğiyle örtüşmesine olanak tanır.

Tören sözcüğünün anlamı “*onu kullananların dikkatini özel bir önem taşıdığını düşündükleri düşünceyle ve duyguyla ilgili şeylere çeken, simgesel nitelik taşıyan türden 'kurallarca yönetilen' etkinlikler*”dir (Connerton, 2019). Törenler toplumun kimliğini yeniden inşa eden bir eylem alanıdır. Bedensel eylemler aracılığıyla toplumsal ideolojiler pekiştirilir ve belirli

bir tarihsel anlatı şekillendirilir. Burada, siyasi otoriteler anma ritüellerini kullanarak toplumu belirli bir şekilde yönlendirebilir, hangi olayların hatırlanıp hangi olayların unutulacağına karar verebilirler. Anma törenleri, bu ideolojik yönlendirmeye birlikte hem geçmişini hem de kolektif kimliği oluşturur ve sürdürür. Bu pratikler, bir ritüelin ötesine geçerek, katılımcıların kimliklerini ve toplumsal bağlarını yeniden yapılandığı bir alan yaratır. Bedensel eylemler sadece bir hatırlama mekanizması değil, toplumsal aidiyetin ve kültürel sürekliliğin somut bir ifadesidir.

2.1.3.6 Ritüeller

Ritüeller, toplumsal yapılar içinde kolektif hafızayı, kimliği ve aidiyeti şekillendiren önemli sosyal pratikler olarak karşımıza çıkar. Genel bir tanımla, ritüel, birey ya da toplulukların belirli zaman dilimlerinde, sembolik ve genellikle sabit ardışık davranış biçimleriyle belirli değerleri tekrarlamalarıdır.

Ritüelin toplumsal bellekteki işlevine dair yapılan değerlendirmelerde, ritüelin döngüselligi ve tekrarlama üzerine kurulu yapısının, belleğin canlılığını korumasındaki temel rolü vurgulanır. Murtezaoğlu'na göre, ritüelin özündeki tekrarlama, toplumsal belleğin silinmesini engelleyerek geçmişi bugüne taşır ve kültürel sürekliliği sağlar (Murtezaoğlu, 2012). Tekrar, ritüel edimlerinin doğasında bulunur; bu da yazılı olmayan kültürün bellekte canlı kalabilmesi için süreklilik gösteren bir döngüsellik içinde tekrarlanmasını gerektirir. Ritüel, yalnızca bireysel belleği değil, toplumsal hafızayı da kolektif bir biçimde canlandırarak toplumsal bağları güçlendirir. Bu bağlamda, ritüelin tekrarlanan eylemsel akışları, bir toplumu bir arada tutan bir yapı oluşturur.

Karaman (2010), ritüelleri üç ana kategoriye ayırarak, her birinin toplumsal bağlamda farklı işlevler üstlendiğini belirtir: geçiş/giriş ritüelleri, takvimsel ritüeller ve kriz dönemi ritüelleri. Bu kategoriler, bireysel dönüşümleri ve kriz anlarındaki toplumsal dayanışmayı sağlamak gibi önemli işlevleri olduğunu göstermektedir.

Geçiş/giriş ritüelleri, bireyin bir toplumsal statüden diğerine geçişini simgeler. Bu ritüellerin temel amacı, bireyin statü değişimini toplumsal olarak kabul ettirerek, toplumsal düzeni güçlendirmektir. Karaman (2010)'a göre, bu ritüeller genellikle doğum, evlilik, ölüm gibi evrensel durumlar etrafında şekillenir. Birey, geçiş ritüelleri sayesinde toplumun diğer

üyeleri tarafından yeni bir statüye kabul edilir ve bu kabul, bireyi beklenen sosyal rollerle tanımlar. Bu tür ritüeller, toplumsal yapının sürekliliğini sağlar çünkü yeni bireylerin, toplumsal normlara uyum sağlama süreçlerinde önemli bir işlev görürler.

Takvimsel ritüeller, yıl içinde belirli dönemlerde, genellikle mevsimlerin başında veya sonunda yapılan ritüellerdir. Karaman bu ritüellerin doğanın döngüsünden, ekonomik gerekliliklerden ve sosyal etkileşimden kaynaklandığını belirtir (Karaman K. , 2010). Takvimsel ritüeller, toplumu kolektif bir bilinç etrafında birleştirir ve toplumun değerlerini pekiştirir. Bu ritüellerin önemli bir özelliği, yazılı bir takvimin olmaksızın, toplumun doğal takvimine, ekonomik ilişkilerine ve sosyal etkileşimine dayalı olarak uygulanmalarıdır. Bu ritüeller, toplumsal bağları güçlendirir, kolektif bilinç oluşturur ve toplumun kültürel sürekliliğini sağlar.

Kriz dönemi ritüelleri ise toplumu tehdit eden durumlarla başa çıkabilmek amacıyla yapılan ritüellerdir. Karaman, bu ritüellerin, hastalık, kıtlık, doğal afetler gibi durumlar karşısında toplumsal huzursuzluğu ve belirsizliği aşmak için gerçekleştirildiğini vurgular (Karaman K., 2010). Kriz ritüelleri, olumsuzlukların ortaya çıktığı her dönemde, toplumun bir arada dayanışma içinde hareket etmesini sağlar. Bu ritüeller, kriz anlarında toplumsal bağları güçlendirir, topluluk üyeleri arasında dayanışma ruhu oluşturur.

Ritüellerin tekrarlanan ve ritmik hareketleri, grup üyelerinin birlikteliğini pekiştiren bir faktördür. Her bir ritüel, toplumun ortak değerlerine dayalı olarak yapılan bir eylem olduğu için, toplumsal şuurun güçlenmesini sağlar ve sosyal bağları daha sağlam hale getirir (Karaman K. , 2010). Ritüeller, kültürel çeşitliliklere rağmen, ortak etkiler yaratmakta ve toplumun bütünlüğünü güçlendirmektedir.

2.1.4 Bellek ve Unutma/ Unutturma Biçimleri

Unutma, bireyin ya da bir topluluğun geçmişte yaşadığı, öğrendiği ya da deneyimlediği bilgileri, olayları ve duyguları hatırlayamaması durumudur. Bu süreç, doğal bir zihinsel işlev olabileceği gibi bilinçli ya da bilinçsiz çeşitli mekanizmalarla da gerçekleşebilir. Unutma, bireyin ve toplumun yaşamını kolaylaştıran, gereksiz detayları eleme ve zihinsel yükü azaltma işlevi gören olumlu bir süreç olabileceği gibi, önemli bilgilerin ve deneyimlerin kaybolması nedeniyle olumsuz etkiler de yaratabilir.

Zihinde tutma eğrisinin zamanla azaldığı ve unutma miktarının buna paralel olarak arttığı, genel kabul gören bir bilimsel gerçektir. Heidegger'e göre ise unutma, sadece bir dalgınlık ya da dikkatsizlik hâli değildir; daha derin bir düşünme biçiminin sonucudur. Ona göre, varlık, mantığa dayalı ve teknik bir düşünce sisteminin hâkimiyeti altında unutulmaya mahkûm edilmiştir (Göksel, 2006).

Unutturma, ise yaşanmış belirli olayları, bilgileri ya da deneyimleri bilinçli bir şekilde silmeye, bastırmaya veya hatırlanmalarını engellemeye yönelik eylemlerini ifade eder. Bu, politik, ideolojik, kültürel ya da bireysel nedenlerle olabilir. Unutturma, özellikle toplumsal bağlamda, iktidarların ve güçlü grupların geçmişi kontrol etme ve yeni bir bellek inşa etme çabasıyla ilişkilendirilir.

Geçmişin bellekte tutulması, geleceğe yönelik beklentiler ve şimdiki zamana dair farkındalık, zamanın idaresine yönelik önemli bir düzenek olarak birçok kültürde karşımıza çıkar. Örneğin, Afrika ritüellerinde bu düzenekler geçmiş, şimdi ve geleceğe verilen önceliklere göre şekillenir (Augé, 2020). Augé'ye göre, unutmanın üç farklı figürü veya biçimi bu ritlerde kendini alegorik bir anlatımla gösterir.

Birinci unutma biçimi “geriye dönme” (retour) olarak adlandırılır. Bu figür, şimdiki zamanı ve ona yakın geçmişi unutmaya çalışarak kaybolmuş bir geçmişi yeniden bulmayı hedefler. Böylelikle, geçmişin en eski ve temel unsurlarıyla bir süreklilik sağlanır ve “basit” geçmiş zamanı öne çıkarılarak, “bileşik” geçmiş zaman devre dışı bırakılır (Augé, 2020).

İkinci unutma biçimi, “erteleme” (suspens) olarak tanımlanır. Bu figürün amacı, şimdiki geçmişten ve gelecekte bir süreliğine uzaklaştırarak yeniden bulmaktır. Daha spesifik olarak, geleceği, geçmişin geri dönüşüyle özdeşleştiği ölçüde unutmayı içerir. Bu tür zamansal ertelemeler, genellikle mevsimsel ya da geçiş dönemlerinde gerçekleştirilen ritüellere denk düşer (Augé, 2020).

Üçüncü unutma biçimi ise “yeniden başlama” (re-commencement) olarak adlandırılır. Bu figür, geçmişi unutarak geleceği yeniden keşfetmeyi ve böylece yeni bir başlangıç için koşullar yaratmayı amaçlar. Yeniden başlama, yinelenmemenin tam karşıtı olarak, yaşamda birçok kez yeni başlangıçlar yapılabileceği fikrine dayanır. Bu figürün ritüel karşılığı, bir doğum ya da yeniden kabul törenidir. Bu tür ritüellerde, birey hem artık olmadığı bir varlığı

hem de henüz şekillenmemiş bir geleceği geride bırakır (Augé, 2020). Dolayısıyla, unutmama, bu bağlamda, bireyin kendi öznesi ve başkasıyla olan ilişkisini yeniden tanımladığı bir süreçtir.

Unutma olgusu, şimdiki zamanda şekillenir. Hatta, unutma bağlamında bütün zamanların şimdiki zamanın içinde toplandığı söylenebilir. Geçmiş, şimdiki zamanda kaybolur ya da yeniden şekillenirken, gelecek yalnızca bir taslak olarak şimdiki zamanda belirmeye başlar (Augé, 2020). Bu unutma figürleri, bireylerin yaşamlarında olduğu kadar toplulukların ve cemaatlerin ritüel pratiklerinde de karşılık bulur. Augé'ye göre alegorik bir yapıya sahip olan bu figürler, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bir zaman bilincinin ve kimliğin yeniden inşasına hizmet eder.

Paul Connerton (2008) "Seven Types of Forgetting" adlı makalesinde unutmanın genellikle olumsuz bir durum ya da bireysel bir zayıflık olarak değerlendirilen algısını sorgulamaktadır. Kültürel hafıza üzerine yapılan tartışmalarda sıklıkla kabul edilen hatırlamanın ve anmanın erdem olarak görülmesi ve unutmanın başarısızlık olarak kabul edilmesi görüşüne karşı bir eleştiri geliştirir. Bu varsayımın her zaman doğru olmadığını ve unutmanın bazen gerekli ya da önemli olabileceğini savunur. Connerton, unutmayı yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumların ve kültürlerin geçmişle kurduğu ilişkinin bir unsuru olarak ele alır. Bu bağlamda, unutma hem geçmişle hesaplaşmanın hem de geleceğe yönelik bir kimlik inşasının önemli bir bileşenidir. Unutmanın farklı türlerini tanımlamayı amaçladığını belirtirten Connerton yedi farklı türde unutma eylemini ayırt etmeyi önerir; Baskıcı silme (repressive erasure); hatırlamanın engellenmesi veya yok sayılması, bazen gücü elinde bulunduranlar tarafından gerçekleştirilen bir tür unutma, Kuralcı unutma (prescriptive forgetting); Belirli kurallar veya normlar gereği, bazı şeylerin unutulması gerektiği durumlar, Yeni bir kimliğin oluşumunda kurucu olarak unutmak (forgetting that is constitutive in the formation of a new identity); Yeni bir kimlik ya da toplumsal yapı inşa edilirken geçmişin bir kısmının kasıtlı olarak unutulması, Yapısal amnezi (structural amnesia); Toplumların veya grupların, geçmişteki önemli olayları ya da bilgileri sistematik şekilde unutulması, İptal olarak unutmak (forgetting as annulment); Belirli bir şeyin ya da olayın varlığını tamamen reddetmek ya da silmek, Planlı eskitme olarak unutmak (forgetting as planned obsolescence); Zaman içinde bir şeyin unutulmasını planlamak, örneğin eski bilgilerin ya da geleneklerin kasıtlı olarak göz ardı edilmesi, Aşağılanmış bir sessizlik olarak unutmak (forgetting as humiliated silence); Bir olayın ya da hafızanın görmezden gelinmesi,

ses çıkarılmaması ya da değersizleştirilmesi. Bu, bir sessizlik ya da dışlanma şeklinde kendini gösterebilir.

Connerton bu sınıflandırmalar aracılığıyla unutmanın farklı anlamlarını, işlevlerini ve bağlamlarını detaylandırarak, onu tekdüze bir fenomen olmaktan çıkararak çeşitlendirmektedir. Unutmanın bu biçimlerine ilgili alt başlıklarda değinilecektir.

2.1.4.1 Kendiliğinden Unutma

Unutmak, bireysel yaşamsal etkinliğimizin yanı sıra toplumsal belleğimizin de sürekliliği için temel bir işlevi yerine getirir. Unutma, geçmişin ağır yüklerinden arınmayı sağlayarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha sağlıklı bir varoluş imkânı sunar. Nietzsche, unutmayı sağlıklı gücün bir belirtisi olarak değerlendirir.

2.1.4.2 Patolojik Unutma

Unutkanlık, bireyin geçmişte edindiği bilgileri hatırlamakta zorlanması veya tamamen unutmaması durumudur ve bu durum, kişilerin günlük yaşamını önemli ölçüde etkileyebilir. Unutkanlık, hafif bilişsel bozukluktan demansa kadar geniş bir spektrumda farklı seviyelerde ortaya çıkabilir. Hafif bilişsel bozukluk, bireyin hafızasında bazı eksikliklere yol açarken, genellikle kişi normal yaşamını sürdürmeye devam edebilir. Ancak, bazı araştırmalar, hafif bilişsel bozukluğun, demans gibi hastalıkların ilk aşamalarını işaret edebileceğini ortaya koymuştur.

2.1.4.3 Post Travma ve Bastırma Yoluyla Unutma

Travma bireyin zihinsel, duygusal yaşamını etkileyen, günlük yaşamında olumsuz sonuçlar doğuran her türlü faktör olarak tanımlanmaktadır. Krizler ve travmatik olaylar bireyleri duygusal, davranışsal ve fiziksel olarak olumsuz etkileyen baş edilmesi güç ve normal yaşam şartlarını zorlaştıran olaylar ve durumlardır. Kişisel ve kolektif travmaların bir arada ortaya çıktığı deprem, uçak kazası, büyük trafik kazaları, insan kaçırmaya, yangın, şiddet içeren baskınlar ya da tecavüz olayları gibi felaketlerdir.

Bilinç dışı, zihnin travmatik anıların bastırıldığı bölümdür. Genel bir tabirle travmatik anıların bloke edilmesine bastırma denir. Freud bastırma ile ilgili düşüncelerini histeri ve travma ile birlikte ele alır (Draaisma, 2014). Freud, bastırma sürecini icat eden kişi olmasa da bu tanımları genişleterek ve dönüştürerek psikanalitik bir boyut kazandırmıştır. Ernest

Jones'un belirttiği üzere, filozof Johann Friedrich Herbart'ın 1824 tarihli metinlerinde bastırma sürecine dair fikirler yer almıştır (Draaisma, 2014). Herbart, bastırmayı, bireyin mevcut düşünceleriyle çelişen fikirlerin bilinçten dışlanması olarak tanımlamıştır.

Freud, bastırmayı ilk olarak histeri vakalarını incelerken keşfetmiş ve bilinçdışıyla bağlantılı bir mekanizma olarak ele almıştır. 1915 tarihli "*Bastırma*" başlıklı makalesinde, bastırmayı "bilinçten uzak tutmak" olarak tanımlamış ve bunun travmatik deneyimler veya yasaklanmış arzular gibi bilinç tarafından kabul edilemeyen malzemeleri bilinçdışına göndermekle ilgili olduğunu belirtmiştir. Bastırmanın temel işlevi, bireyin ruhsal dengesini korumaktır; ancak bastırılan malzeme bilinçdışında etkin bir şekilde varlığını sürdürmeye devam eder. Bu nedenle, bilinçdışı ve bastırma, Freud'un teorisinde tamamlayıcı kavramlar olarak kabul edilir. Freud, bastırma kavramını daha anlaşılır kılmak için bir dizi metafor kullanmıştır. Örneğin, istenmeyen bir konunun bir oturma odasından dışarı çıkarılmasını bastırmaya benzetmiştir. Ayrıca, odaya girişini engellemek için bir nöbetçi koymanın veya sansürcünün bu süreçteki rolünü vurgulamıştır. Bu metafor, bastırmanın bilinç düzeyinde aktif bir direnç mekanizması olduğunu açıklar. Freud başka durumlarda bastırmayı "unutmak", "engellemek", "bloke etmek" veya "düşünmemeye çalışmak" gibi ifadelerle de betimlemiştir.

Belleğin bastırdığı unsurlar, genellikle kişinin bugünkü kimliğine uymayan veya kendisiyle çelişen yaşantı parçacıklarıdır. Bu parçalar, bilinçdışında saklanır ve bireyin algıladığı benlik imgesiyle uyumsuz oldukları için gün yüzüne çıkmalarına izin verilmez. Freud'a göre, bu tür bastırmalar bir savunma mekanizmasıdır. Bastırma, bireyin ruhsal dengesini korumaya yönelik bir çabadır; ancak bastırılan materyal bilinçdışında etkin bir şekilde varlığını sürdürür ve çeşitli şekillerde (rüyalar, dil sürçmeleri, semptomlar vb.) kendini ifade edebilir.

2.1.4.4 Sistemli Engelleme Sonucu Unutma / Unutturma

Gücün sahipleri, toplumu ve bireyleri çeşitli yollarla unutturma veya unutma sürecine dahil edebilirler. Bu süreçler genellikle toplumsal hafızayı manipüle etme, geçmişi silme veya belirli bilgileri bastırma amacı güder. İktidarın bu stratejileri, toplumsal düzeni kontrol etme, bireylerin sorgulayıcı düşünmesini engelleme ve belirli ideolojilerin egemen olmasını sağlama amacını taşımaktadır.

Tarihsel olaylar, kültürel hafıza ve toplumsal belleği biçimlendiren güçlü araçlardır bu nedenle İktidar sahipleri, geçmişini yeniden yazmak veya belirli olayları unutturmak için bazı stratejiler geliştirirler. Propaganda kullanarak geçmişini çarpıtabilir, önemli tarihsel figürlerin ya da olayların üzerini örtmek için sansür uygulayabilir, eğitim sistemi aracılığıyla, belirli olayların veya kişilerin yerini alacak yeni anlatılar oluşturabilirler. Bir başka engelleme yolu olarak rastlanılan durum da geçmişini hatırlatan semboller ve söylemlerin yok edilmesi yoluyla yapılandır. Bu özellikle baskıcı rejimlerin kendi iktidarlarını pekiştirmeleri için kullandıkları yöntemdir çünkü geçmişini hatırlanması, mevcut düzenin meşruiyetini sorgulatabilir.

2.2 Bellek ve Gelecek Tahayyülleri

Sözlük anlamıyla gelecek; daha gelmemiş, yaşanacak zaman olarak tanımlanmış bir kelimedir (TDK, 2022). Paulo C. Moura'ya göre gelecek şimdiki zamanın devamı olmaktan ziyade sonucudur (Moura, 1996). *Foundations of Futures Studies* adlı kitabında gelecek konusunu kapsamlı olarak ele alan Wendell Bell (2009), geleceğin belirsizliklerle dolu olduğunu vurgulamaktadır. Bu belirsizliklere rağmen, insanlar geleceğe hazırlanmak ve belirsizliklerle başa çıkmak için çaba sarf etmektedirler. Bununla birlikte, insanlar sadece geleceğe uyum sağlamakla kalmaz, aynı zamanda gelecekte gerçekleşmesini istedikleri şeyleri hayata geçirmek için de çaba gösterirler. Bell'a (2009) göre, bireyler önümüzdeki günler veya yıllar için planlar yaparlar, ancak planların her zaman istedikleri gibi gerçekleşmeyebileceğini bilirler. Bell'a göre, bu konuda bilinçli düşünceye pek fazla değinmeyiz ve bu nedenle hangi prosedürleri kullandığımızı, planlarımızı ve projelerimizi nasıl gerçekleştirmeye hazırlandığımızı, geleceğe şekil verme veya uyum sağlama konusunda bizi başarılı kılan unsurları ve alternatif eylem planlarını pek düşünmeyiz (Bell W. , 2009). Bu, gelecek çalışmalarının merkezi sorularını oluşturur; geleceği anlamak ve kontrol etmek için sistemli bir yaklaşım gerektirir. Bu alanda çalışanlar, gelecekteki olasılıkları tanıtarak insanların geleceğe daha fazla hakim olmasını amaçlarlar. Fütüristler (Gelecekçiler), insanların gelecek beklentilerini bilgilendirmeyi ve değerlerine ve amaçlarına uygun olarak geleceği şekillendirmelerine yardımcı olmayı hedeflerler. Bu bağlamda, gelecek çalışmaları, tahmin edilemeyen bir geleceğe hazırlanmamıza yardımcı olur.

Geleceği düşünme, insanlık tarihine uzanan bir geleneğe sahiptir. Farklı kültürlerde, gelecek kavramı farklı şekillerde ele alınsa da zaman ve gelecek düşüncesi evrensel bir fenomendir.

Farklı kültürlerde geleceği keşfetmek için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Örneğin, bazı toplumlarda kadercilik inancı hakimken, diğerlerinde felaket öngörülen bir olayı önlemek için çaba gösterilmiştir (Bell, 2009). Geleceği tahmin etmek için kullanılan çeşitli yöntemler arasında fal bakma, astroloji ve kahinlik gibi yöntemler bulunmaktadır. Bell'a göre, modern toplumlarda bile bu tür inançlar ve uygulamalar hala varlığını sürdürmektedir ve birçok kişi tarafından takip edilmektedir. Örneğin, oneiromansi (rüya yorumu) gibi eski yöntemler hala birçok insan tarafından kullanılmaktadır. Bu yöntemler, geçmişten günümüze aktarılan gelenekler ve inançlar aracılığıyla varlıklarını sürdürmektedir. Sigmund Freud'dan çok önce bile, rüyaların yorumlanması insanlar için önemli bir pratik olmuştur. William Hallo (1993)'nun belirttiği gibi, bu tür yöntemlerin kökenleri çok eskilere dayanmaktadır. M.Ö. 25. yüzyılda Sümer'de bile, bu tür kehanetlerin ve alametlerin okuyucularına danışılmıştır (Hallo, 1993). Bu, insanların geleceği keşfetme ve kontrol etme çabalarının bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir.

İnsanlık, tarih boyunca geleceğe dair bir merak ve anlama isteği taşımıştır. Bu istek, Fred Polak'ın da işaret ettiği gibi, insanın doğasında derin köklere sahip olan bir içgüdüdür ve geleceği anlama arzusu, insanların gelecekteki belirsizlikleri kontrol etme ve beklenmedik durumlarla başa çıkma ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Polak, 1973). İnsanlar, gökyüzündeki ve çevrelerindeki işaretleri yüzyıllardır izleyerek geleceği tahmin etmeye çalışmışlardır. Bilimin doğuşu da geleceği anlama ve kontrol etme ihtiyacının bir sonucudur; astroloji ve astronomi gibi disiplinler, insanların geleceği hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olmuştur (Polak, 1973).

Polak (1973)'a göre ideal bir geleceği anlamak ve gerçekleştirmek için insan müdahalesiyle birlikte, geleceğin bilinçli bir şekilde şekillendirilmesi ve kültürün oluşturulması gerekmektedir. Geleceğin imajı, bu değerleri yansıtarak ve pekiştirerek insanların hareketlerini yönlendirir (Polak, 1973).

Irving H. Buchen “Reflections Disturbing the Future” başlıklı makalesinde, geleceğin rahatsız edici olduğunu ve ne getireceğini bilmemenin insanları korkuttuğunu dile getirir:

“Gelecekte olası bir olay hakkında yüksek sesle ve yazılı olarak endişelenmeye başladığımızda ne olur? Genellikle, gelecek pasif bir ajan, üzerine projeksiyonların yazılabileceği bir tabula rasa olarak kabul edilir. Ama daha ileri gider ve aslında bir kendini

gerçekleştiren kehanet kurarsak, gelecek daha huzursuz, daha katılımcı hale gelir” (Buchen, 1999).

Geleceğin bileşenleri arasında bilinen, bilinmeyen ve bilinemez olan unsurlar bulunmaktadır. Buchen’e göre bu bileşenlerin yüzdesi, alanın karmaşıklığı, zaman çizgisinin genişliği ve tahmincinin varsayımları veya öngörülerıyla değişmektedir. Demografik olarak geleceğe dair bilgi sahibiyiz ve bu bilgiyi düz ekstrapolasyon kullanarak ileriye taşımak mümkündür. Ancak gelecek, tamamen bilinemez olan unsurları da içerir. Trend analizi ve uzman görüşleri gibi yöntemler kullanılarak geleceğe dair tahminler yapılsa da geleceğin tamamen kestirilemez olduğunu kabul etmek gerekir. (Buchen, 1999).

2.2.1 Kolektif Gelecek

Geleceği düşünme, insanların yaşamlarını farklı alanlarda etkileyen önemli bir bilişsel süreçtir. Karar verme, duyguları düzenleme, kimlik oluşturma ve planlama gibi birçok alanda etkili olan bu süreç, bireylerin zihinsel olarak ileriye doğru seyahat ederek gelecekteki olayları öngörmelerini içerir (Mert & Wang, 2023). Geleceği düşünme fikri hakkında yapılan araştırmalar yakın dönemlere dek bireylerin kendi gelecekleri hakkında düşünme üzerine odaklanmışken, son zamanlarda kolektif düşünme üzerine yapılan araştırmaların sayılarının arttığı görülmektedir.

Piotr M Szpunar ve Karl K Szpunar çalışmalarında kolektif gelecek düşüncesini bir çok yönüyle ele alarak Kolektif gelecek düşüncesinin, bir grup adına veya grup tarafından henüz gerçekleşmemiş bir olayı hayal etme eylemi olarak tanımlamışlardır (Szpunar & Szpunar, 2016). Bu kavramın yakalamayı amaçladığı olgular, nispeten basit bir tanıma sahip olmasına rağmen oldukça karmaşıktır ve hem psikolojik hem de sosyal/grup süreçleri ve dinamikleri içerir.

Kolektif gelecek düşüncesi, bireylerin mevcut bilgilerini kullanarak yeni fikirler üretme yeteneğine dayanır ve bu süreçte grup bağlamında olası senaryoları hayal eder. Kolektif gelecek düşüncesi, bireysel gelecek düşüncesinden farklıdır. Bireysel Gelecek Düşüncesi, bireylerin kendi yaşamlarını şekillendirecek olayları düşünmelerini kapsar. Öte yandan, Kolektif Gelecek Düşüncesi, bireylerin aileler, iş yerleri, dini kuruluşlar, topluluklar, uluslar ve dünya gibi grupların geleceği hakkında düşünmelerini içerir. Nöropsikolojik araştırmalar, bu iki düşünce biçiminin farklı bilişsel süreçlere dayandığını göstermektedir. Örneğin,

hipokampus hasarı olan bireylerin kişisel geleceklerini hayal etme yetenekleri zayıflarken, grup veya kolektif gelecekleri hayal etme yetenekleri korunmuştur (Szpunar & Szpunar, 2016).

Kolektif gelecek düşüncesi, toplumsal etkileşimlerin bir ürünüdür ve bireysel bir fenomen olmaktan öte, topluluk içinde ve medya aracılığıyla topluca hayal edilen bir süreçtir. Örnekler arasında, yeni teknolojilerin topluma etkileri hakkında yapılan spekülasyonlar yer alır. Örneğin, Nikola Tesla'nın kablosuz teknolojilerle ilgili öngörülleri veya bazı dini liderlerin teknolojik gelişmelerin felakete yol açacağına dair kehanetleri, bireysel düşüncelerin kolektif hale gelme süreçlerini gösterir. (Szpunar & Szpunar, 2016).

Kolektif gelecek düşüncesi, sadece geçmişe bağlı kalmakla kalmaz, aynı zamanda geçmişin yeniden inşasında da itici bir rol oynar. (Szpunar & Szpunar, 2016). Kolektif hafızanın yeniden inşasında bu düşünce sürecinin önemi büyüktür ve bu süreçlerin birbirine nasıl bağlı olduğunu göstermektedir. Gelecek düşüncesi, toplulukların hafızasında yeni perspektifler sunar ve bu sayede geçmişi yeniden değerlendirir.

Kişisel gelecek düşüncesi, bireylerin gelecekteki olayları önceden deneyimlemeleri ve bu olayları hayal etmeleri sürecini kapsar ve bu düşünce tarzı, karar verme, hedef belirleme, duygu düzenleme ve planlama gibi konularda kritik bir rol oynar. İnsanlar genellikle kişisel gelecekleri hakkında daha iyimserdirler; bu, olumsuz durumlarla başa çıkmada bir tür başa çıkma mekanizması olarak işlev görür. Buna karşılık, kolektif gelecek düşüncesi, bireylerin grup geleceklerini nasıl hayal ettiklerini ve genellikle daha olumsuz bir bakış açısına sahip olduklarını ortaya koyar. (Mert & Wang, 2023). Mert ve Wang'ın çalışmalarında belirttiğine göre Kişisel ve kolektif gelecek düşüncesi arasındaki ilişki, grup kimliği ve algılanan kontrol gibi faktörlerden etkilenir. Güçlü bir grup kimliği, bireylerin kendi geleceklerini grup gelecekleriyle daha iç içe geçmiş olarak görmelerini sağlar. Ayrıca, bireylerin gruplarının geleceği üzerinde etkili olabileceklerine inanmaları, kişisel gelecek düşüncelerini kolektif gelecek düşünceleriyle daha uyumlu hale getirir. Gelecek hakkındaki düşünce tarzı, bireylerin iyi oluşunu ve önemli yaşam seçimlerini etkiler; olumlu gelecek düşüncesi daha iyi psikolojik iyi oluş ile ilişkilidir, olumsuz beklentiler ise depresyon ve anksiyeteye yol açabilir. 2019 Hong Kong protestoları sırasında yapılan bir çalışma, kişisel ve kolektif gelecek düşünceleri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kişisel gelecek ile kolektif gelecek arasında zayıf bir pozitif korelasyon bulmuştur. Bu çalışma, sosyal huzursuzluk

dönemlerinde bile bireylerin kişisel gelecekleri konusunda iyimser kalabildiklerini, ancak şehirlerinin kolektif geleceği hakkında daha az iyimser olduklarını göstermiştir. Bu bakış açıları, kişisel gelecek düşüncelerinin daha yüksek kariyer kararlılığı ve iyi oluş ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, kolektif gelecek düşüncesini anlamak, özellikle belirsiz dönemlerde büyük önem taşır ve bireylerin iyi oluşu ve karar verme süreçlerini etkiler (Mert& Wang,2023).

Kolektif gelecekle ilgili bir diğer çalışmada öncelikle bireylerin geleceği düşünme biçimlerinin hem bireysel hem de kolektif bağlamda nasıl işlediğine odaklanılmaktadır (Bain, Hornsey, & Bongiorno, 2013). Bireylerin, kendi yaşamları hakkında gelecekte olabilecek olayları ve sonuçları düşünmek için önemli bir zaman harcadıkları gibi aynı zamanda aileler, işyerleri, dini kurumlar, topluluklar, uluslar ve hatta dünya gibi birey gruplarıyla ilgili olayları ve sonuçları düşünmek için de zaman harcadıkları söylenmektedir. Bu kolektif gelecek düşüncesi, bireylerin grup geleceği hakkında nasıl düşündüklerini ve grupların geleceğini nasıl hayal ettiklerini ve kavramsallaştırdıklarını kapsar. Kolektif geleceği düşünme eylemi, tek bir bilişsel kapasitenin çalışmasını temsil ediyor gibi görünse de aslında bireysel ve grup gelecekleri arasında önemli ayrışmalar bulunmaktadır. Bu ayrışmalar, nöropsikolojik literatürde gösterilmiştir ve bireylerin kişisel geleceklerini hayal etmek için kullandıkları bilişsel süreçler ile grupların geleceğini hayal etmek için kullandıkları süreçler arasında farklar olduğunu ortaya koymuştur (Bain, Hornsey, & Bongiorno, 2013).

Hong Kong'da yapılan bir çalışmada, bireylerin kişisel gelecekleri ile kolektif gelecekleri arasındaki ilişki incelenmiş ve kişisel gelecek düşüncesinin genellikle daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. İlginç bir şekilde, bireyler kolektif gelecekleri konusunda daha az iyimser olsalar da, kolektif geleceğin gerçekleşme olasılığına daha fazla güven duymuşlardır (Bain vd. 2013). Bu durum, bireylerin kendi geleceklerini şekillendirme konusunda daha güçlü bir ajans ve iyimserlik hissine sahip olduklarını göstermektedir.

Ayrıca, kolektif gelecek düşüncesinin bireylerin mevcut tutum ve davranışları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Gelecekteki toplumsal değişiklikleri hayal etmek, insanların bu değişiklikleri desteklemek veya engellemek için günümüzde nasıl davranacaklarını şekillendirebilir. Örneğin, iklim değişikliğinin azaltıldığı bir geleceği hayal etmek, bireyleri çevreyi korumak için daha aktif olmaya teşvik edebilir (Bain, Hornsey, & Bongiorno, 2013).

Bu bağlamda, kolektif geleceğin düşünülmesi, sosyal değişim teorileri ve politik iletişim stratejileri için önemli çıkarımlar taşımaktadır.

Özetle, kolektif gelecek düşüncesi, bireylerin grupların geleceği hakkında nasıl düşündüklerini ve bu düşüncelerin bireylerin mevcut tutum ve davranışlarını nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Bu düşünceler toplumsal değişim için motivasyon kaynağı olabilmektedir.

2.2.2 Beklenmedik Gelecek

Derrida belgesindeki başlangıç cümleleri, Derrida'nın geleceği iki farklı bağlamda ele alma çabasıyla başlar: tahmin edilebilir olan “gelecek” ve tamamen beklenmedik, ötekinin gelişini ifade eden “l’avenir.” (Derrida Belgeseli, 2002), Bu ayrım, geleceğin bilinen sınırlardan öteye geçerek, bireyin varlık düzlemini aşan bir beklentisizlik hali sunduğu fikrini ortaya koyar. Derrida'nın “L’avenir” kavramı, geleceği sıradan bir zaman çizelgesinin ötesine taşıyarak, radikal bir belirsizlik ve beklenmedikliği ifade eder. Gelecek genellikle planlanabilir, öngörülebilir ve kontrol edilebilir bir olgu olarak düşünülür; yarın, sonraki hafta ya da bir yüzyıl sonrasının hesaplanabilir bir projeksiyonu gibidir. Ancak Derrida, bu tür bir geleceği eksik bulur ve “L’avenir” dediği, tahmin edilemez bir gelecek fikrini merkeze alır. “L’avenir,” varlığın sınırlarının dışında, ötekinin gelişine açık olan bir gelecektir. Bu gelecek, bilinen hiçbir programın veya planın içinde yer almaz; aksine, varoluşun bekleyemediği, ötekiliği ile gelen ve bireyi dönüştüren bir olaydır. Derrida'ya göre, gerçek bir gelecek ancak bu şekilde ortaya çıkar: bilinmeyenin müdahalesiyle, kontrol dışı bir şekilde. Bu bağlamda “L’avenir,” sadece bireyin değil, toplumsal ve ideolojik yapıların da yeniden düşünülmesini gerektiren bir çağrıdır; çünkü bu gelecek, mevcut düzenlerin ötesine geçerek, beklenmedik olanın dönüşüm gücünü beraberinde taşır.

2.2.3 Vaadedilmiş (İdeolojik) Gelecek

Vaadedilmiş ya da ideolojik gelecek kavramı, bir organizasyonun, toplumun ya da hareketin kendi varlığını sürdürebilmek ve büyüebilmek için kurduğu, çoğu zaman belirli bir ideolojik çerçeveye şekillenen geleceği ifade eder. Bu tür bir gelecek tahayyülü, genellikle kolektif bir vizyon olarak sunulur ve mevcut düzenin korunması veya dönüştürülmesi için bir hedef belirler. Antonio Gramsci'nin “hegemonya” kavramıyla ilişkilendirilebilecek şekilde, ideolojik gelecek, toplumsal bir konsensüs oluşturmak için kullanılan bir araçtır; bu

bağlamda, bireylerin ve grupların geleceğe dair beklentileri ideolojik söylemlerle şekillendirilir ve yönlendirilir.

2.2.4 Ütopik Gelecekler

Fredric Jameson'a göre ütopya, insanlığın daha iyi bir dünya arayışını temsil eder (Jameson, 2007); ancak bu arayış, kendi içinde çelişkiler barındırır. Ütopya, ideal bir düzenin tasvir edilmesiyle mevcut gerçekliğin eleştirisini yapar, fakat aynı zamanda asla tam anlamıyla gerçekleştirilemeyecek bir gelecek vaat eder. Bu yönüyle ütopya, yalnızca ideal bir gelecek tahayyülü değil, bugünün toplumsal ve ideolojik yapısının sorgulanmasıdır. Jameson, ütopyanın eleştirel potansiyeline dikkat çeker ve onun, düzenin sınırlarını zorlayan bir mecra olduğunu öne sürer.

Bilim kurgu, Jameson için modern ütopyaçılığın bir biçimidir. Geleceği hayal etme yetisi, aslında bugünün toplumsal ve ideolojik çelişkilerinin bir yansımasıdır. Bilim kurgu, özellikle kapitalist modernitenin yarattığı geleceği sorgulamak ve alternatif düzenler önermek için güçlü bir araçtır. Ancak kapitalizmin ütopya üzerindeki etkisi sınırlayıcıdır; çünkü kapitalizm, geleceği genellikle teknolojik ilerleme ve tüketim kültürü üzerinden şekillendirir (Jameson, 2007). Bu durum, bilim kurguya hem bir özgürleşme hem de bir sınır çizme işlevi yükler. Bilim kurgu, kapitalizmin sınırlarını aşma potansiyelini taşısa da, çoğu zaman bu sınırlar içinde kalarak, onun ideolojik çerçevesini yeniden üretir.

Jameson, ütopya düşüncesini ideolojiyle ilişkili bir kavram olarak ele alır. Ütopya, toplumsal çatışmaları çözmeye yönelik bir ideal düzen tahayyülü olsa da, aynı zamanda ideolojik bir perde görevi görebilir. Bu noktada Jameson, ütopyaları iki farklı şekilde değerlendirir: Mevcut düzenin devamını sağlayan ve onun meşruiyetini güçlendiren ideolojik ütopyalar ile düzenin eleştirisini yapan ve toplumsal dönüşümün kapılarını aralayan eleştirel ütopyalar. Eleştirel ütopyalar, bugünün sınırlarının ötesinde bir geleceği hayal ederek alternatif toplumsal modellerin tartışılmasını mümkün kılar.

Ütopyaların ardındaki temel motivasyon, Jameson'un "ütopya arzu" olarak adlandırdığı kavramda yatar. İnsanlar, mevcut gerçeklikten memnun olmadıklarında daha iyi bir dünya hayal ederler ve bu arzu, toplumsal dönüşümün itici gücünü oluşturur. Ancak bu arzu, doğası gereği çelişkili bir yapıya sahiptir. Hayal edilen dünya asla tam anlamıyla gerçekleştirilemez,

çünkü ütopyalar ulaşılmazdır. Yine de bu ulaşılamazlık, ütopyanın eleştirel ve yaratıcı işlevini kaybetmesine neden olmaz; aksine, onu sürekli bir dönüşüm ve yenilik arayışı içinde tutar.

Jameson'un bilim kurguya olan ilgisi, bu türü ütopyacı düşüncenin bir laboratuvarı olarak görmesinden kaynaklanır. Örneğin, H.G. Wells'in eserleri, gelecekteki teknolojik ve toplumsal değişimlerin ele alındığı ve ütopyacı düşüncenin yeniden tanımlandığı bir alan sunar. Ursula K. Le Guin'in eserleri ise eleştirel ütopyaların güçlü birer örneğidir; toplumsal cinsiyet, anarşi ve düzen gibi konularda alternatif perspektifler sunar. Philip K. Dick'in çalışmalarında ise kapitalist modernitenin distopik yüzü ve bireyin gerçeklik algısı sorgulanır.

Jameson, ütopyaları reddetmek yerine onların eleştirel potansiyelini vurgular. Kapitalizmin sınırlarını aşabilmek için ütopyacı düşüncenin gerekli olduğunu savunur; ancak bu ütopyalar, statik ve tek bir idealin peşinde koşan yapılar değil, sürekli değişim ve dönüşüm arayışı içinde olan kavramsal araçlar olmalıdır. Ütopya, bu anlamda, toplumsal düzeni dondurmak değil, onun sınırlarını zorlamak ve yeni olanaklar yaratmak için bir itici güçtür. Jameson'un "Geleceğin Arkeolojileri" kitabında ifade ettiği gibi, ütopyacı düşünce, bir anlamda geleceği kazıma eylemidir. Gelecek, geçmişte ve şimdi var olan toplumsal dinamiklerin bir ürünü olarak şekillenir. Ütopyalar, bu dinamikleri görünür kılarak mevcut düzenin eleştirisini yapar ve yeni dönüşüm yolları açar.

2.2.5 Kaygılı Gelecek

Kaygı ve depresyon, bireylerin yalnızca bugünkü duygu durumlarını değil, geleceğe yönelik düşüncelerini ve hayallerini de derinden etkileyen iki önemli ruhsal durumdur. Bu konu, bireylerin zihinsel sağlıklarının gelecek tahayyüllerine olan etkilerini anlamayı hedefleyen psikolojik araştırmalarda giderek daha fazla ilgi görmektedir. Stöber'in (2000) çalışması, bu ruhsal durumların bireylerin gelecekteki olayları nasıl hayal ettiğini ve görselleştirdiğini (imagery) anlamaya yönelik bir katkı sağlamaktadır. Kaygı ve depresyonun bireylerin gelecek algılarına nasıl yön verdiğini anlamak, yalnızca bu durumları daha iyi kavramakla kalmayıp, aynı zamanda bireylerin geleceğe yönelik umut ve beklentilerini yeniden inşa etmeye yönelik müdahalelerin önünü açmaktadır.

Kaygı, bireylerin gelecekte karşılaşabilecekleri olası tehditlere ve olumsuz olaylara odaklanmasına neden olur. Kaygılı bireylerin, gelecekte yaşanabilecek kötü durumları hızlı, canlı ve ayrıntılı bir şekilde hayal ettikleri gözlemlenmiştir (Stöber, 2000). Örneğin, bir iş görüşmesine hazırlanan kaygılı bir birey, görüşmenin kötü geçeceğine dair senaryoları zihninde detaylandırabilir ve bu senaryolar, geleceğe yönelik düşüncelerinde belirgin bir yer tutar. Ancak dikkat çekici bir şekilde, kaygı pozitif olayların görselleştirilmesini doğrudan etkilemez. Yani, kaygı her ne kadar bireyi olumsuzluklara odaklasa da olumlu geleceği hayal etme becerisini tamamen engellemez (Stöber, 2000). Bunun yerine, kaygılı bireyler pozitif olayları hayal edebilse de, olumsuz düşünceler baskın bir yer kaplamaya devam eder.

Depresyon ise kaygıdan farklı bir şekilde geleceğe yönelik beklentilere zarar verir. Depresif bireyler, pozitif geleceği hayal etme konusunda zorlanır ve gelecekte gerçekleşebilecek olumlu olaylar, onların zihinlerinde silik ve belirsiz bir şekilde görünür. Örneğin, depresif bir birey, yakın zamanda gerçekleşecek bir tatilin keyifli olacağına dair bir görüntü oluşturmakta güçlük çeker veya bu görüntüyü oldukça bulanık bir şekilde deneyimler. İlginç bir şekilde, depresyon, kaygının aksine, bireylerin olumsuz olayları hayal etme yoğunluğunu artırmaz. Yani, depresyon genellikle pozitif beklentileri zayıflatan bir etki yaratırken, olumsuz senaryoların zihinsel imgelerinde belirgin bir değişikliğe neden olmaz. Bu durum, depresyonun geleceğe yönelik genel bir karamsarlık yarattığını, ancak olumsuz olayları görselleştirme yoğunluğunu kaygı kadar tetiklemediğini gösterir.

Kaygı ve depresyon, her ne kadar farklı özelliklere sahip iki duygu durumu olsa da sıklıkla bir arada görülür. Kaygının gelecekteki olumsuzlukları abartması, depresyonun ise gelecekteki pozitif ihtimalleri azaltması, bu iki durumun bireylerin geleceğe yönelik düşüncelerini farklı şekillerde etkilediğini ortaya koyar. Ancak bu durumlar bir araya geldiğinde, bireyin geleceği hem olumsuz bir şekilde aşırı detaylı hem de pozitif bir şekilde oldukça silik bir biçimde algılama eğilimi gösterebilir. Bu nedenle, kaygı ve depresyonun birbirleriyle örtüşen etkilerini ayırtmak ve her birinin kendine özgü etkilerini anlamak için istatistiksel yöntemler oldukça önemlidir. Bu tür analizler, bu iki ruhsal durumun bireyin düşünce dünyasını nasıl şekillendirdiğini daha net bir şekilde ortaya koyar.

2.2.6 Gelecekçilik (Fütürizm)

Fütürizm, 20. yüzyılın başlarında İtalya'da doğmuş bir kültürel hareket olarak sanat, edebiyat, mimarlık ve müzik gibi birçok alanda büyük etkiler bırakmıştır. 1909 yılında

Filippo Tommaso Marinetti tarafından yayınlanan “Fütürist Manifesto”, hareketin öncüsü olmuş ve geleceğe yönelik bir coşku ve heyecanla dolu bir çağrı yapmıştır. Bu manifesto, modern yaşamın hızına ve teknolojik ilerlemelere olan hayranlığı vurgulamıştır.

“Dünyanın muhteşemliğinin yeni bir güzellik tarafından daha da zenginleştirildiğini onaylıyoruz: hızın güzelliği. Patlayıcı nefesli bir yılan gibi kaportası, büyük borularla süslenmiş, kükreyen bir yarış arabası Semadirek’in Kanatlı Zafer Heykeli’ne kıyasla daha güzeldir” (Marinetti, 1909/2008).

Fütürizm; yeni yaşamı ve teknolojiyi kucaklayan, hareket ve dinamizmi ön planda tutan ve geleneksel kuralları yıkma amacı güden bir akımdır. Bu akım, geleceğe dair bir özlemle birlikte teknolojik ilerlemenin sürekliliğine olan bir inanca dayanır (Şimşek, 2009).

Manifestonun ilanıyla birlikte, geçmişin geleneksel sanat ve edebiyat anlayışına meydan okumuştur. Fütüristler, bu tutumlarıyla hareketlerini dinamizm ve geleceğe yönelik coşku ile karakterize etmişlerdir. Antonio Sant’Elia, Fütürist Mimarının Manifestosu’nda, geleneksel mimarının artık modern yaşamın gereksinimlerine ve estetik anlayışına uygun olmadığını savunmuştur. Ona göre, yeni mimari formların ve çizgilerin, modern yaşamın özel koşullarına ve estetik algımıza uygun olması gerektiğini söylemiştir. Geleneksel tarzların terk edilmesi ve yeni, daha uyumlu formların ortaya konması gerektiğini vurgulamıştır. Bu yeni mimari anlayışın tarihsel süreklilik yasalarına tabi olamayacağını ve zihinsel durumumuz kadar yenilikçi olması gerektiğini belirtmiştir. Bu, geleneksel kurallardan kurtulma ve modernizmin ruhunu yakalama çağrısı niteliğindedir:

“Modern ve antik dünyalar arasındaki müthiş antitezi, daha önce var olmayan her şey belirliyor. Eskilerin hayal bile edemeyeceği unsurlar hayatımıza girmiştir. Maddi koşullar ve manevi tutumlar binlerce yankıyla ortaya çıktı. Hala embriyonik ve belirsiz olmasına rağmen en önemlisi, kitlelerin hayal gücünü çoktan ele geçirmiş bir fikir olan yeni bir güzellik idealinin formüle edilmesidir. Aslında anıtsal, hantal ve statik olana dair duygumuzu kaybettik; hafiflik, pratiklik, geçicilik ve hızlı hareket etme zevkiyle duyarlılıklarımızı zenginleştirdik. Artık kendimizi katedrallerin, sarayların ve eski toplantı salonlarının değil, büyük otellerin, tren istasyonlarının, uçsuz bucaksız otoyolların, devasa limanların, kapalı pazarların, ışıklı galerilerin, düz yolların ve faydalı yıkımların adamı gibi hissediyoruz.” (Elia, A. S. 114).

Reyner Banham'ın “Birinci Makine Çağı'nda Teori ve Tasarım” adlı eserinde, tasarım ve makineler arasındaki ilişki incelenmiştir, özellikle 20. yüzyılın başlarında makinenin mimarlık ve tasarım üzerinde önemli bir etki haline geldiği bağlamında. Banham, makinelerin tanıtımının tasarımda fonksiyonalizm ve verimlilik üzerine yeni bir odak getirdiğini vurgular. Binalar ve ürünler, makinelerin hassasiyetini ve pratikliğini yansıtmaya başladı. Makine çağının estetiği, temiz çizgiler, süslemelerin eksikliği ve tasarımın fonksiyonel yönlerine vurgu yaparak karakterize edilmiştir. Bu, önceki süslü ve karmaşık tarzlara keskin bir tezat oluşturuyordu.

Makinelerin etkisi, bileşenlerin standartlaştırılmasına ve mimari unsurların kitle ölçeğinde üretilebilmesine olanak tanımıştır. Bu değişim, daha büyük bir tutarlılık ve daha düşük maliyetler sağlayarak modern tasarımı daha geniş bir kitleye erişilebilir hale getirmiştir. Banham, bu değişikliğin sadece tasarımın estetiğini değil, aynı zamanda ekonomiyi ve sosyal yönleri de etkilediğini vurgulamıştır.

Makine çağı, çelik, cam ve beton gibi yeni malzemelerin kullanımını beraberinde getirmiştir ve bu malzemeler modernist mimarlık için hayati öneme sahipti. Bu malzemeler, mimarların yeni yapısal olanakları keşfetmelerine ve daha geniş açıklıklara ve daha açık iç mekanlara sahip binalar yaratmalarına olanak tanımıştır. Banham, bu yeniliklerin, o dönemin teknolojik ilerlemeleri olmadan mümkün olmayacak ikonik mimari formlara yol açtığını tartışır.

Banham, makine çağının estetiğinin aynı zamanda sembolik bir değer taşıdığını savunur. Makine hassasiyeti ve endüstriyel malzemelerle tasarlanan binalar, ilerleme, modernite ve geleneksel formlardan kopuşu temsil etmeye başlamıştır. Pürüzsüz, akışkan tasarımlar, çağın ruhunu ve teknolojik ilerlemenin iyimser görüşünü temsil ettiği düşünülmüştür. Özetle, makineler, fonksiyonalizmi, verimliliği, standartlaşmayı ve yeni malzemelerin ve tekniklerin kullanımını teşvik ederek mimari tasarımı önemli ölçüde etkilemiştir. Bu, çağın teknolojik ve kültürel ilerlemelerini simgeleyen belirgin bir modernist estetik yaratmıştır. Banham'ın bu çalışması, makine çağının inşa edilmiş çevreyi ve mimari uygulamayı nasıl yeniden şekillendirdiğini ayrıntılı olarak ele almaktadır.

2.2.7 Tekerrür

Kierkegaard, “*Hayat geriye doğru anlaşılmalı, fakat ileriye doğru yaşanmalıdır*” ifadesiyle, insanın varoluşsal deneyimini iki farklı yönüyle ele alır: geçmişin anlamlandırılması ve geleceğe yönelik eylem (Kierkegaard, 2018). Ona göre, geçmişi anlama çabası, yaşamın kavramsal olarak çözümlenmesi için gereklidir. Ancak, yaşamın esas akışı ileriye doğrudur; insan, geleceğe dair belirsizlikler ve olasılıklar içinde, kendini sürekli olarak yeniden inşa etmek zorundadır.

Kierkegaard’ın metninde, geriye dönük tekrar olarak ifade edilen “anımsama” ve ileriye dönük bir hareket olan “tekerrür” kavramları, onun düşünce dünyasında önemli bir yer tutar (Kierkegaard, Tekerrür, 2018). Anımsama, geçmişin sabit bir hakikat olarak kavranmasıyla ilişkilidir. Bu kavram, daha çok Yunan felsefesinin zamansal algısına işaret eder; geçmişte sabit bir hakikate odaklanır. Tekerrür ise modern bir anlayışı yansıtır; geçmişi birebir tekrarlamak değil, her yeniden deneyimde yeniyi ve farkı yaşamak anlamına gelir. Bu bağlamda, Clare Carlisle’in ifadesiyle, Yunan filozofları hakikati doğumlarından önce var olmuş bir ebediyette ararken, Hristiyanlar, gelecekte ölümden sonra gerçekleşecek bir ebediyeti beklerler.

Tekerrür, geçmişe yönelik nostaljik bir özlemin ötesine geçerek, insanın sürekli dönüşen bir hayatla ilişkisidir. Kierkegaard’ın metni, geçmişin sabit bir sığınak olmadığını, aksine geleceğin bilinmezliği karşısında duyulan kaygıyla baş edebilmek için yeni olanaklara açılmayı önerir. Hafızada saklanan anılar, olduğu gibi yeniden yaşanamaz; geçmişi tekrarlamak ancak onu yeniden ve farklı bir biçimde yaşamak anlamına gelir. Bu, zamana ve değişime tabi olmanın getirdiği olumsuzluk içinde, geleceğe yönelik bir cesaretle hareket etmeyi gerektirir. Kierkegaard, bunu “etik tekerrür” olarak tanımlar: bireyin, kendine ait bir iradeyle kararlarına sahip çıkması ve belirsizliğin içinde varoluşunu kucaklaması.

Constantin Constantius’un metninde, anımsama ve tekerrürün zıt yönlü ancak aynı hareketin iki yüzü olduğu belirtilir. Anımsama, kullanılan bir elbise gibi yumuşak ve tanıdık bir rahatlık sunar. Buna karşılık, tekerrür, bireyi geçmişin güvenli sınırlarından çıkmaya zorlar ve yeninin getirdiği korkuyla yüzleştirebilir. Tekerrür cesaret ister; çünkü insan, eskiye ait olanı değil, sürekli olarak yeni olanı deneyimlemekten bezebilir. Kierkegaard için bu, hayatın anlamını ve sürekliliğini sağlayan temel bir dinamiktir. İnsan, geçmişi dokunulmaz bir şekilde biriktirmek yerine, geleceğin sunduğu olasılıklara kendini açmalıdır.

Sonuç olarak, Kierkegaard'ın “tekerrür” anlayışı, yaşamın sürekli yenilenen, dönüşen bir süreç olduğunu vurgular. Geçmişin anılarına saplanıp kalmak yerine, geleceğin belirsizliklerine cesaretle ilerlemek, insanın gerçek mutluluğu ve varoluşsal anlamını bulmasının bir yoludur.

3. HAUNTOLOJİ

(Hauntologie/Hantoloji)- Hayalet/Musallat Bilimi

*“Eğer izin verirseniz, hayalet sizi kayıp olan şeye doğru yönlendirebilir,
ki bu bazen her şeydir”.*

Avery F. Gordon

Jacques Derrida'nın “Marx'ın Hayaletleri” adlı kitabında ele aldığı hauntoloji kavramı bir kelime oyunu aracılığıyla bir araya getirilen “hanter” ve “logie” kelimelerinden oluşur. İngilizce karşılığı “haunt” olan sözcüğün Türkçe dilinde tek bir karşılığı yoktur; “haunt”; dadanmak, musallat olmak, üşüşmek, görünmek, ziyaret etmek, yakasını bırakmamak, gibi anlamlar taşımaktadır. “Hantology” ile “Ontologie” kelimeleri neredeyse sesteştir. Yine ‘hante’ kelimesi musallat olma fikrine göndermeyle cinlenmiş, perilenmiş anlamına geldiğinde phantom, fantom (hayalet) kelimesiyle yakınlığı da görülür (Ramond, 2011). Fantômachie, Fantômaticité, Evorçanalyser gibi kelimeler de Hantologie kelimesinin eş anlamlısı diğer kelimelerdir. Bunlar Derrida tarafından, Différance felsefesinin figürü olan hortlak tematiğini geliştirmek için yaratılan birleşik sözcüklerdir (Ramond, 2011). ‘Fantomachie’ Derrida tarafından Ghost Dance filminde ‘bir hayalet tarafından musallat olunmak, asla mevcut olarak yaşanmamış olanın anısına, asla mevcudiyet biçimine sahip olmamış olanın anısına sahip olmaktır’ biçiminde kullanılır.

Fransızca ontologie ve hauntologie arasındaki ses benzerliğinden doğan bu terim Sterling’e göre yalnızca bir kelimeyi istikrarsızlaştırmaktan ibaret değildir. Derrida için bu ses benzerliği, “bir kavramın inşasına musallat, hortlak (haunt) kavramını dâhil ettiği” için önemlidir (Sterling, 2021). Bu biçimsel dönüşüm yoluyla varlık (ontoloji) yerini, olmayanın ontolojisine, varlığın hayaleti olarak hauntolojiye bırakır.

Derrida'nın 1993 yılında ele aldığı Hauntology kavramı 2000'lerin başından itibaren felsefe, antropoloji, siyaset, kurgu ve edebi eleştiri, müzik, sinema, fotoğrafçılık ve hatta video oyunları gibi çeşitli alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Literatürde hauntolojinin birçok farklı disiplin içinde ve farklı konuları irdelemek üzerine ele alındığı görülmektedir. İngiliz yazar Mark Fisher, hayaletbilim (hauntology) kavramının popüler kültüre uygulanmasını incelediği ‘Hayatımın Hayaletleri’ adlı kitabıyla kavramın popülerleşmesinde etkili olmuştur. Fisher eserde özellikle geçmişin hayaletleri, kaybolmuş

gelecekler, melankoli ve postmodern kültürün yarattığı tekinsizlik temalarını işlemektedir. Fisher, Jacques Derrida'nın hauntoloji kavramını kullanarak, geçmişte vaat edilmiş ama gerçekleşmeyen geleceklere odaklanır. Kapitalizmin kültürel üretim üzerindeki etkilerini ele alır ve 21. yüzyıl kültürünün yenilikten çok, geçmişin sürekli tekrarıyla işlediğini savunur. Özellikle popüler müzik ve sinema üzerinden, kaybolmuş bir geleceğin hayaletlerinin kültür üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Fisher, kendi kişisel deneyimlerinden yola çıkarak depresyonun bireysel ve toplumsal boyutlarını ele alır. Depresyonun yalnızca bir bireysel sorun değil, aynı zamanda kapitalist sistemin yarattığı toplumsal bir durum olduğunu savunur. Kitap, popüler müzik (özellikle Joy Division, Burial gibi isimler) ve filmler (örneğin, David Lynch'in yapıtları) üzerinden, hauntolojik temaların kültürde nasıl var olduğunu incelemektedir. Fisher, 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında kültürel üretimdeki durgunluğu ve geçmişe bağımlılığı eleştirir. Fisher, kapitalizmin geleceğe dair bir hayal üretmekte başarısız olduğunu ve bunun sonucunda geçmişin sürekli olarak yeniden dolaşıma sokulduğunu belirtir. Bu durum, zamanın çakışmasına ve bir tür tekinsiz atmosferin hâkim olmasına yol açar.

Fisher, Hauntolojinin Derrida'nın 'iz' (trace) ve 'ayırım'(différance) gibi daha önceki kavramlarının varisi olduğunu fakat hauntolojinin zaman meselesini iz ve ayırım örneğinde olmadığı kadar bir açıklıkla işin içine soktuğunu belirtir (Fisher, 2014).

Hauntolojiyi konu edinen bir diğer eser de Avery Gordon'un *Ghostly Matters* adlı eseridir. Bu çalışma hayatın genellikle kabul edilenin ötesinde karmaşık olduğunu vurgulayan, musallat kavramı etrafında şekillenen bir çalışmadır. Musallat, modern sosyal yaşamın temel bir unsuru olarak ele alınır ve bu fenomen ne sadece batıl inançlarla ne de bireysel psikozlarla sınırlıdır. Musallat, büyük bir sosyal olgu olarak kabul edilmekte ve sosyal hayatı anlamak için onun hayaletimsi, bilinçaltı yönleriyle yüzleşmek gerektiği savunulmaktadır. Gordon, bu kitabında, sosyal yapıları ve sosyal etkileşimleri anlamak için hayaletimsi ve musallat yönlerine odaklanmanın önemini vurgular. Bu yaklaşım, toplumu daha doğru anlamak için bilme ve bilgi edinme biçiminde, ayrıca üretim tarzında köklü bir değişim gerektirdiğini öne sürer. Eserde sosyal yapılar ve bireysel öznellik arasında bir bağ kurarak, toplumsal kayıpların ve baskıların "hayaletler" olarak kalıcı etkileri incelenmektedir. Bu hayaletler, kaybolanların ve unutulmuşların toplumsal hafızada bıraktığı izlerdir ve bu izler hâlâ yaşamaktadır, ancak genellikle göz ardı edilir.

Gordon, toplumsal ve tarihsel kayıpların toplumsal yapılar üzerinde devam eden etkilerini anlamak için “Ghostly matters” (hayaletli meseleler) kavramını geliştirmiştir. Gordon'a göre, özne her zaman toplumsal ve tarihsel güçler tarafından perçinlenmiş baskılar (repressions), kayıplar ve yok oluşlarla “haunt” edilir, yani “hayaletlenir.” Avery Gordon, “haunting” (hayaletlenme / musallatlık) kavramını, toplumsal şiddetin ve baskıcı güç yapılarının kendilerini nasıl gösterdiğini ve bu yapıların bireyler üzerinde nasıl etkiler yarattığını anlamaya çalışmak için de kullanmaktadır. Gordon’a göre, musallatlık yalnızca bir sömürü, travma veya baskı deneyimiyle sınırlı değildir; fakat bu deneyimler genellikle musallat olmaya yol açar. musallatlık bastırılmış veya çözüme kavuşturulmamış toplumsal şiddetin kendini gösterdiği, bazen doğrudan bazen de dolaylı yollarla ortaya çıkan bir durumdur.

Gordon’un belirttiği üzere “haunting”, hayaletleri ortaya çıkarır ve zamanı deneyimleme şeklimizi, geçmişi, bugünü ve geleceği nasıl ayırdığımızı değiştirir. Bu hayaletler ya da ruhlar, temsil ettikleri ve belirttikleri sorun artık gizlenmediğinde, bastırılmadığında ya da görmemizden engellenmediğinde belirir (Gordon, 2008). Gordon’a göre ruh, görünmeyen ya da tarif edilemeyen bir fazlalık değildir. Bir ruhun tüm özü, gerçek bir varlığa sahip olması ve size dikkatini talep etmesidir.

Literatüre hayaletler konusunda önemli bir katkı sunan diğer bir çalışma da “Popular Ghosts: Hauntings and the Everyday in Contemporary Culture” adlı derleme kitabıdır. Hayalet kavramını farklı teorik ve kültürel perspektiflerden ele alarak, yalnızca edebiyat ve popüler kültürün bir unsuru olmanın ötesinde, gündelik yaşamın, tarihsel belleklerin ve toplumsal yapıların karmaşık dinamiklerini anlamlandırma yolunda katkı sağlamaktadır. Kitabın temel argümanlarından biri, hayaletlerin gotik edebiyatla sınırlı bir çerçevede değerlendirilmesinin yetersiz olduğu yönündedir. Hayaletler, gotik anlatıların ötesine geçerek hem farklı türlerde hem de kültürel, tarihsel ve toplumsal bağlamlarda kendine yer bulur. Özellikle Catherine Spooner ve Fred Botting’in çalışmaları referans alınarak, gotik türün hayaletlerle olan ilişkisi “yeniden diriliş” ve “tekrarlı dönüş” kavramlarıyla açıklanır. Ancak Popular Ghosts, hayaletin gotik ile özdeşleştirilmesinin hem gotik türü hem de hayalet kavramını sınırlandırabileceğini savunur ve her hayaletin kendi bağlamında ele alınması gerektiğini vurgular. Kitap, hayalet çalışmalarında zamansallık kavramına yapılan vurguya da dikkat çekmektedir. Derrida’nın Specters of Marx eserindeki “zaman yerinden çıkmış” (time is out of joint) ifadesi üzerinden şekillenen post-yapısalcı yaklaşımlar, hayaletin zamansal

bozulma ve tekrar figürü olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Ayrıca Avery Gordon'un *Ghostly Matters* ve Renée Bergland'ın *National Uncanny* gibi çalışmaları, hayaletlerin geçmiş travmaların veya bastırılmış olanların yeniden etkinleştirilmesi bağlamında ele alınmasını sağlamıştır. Ancak *Popular Ghosts*, bu zamansal yaklaşımları, hayaletin mekânsal bir varlık olarak da ele alınması gerektiği fikriyle tamamlanmaktadır.

Colin Davis'in "Hauntology, Spectres and Phantoms" adlı çalışması, hauntolojinin, birbiriyle bağlantılı ancak kısmen uyumsuz iki farklı kaynağa dayandığını ortaya koymaktadır (Davis, 2005). Terim ilk olarak Derrida tarafından Fransızca "hauntologie" şeklinde ortaya atılmış olsa da, ikinci ve daha az bilinen kaynak, Nicolas Abraham ve Maria Torok'un psikanalitik çalışmalarına dayanmaktadır. Özellikle, *L'Ecorce et le Noyau* adlı derlemelerinde ve sonraki eserlerinde geliştirdikleri bu çalışmalar, hauntolojinin psikanalitik yönüne yoğunlaşmaktadır (Davis, 2005). Abraham ve Torok'un yaklaşımına göre, psikanalitik bağlamda "hayalet" terimi, geçmişte yaşanmış travmatik olayların ve saklı sırların etkilerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını temsil eder. Bu bağlamda, hayalet, yaşamını yitirmiş bir aile üyesinin varlığını simgeler ve "psşik olarak işlenmemiş ölü" kavramıyla ilişkilendirilir (Abraham & Torok, 1994). Bu ifade, açıklanmamış ve işlenmemiş duygusal yüklerin önceki kuşaklardan miras alınarak sonraki nesillerin bilinçdışı üzerinde etkili olabileceğini işaret eder. Abraham ve Torok (1994), bu kavramı "fantomalar" adını verdikleri bir teori çerçevesinde ele almış ve ölü ataların taşıdığı travmatik yüklerin bu şekilde sonraki nesillere nasıl yansıdığını incelemişlerdir.

Chatterjee, musallat olmanın anakronistik olduğunu, tarihsel zamanın dışında fakat tarihsel faktörlerin bir sonucu olarak meydana geldiğini ifade eder; "Bir şeyin musallat olması için, yokluğun hatırasının harekete geçirilmesi gerekir, tıpkı bir şeyin musallat olması için özellikle mevcut olmaması gerektiği gibi" (Chatterjee, 2021). Musallat olan şey, zamansız bir yokluk olayıdır. Derrida (2019) da musallatlığı "ikamet etmeden ikamet eden bir şey" olarak adlandırır.

Derrida (2019) bir hayaletin etkisiz, sanal ve kıvamsız mevcudiyetini sorgularken onun ruh ile aynı şey olmadığına vurgu yapar. Ancak, hayaletin bir isimle ilişkilendirilip ilişkilendirilemeyeceği, bir töze denk gelip gelmediği veya aralarında bir ortak nokta olup olmadığı sorularının yanıtızsız olduğunu belirtir. Bu belirsizliğin, bir bilgisizlikten değil, artık bilgiyle ilgisi olmayan bir yok-nesne durumundan, yani kaybolmuş ya da burada olmayanın

varoluş biçiminden kaynaklandığını ifade eder. Derrida'ya göre hayalet hep bir geri gelendir, yinelenendir. Ancak her dönüş, hem bir ilk hem de bir son kezdir; çünkü her yeni başlangıç, aynı zamanda bir sonun da işareti olur. Olaylar her defasında bir ilk ve son kez olma özelliği taşır. Bu durumu, “musallat-bilimi” ya da “hantoloji” olarak adlandırmayı önerir (Derrida, 2019).

Derrida bizi gözlerimizi açıp ilk bakışın ötesine geçmeye, görünmeyeni görmeye davet eder. Her yerde olan, her ana sızan, biz onu görmesek de bize bakan hayaletlerle dolu ortamlarda hayaleti çağırıp konuşmak, sesleri duymak, dinlemek gerektiğini söyler. Michael Bell de çalışmalarında manzaraların hayaletlerle dolu olduğunu, günlük hayatın birçok sahnesinde - görmesek de- varlığını deneyimleyerek hissettiğimiz ruhlar tarafından istila edildiğini dile getirir; “hayaletler bize verilmiş gibi deneyimlese de aslında biz, hayaletleri mekânlara veririz. Onlar kendi başlarına var olmazlar” (Bell M. M., 1997) diyerek bu hayaletlerin de hayal ürünü, toplumsal inşalar olduğunu ifade eder. Bell (1997)'e göre herhangi bir musallat olma durumu, musallat olan bireyin ya da sosyal kolektifin bir yansımasıdır.

Derrida (2019)'nın ‘Musallat olmak mevcut olmak anlamına gelmez ve musallat olma halinin bir kavramın yapısının en içine yerleştirilmesi gerekir’ diyerek açıkladığı hauntoloji kavramı neyin var olduğunun söylenebileceğine dair felsefi çalışmaya varlıkbilim felsefi anlayışına, dayanır. Kavram içerisinde birçok alt tanımlar ve metaforlar barındırır. Derrida özellikle hayalet ve musallat olma mantığının kökenlerine inmeyi amaçlarken yaşam, ölüm, hayalet, hortlak, ruh, yas, miras, borç, zamandışılık, gibi kavramları da sorgular. Bu çalışmada da Hauntoloji kavramının Derrida'nın ele aldığı şekliyle bazı alt tanımlarına ve metaforlara yer verilecektir.

3.1 Hayalet

“Sözde eğitilmiş tüm insanlar, ölümlerin ruh olarak görülebileceğine resmi olarak inanmayı bırakmış ve bu tür görünüşleri olasılık dışı ve uzak koşullara bağlı hale getirmişlerdir.”

Sigmund Freud, “The Uncanny”

Hayalet hauntolojinin baş figürüdür. Derrida bu çok yönlü ve kısaca tanımlanamayacak nitelikte olan hayaleti Marx'ın Hayaletleri adlı eserinin birçok yerinde ele alır. Eserinde konuyu hayalete getirmeden önce yaşam ve ölüm arasında bir sorgulama yapmaya başlar.

Kitabın daha ilk bölümünde “Yaşamayı öğrenmek istiyorum artık” diyen birinin ne demek istediğini ve bunun olanaklı olup olmadığını sorgular (Derrida, 2019). Sorguların vardığı noktada ulaştığı şey yaşamayı öğrenmenin yaşamdan ya da yaşamın kendisinden öğrenilemeyeceği; yalnızca başkalarından ve ölüm yoluyla mümkün olabildiğidir.

Yaşamın yaşam ve ölüm arasında gerçekleştiğini var sayan bu durumda ruhları da öğrenmek gerektiğine, hatta hayaletlerle birlikte yaşamayı öğrenmek gerektiğine değinir. Derrida, bu hayaletlerle birlikte yaşamayı bir etik ve adalet arayışı olarak konumlandırır: Adil bir yaşam, yalnız yaşayanlara karşı değil, aynı zamanda geçmişin hayaletlerine ve geleceğin sorumluluklarına karşı da bir borç taşımalıdır. Bu bağlamda, hayaletlerle birlikte olmak, bireysel bir deneyimden öte, bellek, miras ve kuşaklar arası bir siyaseti ifade eder. Derrida'nın bu yaklaşımı, sadece geçmişin izleriyle yüzleşmek değil, geleceği daha adil bir biçimde inşa etmek için bir farkındalık geliştirmeyi önerir. Böylece, yaşam ve ölüm, geçmiş ve gelecek arasında kurulacak bu ilişki, sürekli bir sorumluluk ve adalet talebi doğurur.

Derrida (2019)'ya göre hayalet ne tamamen canlı ne de tamamen ölüdür; o, geri dönmesi beklenen bir varlıktır. Bu geri dönüş, ruhun hayalet olarak belirli bir biçimde ortaya çıkması, bir tür bedenleniş kavuşmasıyla gerçekleşir. Derrida, bu bedensel varoluşu Marx'ın yaklaşımıyla yorumlayarak, hayaleti ruhun paradoksal bir bedenleniş olarak tanımlar. Hayalet ne tam anlamıyla bir ruh ne de bir beden olarak tanımlanabilir; o, bu ikisi arasında bir yerde duran, somut ile soyutun sınırında şekillenen bir varlıktır. Ruha hayaletimsi bir görünürlük kazandıran, ten ve görüngüselliktir (Derrida, 2019). Ancak, bu beliriş aynı zamanda bir kayboluşu da içerir; hayaletin ortaya çıkışı, geçmişte kalan bir şeyin yeniden belirişine işaret eder, ancak bu belirişte o geçmiş aynı anda yitip gider.

Hayalet, Derrida'ya göre, görünürlüğün kendine özgü bir biçimidir; o, görünmez olanın görünürlüğüdür. Bu görünürlük, var olanın ötesinde bir şeydir ve tam da bu yüzden, duyularla kavranabilir gibi görünse de doğası gereği ele avuca sığmaz. Bununla birlikte, hayalet aynı zamanda düşsel bir varlıktır; bir tür düşsel ekrana yansıyan, görülmesi mümkün olmayan bir şeyin görünür kılınıdır (Derrida, 2019). Derrida'ya göre O, duyularımızla algılayamadığımız, ancak varlığını hissettiğimiz bir fenomendir. Hayalet, daha onu fark etmeden önce bile bizi gözetler; bizden önce gelen bir bakışla bizi gözler. Her karşılaşma, bir ziyaretin ve ardından gelen bir dönüşün izlerini taşır; hayalet, olayın kendisiyle ilişkilidir ve bu ilişkide hem geçmişin hem de şimdinin izlerini barındırır.

Marx'ın Hayaletleri'nde hayalet kavramı ele alınırken Shakespeare'in Hamlet eserine sıkça atıflar yapılır. Danimarka Kralı Hamlet'in oğlu, Prenses Hamlet'in hikayesini anlatan bu eserde Kral, bir gece gizemli bir şekilde ölür. Kral'ın hayaleti, oğlu Prenses Hamlet'e görünerek kendi ölümünün doğal bir şekilde gerçekleşmediğini, kardeşi Claudius tarafından öldürüldüğünü, amcasının bu ihanetini cezalandırmasını, intikamını almasını ister. Derrida, hayalet olarak ortaya çıkan Kral Hamlet'i "bir Şey" (thing) olarak tanımlar. Bu Şey, fiziksel olarak somut bir varlık değildir; o, görünür gibi olsa da aynı zamanda görünmezdir. Görünüşte oradadır ama aynı anda görünmezliğini korur ve bu da bir bakışsızlık durumunu beraberinde getirir. Derrida (2019), Şey'in varlığını zamanın akışına aykırı olarak tanımlar. Göz göze gelemeyeceğimiz bir bakışın bizi izlediğini hissetmek, hayaletin varlığını algılamamızın ama ona tamamen ulaşamamızın paradoksunu ortaya koyar. Siperlik, hayaletin tam anlamıyla algılanmasını engeller; ancak paradoksal bir biçimde, hayaletin varlığını ele verir. "Siperlik etkisi," bu hayaletin bizden gizli bir şekilde var olmasını açıklar. Bu durum, Derrida'nın miras, sorumluluk ve geçmişin bize bıraktığı yük kavramlarıyla bağlantılıdır. Hayalet, bir yandan tam olarak görünmezken, diğer yandan varlığını hissettirerek üzerimize bir miras bırakır.

Son yıllarda, hayaletler ve "haunting" teması, popüler kültürde giderek daha belirgin bir hale gelmiştir. Artık sadece korku edebiyatı veya gizemli anlatılarla sınırlı kalmayıp, rock müzikten internet haber akışlarına, müze sergilerinden dergilere kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır (del Pilar Blanco & Peeren, 2010). Bu durum, hayaletlerin ve onları arayışın, modern toplumda yalnızca fantastik bir unsur olmanın ötesine geçtiğini ve günümüz kültüründe normalleştiğini göstermektedir. Popülerleşmeleri, bu kavramın sadece eski zamanlara ait bir mit değil, modern toplumda da geçerliliği olan bir fenomen olduğunu ortaya koymaktadır. *Popular Ghosts: The Haunted Spaces of Everyday Culture* kitabının giriş bölümünde, "hayalet" kavramı hem geleneksel hem de çağdaş anlamlarıyla ele alınmaktadır. Giriş kısmı, klasik "eski usul" hayalet temalarına, örneğin perili evler ve medyumlar gibi konulara atıfta bulunarak başlar, ancak daha sonra günümüzün küresel meselelerini yansıtan yeni tür "hayaletleşme" biçimlerine geçiş yapar (del Pilar Blanco & Peeren, 2010). Hayalet kavramının tarihsel ve kültürel bağlamda nasıl evrildiği incelenen eserde "Hayalet" kelimesinin birçok tanımı bulunur. En yaygın tanım, bir kişinin ölmeden önceki ruhunun, yaşayanlara görünür bir şekilde ya da başka şekillerde varlık gösterdiği düşüncesine dayalıdır. Bu tanım, hayaletin ontolojik durumunu sorgulamadan, kültürel işlevine odaklanır. Bunun dışında "hayalet" terimi, optik, biyoloji, sinema, fotoğrafçılık gibi

birçok alanda da teknik bir anlam kazanmış ve genellikle “gerçek olmayan” ya da “yanlış” bir imajı ifade etmek için kullanılmaktadır (del Pilar Blanco & Peeren, 2010). Kitapta yalnızca ölümlerin geri dönen ruhları ya da “gerçek dışı” varlıklar değil, aynı zamanda hayaletli imgeler ya da sosyal dışlanmışlar, görünmeyen tehditler gibi figüratif hayaletler de tartışılır, figüratif ve non-figüratif hayaletlerin birbirini sürekli beslediğini öne sürülür.

Hayalet kavramı, insanoğlu kültürü ve hayal gücü üzerinde etkiler yaratmış, farklı toplumlar ve dönemlerde değişen yoğunluklarla kendini göstermiştir. Özellikle 19. yüzyıl sonlarında Batı dünyasında popüler olan hayalet hikâyeleri, Romantizm ve Gotik edebiyatla birlikte önem kazanarak ruhsal, maddi ve doğaötesi dünyaların keşfi için bir araç olarak kullanılmıştır (del Pilar Blanco & Peeren, 2013). Bu dönemde, hayaletler; kapitalizmin meta üretimindeki belirsizliklerden teknolojik gelişmelerin algılanması zor etkilerine kadar farklı anlamlarla yüklenmiştir. Hayalet figürü, 19. yüzyılda teknolojik yeniliklerle de çok sayıda ilişkilendirilmiştir. Fotoğraflar, telegraf ve sinema gibi yeni medyalar, hayaletlerin fiziksel varlıklarını kanıtlama aracı olarak kullanılmıştır (del Pilar Blanco & Peeren, 2013). Hayaletlerin doğaüstü varlıklar olarak kabul gördüğü bir dönemde, bilimin ve teknolojinin hayaletleri görünür kılma çabasıyla öne çıkmış olduğunu göstermektedir. Ancak hayalet kavramının bilimsel olarak doğrulanabilir bir olgu olarak ele alınması, bu kavramın metaforik potansiyelini tam anlamıyla geliştirememesine neden olmuştur (del Pilar Blanco & Peeren , 2013).

3.1.1 Hayaletlerin Zamandışılığı

Hayaletin kendine özgü birçok yanı olmakla birlikte en belirgin özelliklerinden biri zaman dışılığıdır. Derrida(2019) hayaletin uçucu ve zamansızca belirlenimini bildiğimiz zaman algısının dışında tutarak açıklar. Hayaleti hem geçmişini çağıran bir “revenant” hem de geleceği haber veren bir “arrivant” olarak tanımlar (del Pilar Blanco & Peeren , 2013) Hayalet, yalnızca geçmişini şimdiki zamana taşıyan bir figür değil, aynı zamanda geleceği şekillendirebilecek bir etken olarak da işlev görür. Hayaletin bu çift yönlü yapısı, onu zamanın doğrusal bir şekilde işlemediği bir kavram haline getirir.

Derrida'nın sözünü ettiği bu durum hauntolojideki iki yönü ortaya koyar. Bunlardan ilki (gerçekten de) artık olmayan ancak sanallık (tehlikeli bir kalıp olan travmatik 'tekrarlama dürtüsü') biçiminde geçerli kalmaya devam eden bir şeye gönderme yapar (Hägglund, 2008). Hauntolojinin ikinci algısı (gerçekten) henüz olmamış ama sanalda şimdiden geçerli (çekici

bir şey, mevcut davranışı şekillendiren bir beklenti) olana işaret eder. Komünist Manifesto'nun ilk satırlarında gelmekle korkutulan “komünizmin hayaleti” tam da bu türden bir hortlaktır: “Avrupa’ya bir hayalet musallat olmuş, komünizm hayaleti bu”. Derrida, Marx ve Engels’in, “hayaletin” Avrupa'nın egemen güçlerine nasıl derin bir korku saldıgını vurguladıkları durumu, bir tür ruh çağırma seansı gibi görür (Derrida, 2019). Bu benzetme, hayaletin varlığının sadece bir konuşma konusu haline gelmesinin ötesinde, tüm toplumsal yapıyı etkileyen bir gerilim ve dikkat çekme halini ifade eder. Komünist hayalet, ortak bir düşman olarak algılanır ve onu defetmek amacıyla her türlü ittifakın kurulmasına sebep olur. İronik bir şekilde, hayaletin varlığı bir yemin etme zemini sunar; ancak bu yemin, onu çağırmaktan çok, onu kovmaya yöneliktir (Derrida, 2019). Hayalet, üzerine konuşuldukça ve dikkat kesildikçe daha da güçlü hale gelir. Hayaletin doğası gereği, tam olarak “orada” olmadığı halde “orada” olması, bir varlık-yokluk paradoksu yaratır. Bu hayalet gözlerinin sürekli üzerimizde olduğunu hissettirir: gizemli, ulaşılmaz, hatta siperlikli bir zırhın arkasında saklıdır.

Shakespeare’in Hamlet oyununda olduğu gibi, her şey hayaletin ortaya çıkışı ya da onun dönüşünün beklenmesiyle başlar. Ancak burada sadece bir hayaletin sahneye çıkışı değil, aynı zamanda onun yeniden ortaya çıkışı söz konusudur. Bu hayalet, yalnızca geçmişin izlerini taşıyan bir varlık değil, aynı zamanda geleceğin yaklaştığını işaret eden bir figürdür. Hayaletin bu yeniden-ortaya çıkışı, Derrida (2019)’ya göre tarihsel bir olaydır, ancak klasik anlamda bir tarih başlangıcıyla açıklanamaz. Hayalet zamansızdır; belirli bir takvime ya da düzene uymaz. Onun ortaya çıkışı, Avrupa’nın varoluşuna damga vuran, onun hem kendisiyle hem de çevresiyle olan ilişkisini sürekli yeniden tanımlayan bir süreçtir. Derrida, bu hayaletin kökenlerini Marx ve Engels’te bulur; bu ikili, modern Avrupa’nın birliğini, krizlerini ve çelişkilerini hayalet metaforu üzerinden teşhis etmiş ve betimlemiştir. Aynı zamanda bu hayaletin, Shakespeare’den Marx’a, Marx’tan Valéry’ye kadar uzanan bir kültürel mirasın tiyatral bir yansıması olduğunu öne sürer (Derrida, 2019). Shakespeare’in Hamlet oyununda babanın ruhunun geri dönüşü nasıl bir hesaplaşmayı başlatıyorsa, Marx ve Engels’in “Komünizm hayaleti” de modern Avrupa’nın siyasi ve toplumsal yapılarıyla hesaplaşmasının bir başlangıcıdır.

Hayaletin gözleri, hem geleceği hem de şimdiye ait olanları izler, ancak kendisi görülmez. Kör gözlerle geleceği görenler gibi, hayaletin bakışı da hem tehdit edici hem de açıklanamaz bir şekilde etkileyicidir; onun varlığıyla başa çıkmak mümkün olmadığı gibi, görmezden

gelmek de imkansızdır (Derrida, 2019). Derrida'ya göre, hayaletin özünde yatan şey, geleceğin kendisidir. Gelecek, hiçbir zaman tam anlamıyla şimdiye ait değildir; her zaman belirsiz bir şekilde gelebilecek, geri dönebilecek ya da hortlayarak kendini hatırlatabilecek bir biçimde var olur.

3.2 Miras

Hauntolojinin bir başka figürü olan “miras”ı Derrida edilgen bir kabullenişin ötesine taşıyarak, bir seçme ve dönüştürme eylemi olarak tanımlar. Mirasçının görevinin ise geleni süzmek, yorumlamak, dönüştürmek olduğunu söyler. Bu dönüşümde edilgen bir kabul yoktur; aktif bir seçim, yorumlama ve sorumluluk üstlenme süreci vardır. Derrida'ya göre bu sorumluluk, mirasın doğal bir uzantısıdır ve bu iki yönlü bir sorumluluğu kapsar; Geçmişe karşı, kendimizden önce gelenin çağrısını yanıtızsız bırakmamak ve geleceğe karşı, henüz gelmemiş olana, yani kendimize ve ötekilere karşı sorumluluk taşımak. Derrida, mirasçı olmanın zamana uyumsuz bir eylem olduğunu vurgular. Bu, mirasçının kendisinden önce gelen adına önceden harekete geçmesini, fakat bu hareketin sonucunda kendi adını geride bırakmasını gerektirir (Derrida, 2006).

Derrida, mirasın asla doğrudan verilmiş bir şey olmadığını, aksine her zaman yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu savunur. Miras, yalnızca kabul ya da reddedilecek bir şey olarak değil, öncelikle yas tutan bir mirasçı olmayı gerektirir. Derrida bu konuda “olmak” fiili üzerinde durur ve bu fiilin aynı zamanda “miras almak” anlamına geldiğini vurgular. Ona göre, “olmak” ya da “olmamak” üzerine sorulan tüm sorular, birer miras sorusudur. Burada Derrida, mirasçılık durumunu bir sahip olma meselesi olarak görmez. Ona göre bir mirasçının varlığı, “şuna ya da buna sahibiz” demek değildir; daha ziyade, varoluşun kendisinin her şeyden önce bir miras olduğunu belirtir. Derrida (2019)'ya göre ister bunu bilinçli bir şekilde kabul edelim ister farkında olmayalım, varlığımız geçmişten devralınan mirasların bir sonucudur. Derrida, bu düşüncelerini Hölderlin'in “insana verilmiş mülklerin en tehlikelisi” olarak tanımladığı dile dayandırır. Hölderlin'e göre insan, “olduğu şeyi/miras aldığına tanıklık etmesi” için dil aracılığıyla bir mirasçı olur. Derrida için bu durum, tanıklığın bir döngü yarattığı anlamına gelir: Miras aldığımız şeye tanıklık ederiz ve bu tanıklık, aynı zamanda mirasın kendisiyle var olabilmemize olanak tanır. Böylelikle insan hem kendi sonluluğuna hem de mirasın getirdiği sorumluluğa tanıklık etmiş olur.

3.3 Yas

Yas, bir kaybın acısını yaşama, onu hatırlama, anma ve sürekli olarak hatırlama süreçlerini içerir. Derrida'ya göre yas her zaman bir örselenmenin peşinden gelir (Derrida, 2019). Ölülerin ardından geriye kalanları şu anki zaman diliminde var kılar. Bu bakış, ölü ve canlı arasına mesafe koyarak, ölülerin varlığını bellek ve gerçeklik üzerinden yeniden yapılandırır. Ölümün ve kaybın tanımlanması, bellekte bir boşluk değil, anlamlı bir yer işgal eder. Yas çalışması, belirsizlik ve kafa karışıklığı gibi olumsuz durumlarla etkileşime girdiğinde ise bu süreç olumsuz yönde şekillenir. Derrida, yas (mourning) kavramını incelerken, kayıp, hatırlama ve unutmaya gibi temaları ele alır (Derrida, 2019). Derrida'ya göre, yas süreci, kaybın gerçekleştiği zamanda başlamaz, aksine kayıp nesne veya değer hala varmış gibi algılanır. Yas, kaybın ardından gelen zaman içinde, hatırlama ve unutmaya arasındaki gerilimle işler. Yas sürecinde, kaybedilenin geri getirilmesi, hatırlanması ve anılması çabalarıyla birlikte, unutmamanın da etkisi hissedilir. Yas süreci, duygusal bir bağlılıkla birlikte hatırlama ve unutmaya arasındaki çatışmayı deneyimler. Derrida, yas kavramını analiz ederken, dilin ve sembollerin yas sürecindeki rolüne de dikkat çeker. Dil, yas sürecinde anlam inşa eder, hatırlama ve anma süreçlerine katkıda bulunur. Ancak dil aynı zamanda kaybın gerçekliğinden uzaklaşmayı ve unutmaya süreçlerini de kolaylaştırabilir.

Freud, Yas ve Melankoli adlı eserinde yas sürecini iki şekilde ele alır: “başarılı yas” ve “patolojik yas.” Ona göre yas, sevilenin kaybı ya da soyut bir ideal veya değerın yitirilmesine verilen doğal bir tepkidir. Bu tepki, bireyin hayata karşı takındığı tutumu derinden sarsar, ancak bu durum bir patoloji olarak değerlendirilemez. Freud, belirli bir zamanın ardından yas tutan bireyin bu durumun üstesinden gelebileceğine inanır (Freud, 2021).

Freud (2021)'a göre, yas sürecinde kişi kaybettiği nesne ya da değerın yerine başka bir şey koymaya çalışır. Ancak, bellek kaybedilenin yalnızca nesne değil, aynı zamanda bu nesneyle kurulan ilişkinin de yok olduğunu hatırlatarak, bu yer değiştirme çabasına karşı çıkar. Başarılı bir yas süreci, kaybolan şeyin bellekte tamamen yok olmasından ziyade, egonun bir parçası olarak farklı bir şekilde bellekte yer almasıyla gerçekleşir. Bu sayede kayıp, kişinin yaşamına entegre edilir ve bir dönüşüm süreci başlar.

Öte yandan patolojik yas, Freud'un tanımladığı şekliyle bu sürecin başarısızlığıdır (Freud, 2021) Bu durumda ego, kaybedilen nesneye takılıp kalır ve kayıp, bellekte değişmeyen bir sabite olarak yerleşir. Bellek, kaybı bir saplantı derecesinde sürekli olarak tekrarlayarak yas

sürecini bitiremez. Bu durum, gerçeklikten bir kopuşa neden olur ve bireyi melankoliye sürükler. Melankolide, bireyin egosu kayıpla özdeşleşerek çözümsüz bir hale gelir ve yas süreci bir patolojiye dönüşür.

İsviçreli bir psikiyatrist olan Elisabeth Kübler-Ross (2010)'a göre, yüzyıllardır var olan yas gelenekleri ve ritüeller, insanların öfkesini dindirmek ve beklenen cezalandırmayı hafifletmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Saçını başını yolma, yemek yemeyi reddetme, parçalanmış elbiseler ya da eski yas ritüellerindeki Klage Weiber (ağıt yakan kadınlar) gibi ifadeler, aslında birer kendini cezalandırma aracıdır (Kübler-Ross, 2010). Bu eylemler, kaybın getirdiği suçluluk duygusuyla bireyin kendini affettirme çabası olarak yorumlanır. Kübler-Ross, bu durumun yas sürecindeki öfkeyle de doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. Sevilen birinin ölümünden sonra ortaya çıkan öfke, çoğu zaman bastırılır ya da kabul edilmekten kaçınılır. Ancak bu öfke, yas sürecini uzatabilir ve farklı şekillerde kendini gösterebilir. Kübler-Ross (2010), bu duyguların kötü ya da ayıp olarak değerlendirilmemesi gerektiğini, aksine bu duyguların gerçek anlamının ve kökeninin anlaşılmasının önemli olduğunu vurgular.

Kübler-Ross, Ölüm ve Ölmek Üzerine adlı eserinde insanların trajik haberle karşılaştıklarında yaşadıkları farklı aşamaları inceleyip beş aşamalı bir model oluşturmuştur. “Yasın beş aşaması” ya da “Kübler -Ross modeli” olarak yaygın biçimde kullanılan bu modelde, bireyin ölümcül bir hastalığa yakalanması, sevilen birinin kaybı, ya da büyük bir yaşam değişikliği gibi yıkıcı durumlar karşısında yaşanan psikolojik tepkiler ele alınmaktadır. İlk aşama “İnkâr ve Yalnızlaşma” aşamasıdır. İnkâr, bireyin karşılaştığı beklenmedik ve sarsıcı bir gerçekle, başa çıkması için bir tampon mekanizması görevi görür. Kübler-Ross, bu durumun sağlıklı bir başa çıkma yöntemi olabileceğini; çünkü inkârın, kişinin kendini toparlaması ve daha az radikal savunmalar geliştirmesi için gerekli zamanı tanıdığını belirtir. Ancak inkâr kalıcı değil geçici bir savunmadır ve çoğunlukla kısa bir süre sonra kısmi bir kabullenmeye doğru evrilecektir (Kübler-Ross, 2010) .

İkinci aşama; “Öfke” aşamasıdır. Yıkıcı bir haber alındığında, ilk aşamada gerçekleşen inkâr süreci sona erdiğinde, bunun yerine öfke, hışım, kıskançlık ve küskünlük gibi duygular devreye girer. Bu öfke her yere dağılabilecek bir nitelikte olup başa çıkması zor bir durum halini alır.

Üçüncü Aşama; “Pazarlık” aşamasıdır. Bu aşamada birey, kaybı ya da durumu geri döndürebilmek için bir tür pazarlığa girer. Kübler-Ross (2010)’a göre yapılan bu pazarlıkların çoğu Tanrı ile kişi arasında bir sır gibi tutulur. Durumun atlatılması karşılığında daha iyi bir insan olma gibi sözler ve vaatlerle bir anlamda kontrolü yeniden ele geçirme çabasına girilir.

Dördüncü aşama; “Depresyon” aşamasıdır. Artık inkar etmenin mümkün olmadığı, gerçekliğin ağırlığının iyice fark edildiği bu süreçte kişide, duygusuzluğun, metanetin ya da öfkenin yerini büyük bir kayıp duygusu alır (Kübler-Ross, 2010). Yaşanan kaybın etkisiyle birey içine kapanır, motivasyonunu yitirir ve yoğun bir yas süreci yaşar.

Beşinci aşama; “Kabullenme” aşamasıdır. Önceki aşamalarla başa çıkabilen kişi, kaderi konusunda öfkeli ya da bunalımlı olmadığı bu kabullenme aşamasına varacaktır. Bu kabullenme durumu mutluluk ya da memnuniyet içermez. Daha çok hissiz bir biçimde yaşanan durumu ya da kaybı kabullenerek yaşamayı sürdürmenin yollarının arandığı bir içselleştirme sürecidir.

Bu aşamaların her bireyde aynı sırayla veya aynı yoğunlukta yaşanmayabileceğini vurgulayan Kübler-Ross, bireylerin bu süreçlerinin kişisel deneyimlere, duygusal dayanıklılığa ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini belirtmiştir. Ölümcül bir hastalığı olduğunu öğrenen kişiler üzerinde yoğunlaşan bu model, aynı zamanda sevilen birinin kaybı, bir ilişkinin sona ermesi vb gibi travmatik deneyimlerde de geçerlidir.

4. MİMARLIKTA HAUNTOLOJİ

Bir hayaletin geri gelmesi, cisimleşmesine olanak veren bir beden bulmasını gerektirir. Bu beden, yalnızca insan formunda değil; bir nesne, bir anıt, bir mimari yapı ya da bir kentsel mekan aracılığıyla da varlık kazanabilir (Şat & Akgün, 2023). Hayaletler, bu farklı bedenler aracılığıyla geçmişten günümüze veya geleceğe sızabilir. Üstelik bir mekanın birden fazla hayaleti de bulunabilir. Bazen bir mekana bir geri gelen hayalet musallat olabilirken bazen mekanın kendisi bir hayalet olarak belirebilir. Çalışmanın bu bölümünde hayaletin mekansal belirme biçimlerini kategorize etmek ve literatürde ele alınan yaklaşımlar ışığında bu kategoriler altında tartışmak hedeflenmektedir. Bu amaçla hayaleti aramak için üç ayrı kategori oluşturulmuştur ve bu başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır;

- Artık var olmayan mekanın hayaletini günümüzde aramak
- Henüz var olmamış mekanın hayaletini aramak
- Hayaleti mevcut bir mekanda aramak.

4.1 Artık Var Olmayan Mekanın Hayaletini Günümüzde Aramak

Jeanette Bicknell “Architectural Ghosts” adlı çalışmasında mimarlık estetiği ve kayıp yapıların ardında bıraktığı izler üzerine yoğunlaşır. Ona göre, artık var olmayan ancak bir zamanlar inşa edilmiş yapılar, “mimari hayaletler” olarak adlandırılabilir ve bu yapılar, fiziksel varlıklarını kaybetmiş olsalar bile kültürel ve kolektif hafızada yaşamaya devam ederler (Bicknell, 2014). Bicknell, mimari hayaletlerin yok olma nedenlerinin oldukça çeşitlilik gösterdiğini vurgular. Bazı yapılar, savaşlar, doğal afetler veya kazalar sonucunda tahrip olurken, bazıları kasıtlı olarak yok edilmiş ya da yerlerinden kaldırılmıştır. Diğer bir grup ise işlevselliğini kaybederek zaman içinde kullanım dışı kalmış ve malzemelerinin yeniden değerlendirilmesi amacıyla yıkılmıştır. Bu farklı yok olma biçimleri, mimari hayaletlerin hem fiziksel hem de metaforik anlamlarını zenginleştirir.

Bicknell(2014)’a göre mimari hayaletler ve kalıntılar arasında bir süreklilik vardır. Genel olarak, eğer bir yapıdan geriye estetik olarak anlamlandırılacak kadar somut bir parça kalmışsa, bu durumda yapının bir harabe olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Harabeler, fiziksel varlıklarıyla hala bir iz bırakabilen yapılardır; oysa hayaletler, daha az somut varlıklar olarak hayal gücüyle yeniden inşa edilmeyi gerektirir. Bir yapının hayalet statüsüne ulaşması, çoğunlukla fiziksel varlığının neredeyse tamamen kaybolmasıyla

ilişkilidir. Bir yapı hayalet olmadan önce uzun bir süre harabe olarak yaşayabilir veya çok kısa bir sürede tamamen yok olabilir.

Bu bağlamda, Bicknell mimari hayaletler ve harabeler arasındaki ilişkiyi tarih boyunca kaybolan yapılar üzerinden örneklendirir. Antik dünyanın mimari mirasını, bu durumun örneklendirilmesi için ele alır. Büyük Giza Piramidi dışında, Antik Dünya'nın Yedi Harikası'ndan günümüze herhangi bir yapı ulaşmamıştır. Örneğin, İskenderiye Deniz Feneri, 14. yüzyılda meydana gelen depremlerle büyük ölçüde tahrip olmuş, kalıntılarının bir kısmı aynı bölgede bir kale inşa etmek için kullanılmıştır. Benzer şekilde, Rodos Heykeli (Colossus) ve Olympia'daki Zeus Heykeli de doğal afetler nedeniyle tamamen yok olmuştur. Efes kentindeki Artemis Tapınağı ve İskenderiye Kütüphanesi gibi yapılar ise yangınlar sonucu harap olmuş, ardından geriye yalnızca birer hayalet kalmıştır. Babil Kulesi, eğer gerçekten var olduysa, bugün hiçbir fiziksel iz bırakmadan tamamen kaybolmuştur. Bu yapılar, yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil, aynı zamanda insanlık tarihindeki yerleri ve kültürel bellekteki etkileriyle birer hayalet haline gelmişlerdir.

Mimari hayaletlerin tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamı, onların yalnızca fiziksel varlıklarından ibaret olmadığını gösterir. Bir yapının hayaletsel boyutu, onun kaybolmasından sonra kolektif hafızada ve hayal gücünde yeniden yaratılma potansiyelini ortaya koymaktadır.

4.2 Henüz Var Olmamış Mekanın Hayaletini Aramak

Bicknell mimarlığın estetik beğenisini gerçekte var olan veya bir zamanlar var olan yapılarla sınırlandırmayı kısıtlayıcı bulur. Hayalet yapılar arasında edebiyat eserlerinde anlatılan ve mevcutta var olmayan binalar ve “kağıt mimarisi”nin de yer alabileceğini belirtir. Kağıt mimarisi spekülasyon çizim, film, kolaj, metin, bilgisayar görüntüleri ve modelleri içerir. Kağıt mimari, hem inşa edilmesi amaçlanmayan hayali eserleri hem de inşa edilmek niyetiyle üretilen ancak yapılmayan tasarımları içerir (Bicknell, 2014). Bu tasarımların gerçekleştirilememiş olmasının farklı sebepleri olabilir. Tasarımın rekabette göz ardı edilmiş olması, teknik olarak uygulanabilir olmaması veya ekonomik ve politik faktörler sebebiyle yapımları engellenmiş olabilir.

Bicknell (2014) mimari hayaletleri değerlendirmenin zorunlu olarak ikinci el olduğunu ve hayal gücümüzü şekillendirmek, sınırlamak ve yönlendirmek için elimizde bazen yeterli

bilgi olamayabileceğini belirtir. Planlara veya fotoğraflara (varsa), çizimlere ve resimlere (eşzamanlı ya da yapı tahrip edildikten sonra bellekte kalanla veya hayali), yazılı kayıtlara ve sözlü raporlara danışabiliriz. Büyük ölçüde yaratıcı bir yeniden yapılanma gerekli olsa da yapının kendisinin yanı sıra izlerini de değerlendirebileceğini savunur. Doğrudan erişime sahip olmadan yapıyı değerlendirmenin bir yolu olarak hala var olan benzer yapılarla karşılaştırılabilir ve kendisi yok olmuşken neden diğerlerinin hayatta kaldıkları sorulabilir. Bu yapıların sağlam ve kullanımda, terk edilmiş, harap veya hayaletlerin kendileri olup olmadığı sorgulanabilir. Mimari hayaletlerin beğenilmesi estetik olabilirken, estetikle sınırlı değildir. Mimari hayaletlerin değerlendirilmesi tarihsel de olabilir. İnsanların uzun geçmişteki yaşamlarını ve deneyimlerini hayal etmek ve anlamak, yaşadıkları ve çalıştıkları inşa edilmiş alanlar hakkında bir fikre sahip olmaya yardımcı olur. Bicknell(2014)'a göre mimari hayaletlerin değerlendirilmesi hafıza ile çeşitli şekillerde ilgilidir. Mimari hayaletleri düşünmek, geçmişin ya da geçmişin izlerini ve bugün içinde hissedilen yokluklarını düşündürmektedir. Henüz var olmamış mekanın hayaletleri henüz inşa edilmemiş fakat inşası planlanan mekanları da içerebilir. Bazı söylenti ve spekülasyonların da bu kategori içinde değerlendirilmesi mümkün olabilir.

4.3 Hayaleti Mevcut Bir Mekanda Aramak

Çalışmanın bu bölümünde farklı perspektiflerden mekanın hayaletleri üzerine bir inceleme sunulmaktadır. Michael Mayerfeld Bell'in sosyolojik açıdan yaklaştığı “Mekanı Yer Yapan Hayaletler” başlığı altında, fiziksel olmamalarına rağmen mekanlara anlam katan hayaletlerin varlığı vurgulanır. Ardından “Terkedilmiş Kentler ve Hayalet Mekanlar” bölümünde, mimarlıkta hayalet kavramının özellikle terk edilmiş bölgelerde nasıl şekillendiği ve yaşanan olaylarla nasıl ilişkilendiği ele alınmaktadır.

Bununla birlikte, “Hayaletimsi Artıklar” bölümünde fotoğraf sanatçılarının terk edilmiş mekanlardaki izleri ve hayaletimsi atmosferi nasıl yakaladığına dair bilgiler verilirken, “Geçmişin Hayaletleri” başlığı altında mimari geçmişin bugünkü tasarımları üzerinde nasıl etkiler yarattığı incelenmektedir. Picon ve arkadaşlarının belirttiği gibi, mimari disiplininin tarih boyunca sahip olduğu kodlar ve kurallar, geçmişin hayaletleri olarak günümüz tasarımlarını etkilemeye devam etmektedir.

Sonraki bölümde de İtalyan heykeltıraş Edoardo Tresoldi'nin şeffaf heykelleri ve mekanla bağ kuran eserleri “Mevcut Mekanın Hayaletsiliği” başlığında ele alınır. Tresoldi'nin

eserleri, geçmişle gelecek arasındaki bağlantıyı, maddenin varlık ve yokluk arasında nasıl dolaştığını gösterir.

4.4 Mekanı Yer Yapan Hayaletler

Amerikalı bir sosyolog olan Michael Mayerfeld Bell *Ghosts of Place* adlı çalışmasında, insan mekân deneyimini hem bireysel hem de kolektif bir düzlemde şekillendiren “hayaletlerin” varlığını ele alır (Bell M. M., 1997). Her gün içinden geçtiğimiz sahneler, göremediğimiz ama yine de varlığını deneyimlediğimiz ruhlar tarafından yaşanır, ele geçirilir. Bell’in tarif ettiği şey hem modern hem de geleneksel halklar için insan yer deneyiminin ortak bir özelliğidir. “*Ghosts of Space*” adlı çalışmasında amacı hayaletlerin - yani fiziksel olarak orada olmayanların varlığı duygusunun- yer fenomenolojisinin her yerde bulunan bir yönü olduğunu iddia etmektir. Bell’e göre, modernitenin kültürel dili genellikle bu hayaletlerin varlığını görmezden gelme veya tartışmayı engelleme eğilimindedir. Ancak bu hayaletler, bir yerin anlamını ve bizimle olan ilişkisini belirlemede önemli bir rol oynar. Bell, mekânın ruhunun (*genius loci*), o mekânda hissedilen hayaletlere, yani o yerin ruhlarına bağlı olduğunu vurgular. Bu bağlamda bir yerin anlamı, orada bulunan fiziksel yapılar veya bireylerden ziyade, geçmişte orada olanların ya da oraya dair kolektif hafızanın bir ürünü olabilir. Mekânlar, boş görünseler bile, insan zihninde kişileştirilir ve ruhlarla ilişkilendirilir.

Bell’e göre yeri tanımlamak için bir dile ihtiyacımız vardır, etkisiz ve yarı mistik, hakkında konuşmaya değecek kadar genel, ancak aynı zamanda bu özel ve genellikle tuhaf deneyimi tanımlamak için bir araç sağlar. Yazar mekanın “hayaletlerinin” dilini böyle arada bir kavram olarak sunar. Hayaletler, Bell’e göre yaşadığımız her yerde bulunurlar ve o yerlere hayat verirler. Hayaletler, bir mekanı bir yer yapan çoğu şeydir. Yazarın burada geliştirdiği hayaletlerin dili, bize genel olarak yerin anlamının özgüllüğü hakkında konuşmanın bir yolunu vermeyi amaçlar. “hayaletler” kelimesi genellikle, huzursuz ölümlerin korkutucu ruhlarına atıfta bulunmak için kullanılır (kötü ve sık sık haksız bir sona ulaşan ve endişeli anılarımıza musallat olan rahatsız ruhlara). Buradaki terim ise bir yere sosyal canlılık duygusu veren ve sahip olan daha geniş anlamda - bir hayvan, geist veya deha - hissedilen bir varlık anlamında kullanılır.

Mekanın hayaletleri zaman zaman tekinsiz görünebilir, ancak yine de hayatımızın tanıdık bir parçasıdır. fiziksel dünyanın sosyal deneyiminin, çevrenin fenomenolojisinin merkezi bir yönünü tanımlamanın bir yolu olarak mekanın hayaletleri ele alınır. Bu tür deneyimler

kısmen belleğin sosyal ilişkilerinden ve sosyal ilişkilerin belleğinden kaynaklanmaktadır. Ama buranın hayaletleri sadece kolektif ya da bireysel anılara indirgenmemelidir. Bunu yapmak, varlıklarının ruhsal ve canlı kalitesini ve belirli yerlerde inatçı köklerini göz ardı etmek olacaktır. Dahası, mekanın hayaletleri sadece geçmişin hayaletleri değildir; aynı zamanda şimdiki zamandan ve hatta gelecekte de olabilirler. Onları zamansal olarak bulsak da mekanın hayaletleri her zaman varlıklardır ve bize zamansal aşkınlığın, geçmiş ve gelecek arasındaki bağlantının ruhları olarak görünürler.

4.4.1 Hayalet Kentler, Hayalet Yerler

İnsanlar tarafından terk edilmiş yerleşim yerlerini tanımlamak için kullanılan hayalet kent kavramı literatürde sıkça yer bulmuş bir terimdir. Bu kavram, doğal afetler, ekonomik krizler, salgın hastalıklar, savaşlar veya sosyal çalkantılar gibi çeşitli nedenlerle yaşanabilirliğini kaybeden bölgeler için kullanılmaktadır. Kavram sadece kent ölçeğinde değil, kenti oluşturan parçalara da indirgenip mahalle, kasaba, cadde, sokak, yapı için de terk edilmişlik bağlamında kullanılmaktadır. Hayalet kentler, yalnızca terk edilmiş yapılar ve boş sokaklardan ibaret değildir; aynı zamanda, toplumsal hafızanın, kimliklerin ve geçmişin mekânsal olarak nüfuz ettiği yerlerdir. Bu yerleşim alanları hem birer kayıp hem de kolektif travmaların, ideolojik dönüşümlerin ve insan-doğa ilişkisinin maddi yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hayalet kentler, terk edilmenin ötesinde, zamanla “toplumsal hayaletler” tarafından da işgal edilir. Bu alanlar, geçmişte yaşanan kolektif travmaların izlerini taşır. İnsanların ani bir şekilde terk ettiği bu yerler, geride bıraktıkları kişisel eşyalar, boş sokaklar ve tamamlanmamış hikâyelerle, terk edenlerin varlığını hissettirir.

4.4.2 Hayaletimsi Artıklar

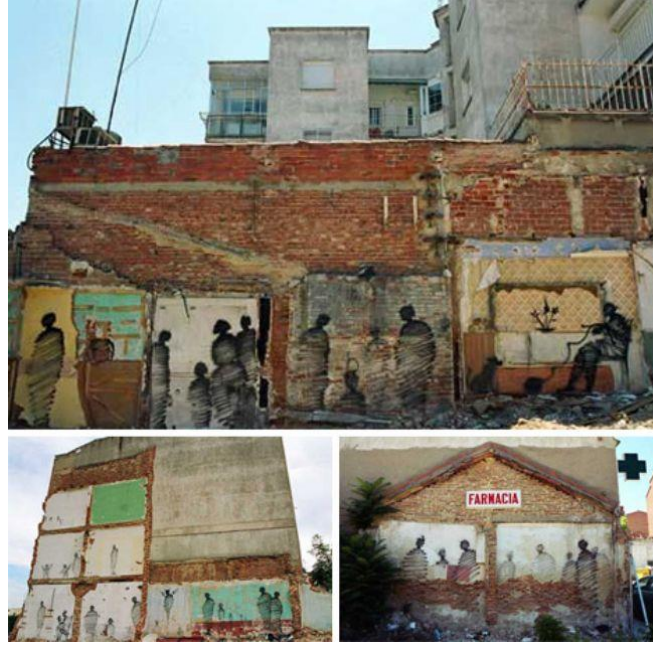
Hayaletimsi artıklar, mekanda terk edilmişlik, yıkım ve zamanın izlerini taşıyan mekânsal anlatılardır. Bir binanın yalnızca yarısının yıkıldığı veya bir yapı topluluğunun parça parça yok olduğu durumlarda ortaya çıkan bu görsel ve mekânsal izler, geçmişin izlerini günümüze taşırken, mimarinin bir tür tesadüfi sanat formuna dönüşmesini sağlamaktadır. Günümüz şehirlerinin dönüşüm süreçlerinde sıklıkla karşımıza çıkan bir olgudur ve toplumsal hafızanın yeniden şekillenmesinde de rol oynar. Bu tür yıkıntılar, geriye kalan duvarlarda veya yüzeylerde yer alan dekoratif ve yapısal detaylarla, bireylerin geçmişteki yaşamlarına dair ipuçları verirler. Fotoğrafçı José Antonio Millan'ın çalışmaları (Şekil 4.1), bu

kalıntıların sadece fiziksel izlerden ibaret olmadığını, aynı zamanda kişisel alanların kamusal bir anlatıya dönüştüğü bir mecra sunduğunu göstermektedir. Fayans, mobilya ve diğer mimari unsurların izleri, bir zamanlar bu mekanlarda yaşayan insanların gündelik yaşamlarına dair anlatıları görselleştirmektedir. Yıkım sonrası ortaya çıkan bu kalıntılar, özel yaşamın ve kolektif hafızanın yeniden yorumlanabileceği bir yüzey haline gelmektedir.

Şekil 4.1: José Antonio Millan'ın fotoğrafları (Despite Everything, 2010).

Diğer yandan, Marcus Buck ve Xenmate gibi fotoğrafçıların eserleri (Şekil 4.2), hayalet binaları yalnızca birer kalıntı olarak değil, aynı zamanda sanatsal bir malzeme olarak ele alır. Buck'un yaklaşımı, yıkıntılar arasındaki görsel ve mekânsal ilişkileri çerçeveleyerek izleyiciyi kendi anlamlarını üretmeye teşvik eder. Bu kalıntılar, estetik bir nesne olmanın ötesinde, mekân ve zamanın birbiriyle kesiştiği noktalara işaret eder. Renkli iç mekanların izleri, eskiden kullanılan mobilyaların silüetleri ve yarım kalmış duvarlar, geçmişin yalnızca fiziksel değil, duygusal izlerini de taşır.

Şekil 4.2: Xenmate'in fotoğrafları (Dornob, t.y.).

Hayalet binaların bu görsel dönüşümü, mimarlık ve kentsel planlama açısından önemli soruları gündeme getirir. Bu yapılar, bir yandan kentsel çürümenin göstergesi olarak yorumlanabilirken, diğer yandan şehrin sürekli dönüşümünün bir parçası olduğu gerçeğini ortaya koyar. Yıkımın ardından kalan parçalar, toplumların hızla tüketilen mekânsal düzenlerinin sembolü haline gelir.

Hayalet binalar, sosyolojik ve estetik anlatıya sahiptir. Kimi zaman bir mahallenin dramatik dönüşümünü, kimi zaman ise geçmişin sessiz hayaletlerini görünür kılar. Bu kalıntılar, yalnızca bir dönemin sonunu değil, aynı zamanda bir hafıza alanını temsil eder. Yıkımın estetik bir form alması, bu binaların hem mimarlık hem de sosyolojik perspektiften incelenmesini olanaklı kılmaktadır.

4.4.3 Mevcut Mekanın Hayaletsiliği

Mimarlıkta hayaletin bir başka şekilde ele alınmasına İtalyan bir heykeltıraş olan Edoardo Tresoldi'nin mekanla ve zamanla bağ kuran heykelleri örnek verilebilir. Sanatçının ürünleri varla yok arasında gidip gelen, geçmiş bugün ve gelecek arasında bir tel örgüden bağ kurar. Tresoldi, tel örgü kullanarak neredeyse şeffaf heykeller yaparak genellikle bunları halka açık yerlerde konumlandırmaktadır. Tresoldi, "Yokluk Maddesinden Metafizik Harabe" başlıklı bir sunumunda, üretim sürecini etkileyen "maddesellik, yokluk, varlık ve zaman" gibi kavramların kendi düşünsel dönüşümünü ve sanatsal yansımalarını tartışmıştır.

(Arkitera, 2018). Sanatçının 2014 yılında İtalya’da bir sanat festivaline sunduğu şeffaflık ve görünmezlik temalarını irdelediği ilk heykeli olan denize bakan adam figürü, sanatçının daha sonra soyut formlara evrilen bir başlangıç noktasıdır.

Şeffaflık üzerine yaptığı bu ilk deneyimlerden sonra sanatçı, daha mekânsal ve uzamsal araştırmalara yönelmiş; tel örgüyle çalışma pratiğini mimarlık diline taşımaya başlamıştır. Tresoldi, mimarlık dilinin bir heykeltıraş tarafından yeniden yorumlanabileceğini fark ettiği bu dönemi, insanın hem yapısal mekânlarla hem de doğa ile kurduğu ilişkileri anlamlandırması açısından önemli bir nokta olarak tanımlar. Şeffaf tel yapıların peyzajla bütünleştiği eserleri (Şekil 4.3), insan ve mekân arasında diyalog geliştirmeye imkan tanımaktadır.

Şekil 4.3: Arte Sella Heykel Parkı için tasarlanan “Simbiosi” (edoardotresoldi, 2019).

Sanatçının tanınırlık kazanmasında önemli bir rol oynayan projelerden biri olan Siponto Bazilikası (Basilica di Siponto), Tresoldi’nin mekânsal sanat anlayışının göstergesidir (Şekil 4.4). 2016 yılında gerçekleştirilen bu projede, Siponto kasabasındaki arkeolojik alanın tarihsel değerine dikkat çekmek ve bölgeyi sanat aracılığıyla yeniden canlandırmak hedeflenmiştir. Erken Hristiyan dönemine ait olan bazilikanın yeniden inşa edilmesinin mümkün olmadığı durumda, Tresoldi arkeologlar ve sanat tarihçileriyle iş birliği yaparak, yapının tel örgüyle modern bir yorumu niteliğinde yeni bir bazilika tasarlamıştır (Arkitera, 2018). Sanatçı, bu yerleştirmenin “geçmişten günümüze bir aktarımı” yansıttığını, fakat aynı zamanda bazilikanın gerçekte orada olmadığı hissini de verdiğini ifade etmiştir.

Şekil 4.4: Basilica de Siponto, İtalya, 2016 (Arkitera, 2018).

Siponto projesinden sonra, Tresoldi'nin çalışmalarında zaman olgusu önemli bir kavramsal unsur haline gelmiştir. Sanatçı, var olmayan bir maddenin başka bir zamana geri çağrılarak metafiziksel bir anlam kazandığını vurgular. Tresoldi, mimarlığın evrelerini “inşa, terk edilme ve harabe” olarak sınıflandırırken, son evrede zamanın silikleştiği ve mekânın zamansız bir niteliğe bürünüyor olmasına dikkat çeker (Youtube, 2017). Bu evrede, Tresoldi'nin metafizik mimarlık olarak adlandırdığı tel yapıları, mekânsal deneyimin fizikselliğin ötesine geçmesini sağlar. Sanatçıya göre, geçmişi koruma ya da geleceğe iz bırakma saplantısından ziyade, yeni yaratım tohumları ekmek daha anlamlı bir yaklaşımdır.

5. MİMARLIKTA GEÇMİŞ ŞİMDİ ve GELECEK HAYALETLERİ

Çalışmanın bu bölümünde mimarlıkta hayaletlerin ele alınışı geçmiş, şimdi ve gelecek bağlamlarında incelenmiştir. **Geçmişin hayaletleri**, akla ilk geldiği gibi sadece geçmişte inşa edilmiş, yıkılmış ya da dönüşüme uğramış mekânlarda değil, yeni inşa edilen yapılarda da biçim, malzeme ve ideoloji aracılığıyla varlığını sürdürerek zamanı aşarak bugüne musallat olabileceği biçiminde değerlendirilmektedir. Hatta tarihsel süreç içinde inşa edilmiş bir yapının bile kendi çağının gerisinden gelip onda belirmesi söz konusudur. Her bir yapı hauntolojik anlamda ele alındığında kendi çağının geçmişi, şimdi ve geleceği bağlamında ele alınabilir. **Şimdinin hayaletleri**, bir yapının kendi döneminin gerekliliklerine nasıl yanıt verdiğini ya da zaman içinde nasıl bir sonsuz şimdilik hissi yarattığını gösterir; bazı yapılar çağlarına sıkı sıkıya bağlı kalırken, bazıları geçmiş ve gelecek arasında muğlak bir varlık sergiler. **Geleceğin hayaletleri** ise yalnızca henüz gerçekleşmemiş olanın değil, inşa edildikleri anda çağlarını aşan, öngörülemeyen etkiler yaratan ya da bir ütopyanın parçası olarak kurgulanan mekânların izlerini taşır. Ancak bu hayaletler herkes için aynı şekilde belirmeyebilir; mekânın deneyimleyicisine, belleğine, bağlamına ve algısına göre değişkenlik gösterdiği durumlar yaratabilir. Çünkü hayalet belleğe ilişkindir. Birine kendini açık eden bir hayalet, bir başkası için görünmez kalabilir ya da aynı mekânda farklı geçmişler, farklı şimdiler ve farklı gelecekler üst üste binerek çoğalabilir. Böylece mimarlık, sabit ve mutlak bir zaman çizgisine değil, bireysel ve kolektif hafızalar arasında sürekli dönüşen, çok katmanlı ve göreceli bir varoluşa sahip olur.

5.1 Mimarlıkta Geçmişin Hayaletleri

Tarih boyunca mimarlık, hayaletlerin yeniden ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu hayaletler, geçmişin fiziksel kalıntıları, mekânsal bellek ve ideolojik yansımalar gibi birçok şekillerde ortaya çıkarak hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güçlü izler bırakmıştır. Tarihselcilik, tarihsicilik ve revivalizm gibi kavramlar, bu hayaletlerin mimarlık bağlamında nasıl yeniden ortaya çıktığını gösteren önemli kavramlardır.

“Benzeti kimi zaman hayaleti taklit ettiği ya da ötekinin düşlerini taklit ettiği için, zaman zaman öylesine bulaşrlar ki birbirlerine, öyle kafa karıştırıcı biçimde bulaşrlar ki birbirlerine, daha en başındayken parçalanır o “çarpıcı” fark ve bu fark, “kör, parmağım gözüne, buradayım” derse, bir tek gözümüzün önünde parçalanmak için yapar bunu. Kendi düşünün görüngüsünde, kendini ortaya koyarak ortadan yok olmak için” (Derrida, 2019).

Mimarlık, tarih boyunca estetik ve işlevselliğin ötesine geçerek, kültürel ve politik kodların taşıyıcısı olmuştur. Antoine Picon ve arkadaşlarının çalışması, mimarideki kodların zamansal sürekliliğini ve bu kodların geçmiş ile şimdiki zaman arasındaki dinamik ilişkisini ele alır (Picon, Petit, & Allai, 2004). Çalışmada mimarlığın hiçbir zaman kuralsız olmadığı, Vitruvius'un düzenlerinden çağdaş pratiği çerçeveleyen normlara kadar sürekli bir şekilde belirli reçetelerle şekillendiği ifade edilir. Bu kodlar, kaybolan düzenlerin yerine yenilerinin ortaya çıkmasıyla dönüşür ve hem estetik hem de toplumsal bağlamda yeniden işlevlendirilir. Geçmişin projelerinin çağdaş mimarlık için bir rehber hâline gelebileceği belirtilen çalışmada “geçmiş ve şimdiki zamanın birbirlerini kısa devre yapmasının esrarengiz yolu” ifadesiyle, geçmişin hayaletlerinin günümüz mimarlığı üzerindeki etkisine dikkat çekilmektedir (Picon, Petit, & Allai, 2004).

Picon ve arkadaşlarının “mimarlığın perili bir ev gibi olduğu” ve “geçmişin hayaletlerinin mimari pratikte dolaşmaya devam ettiği” yorumu, tarihsici mimarlığın tarihsel süreklilik bağlamındaki rolünü anlamamızda bir aracı görevi üstlenmektedir. Türkiye'deki “Osmanlı-Selçuklu” mimari temsilleri, geçmişin kodlarını bugünün söylemlerine entegre ederken, bir yandan geçmişle sembolik bir bağ kurar, diğer yandan bu bağı ideolojik bir araç olarak yeniden üretir. Bu bağlamda, geçmişin hayaletleri, toplumsal belleğin yeniden inşasında hem estetik hem de politik bir rol oynar.

Neşe Gurallar, tarihselcilik ve tarihsicilik kavramları arasındaki farkları mimarlık bağlamında ele almıştır. Gurallar'a göre, tarihselcilik (historicism), tarihî biçimlerin yeni bağlamlarda yeniden kullanımı ve geçmişin bir estetik kaynak olarak görülmesi şeklinde tanımlanabilir (Gurallar, 2015). Bu bağlamda, tarihselcilik hem geçmişe duyulan ilginin bir yansıması hem de modernizmin tarih bilincine dayalı bir anlatı oluşturma çabasıdır (Gurallar, 2015). Ancak, bu yaklaşım zaman zaman eleştiriye açık bir biçimde yüzeysellik ve taklitçilikle sonuçlanabilmektedir.

Öte yandan Gurallar (2015), tarihsicilik (historism) teriminin daha eleştirel bir anlam taşıdığını ve indirgemeci bir tutumu ifade ettiğini savunur. Ona göre, tarihsicilik özellikle geçmişi “taklit etme” veya tarihî biçimlerin yüzeysel bir şekilde yeniden üretimine vurgu yapar. Bu kavram, Türkiye'deki son dönem mimari pratiklerinde sıkça gözlemlenen aşırı tarihî referans kullanımı ile ilişkilendirilmiştir. Gurallar, tarihsici yaklaşımların özellikle

muhafazakâr politikalarla birleştğinde geçmişe dönük bir kimlik inşası çabasına dönüştüğünü ifade eder ve bunu “tarihi ideolojik bir araç olarak kullanma” biçiminde eleştirir. Gurallar (2015), tarihselcilik ve tarihsicilik kavramlarına terminolojik bir açıklık getirme çabası içinde, özellikle mimarlık alanında tarihî öğelerin kullanımını ayrıştırma gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, tarihsiciliği tarihî göndermelerin yüzeyselliğini eleştiren bir araç olarak önerirken, bu kavramın, aşırı tarihî referanslara dayalı biçim üretimlerini tanımlamak için uygun bir zemin sunduğunu savunmaktadır. Gurallar’ın tarihsiciliği “taklit ve yüzeysellik” ile eleştirmesi, aslında geçmişin hayaletlerinin yalnızca estetik bir dekor olarak tüketildiği bir mimari üretime işaret eder. Tarihselcilik, geçmişin hayaletlerini daha yaratıcı ve kavramsal bir zeminde ele alabilirken, tarihsicilik bu hayaletleri yalnızca görsel bir nostalji unsuru olarak kullanır.

Bülent Batuman, Türkiye’deki “Osmanlı-Selçuklu” mimarisini, siyasal İslam’ın ideolojik bir temsili olarak ele alır (Batuman, 2014). Ona göre, bu mimari pratik, yalnızca geçmişin bir taklidi değil, aynı zamanda toplumsal ve politik ideolojilerin yeniden üretimi için bir araçtır. Batuman, “geçmişin hayaletleri” metaforuyla, tarihsel kodların çağdaş bağlamdaki ideolojik rolünü açıklamaktadır. Osmanlı-Selçuklu mimarisi, yalnızca geçmişin bir hayaleti değil, aynı zamanda bugünün politik ihtiyaçlarını meşrulaştıran bir sembol olarak işlev görür.

Bülent Oral ise muhafazakâr milli mimarlık arayışlarının Osmanlı Klasik Dönemi’ni idealize etmesine dikkat çeker (Oral, 2017). Oral, bu dönemin estetik ve mimari değerlerinin, modern Türkiye’de toplumsal kimlik inşasının bir aracı olarak kullanıldığını belirtir. Ancak bu süreç, yalnızca siyasi erk tarafından yönlendirilmekle kalmaz; aynı zamanda sanatçıların bireysel yaklaşımları ve özgünlük arayışlarıyla da şekillenir. Oral’a göre, Osmanlı Klasik Dönemi’nin tercih edilmesinin nedeni, bu dönemin Osmanlı sanatının zirvesi olarak görülmesi ve Geç Dönem’in küçülme dönemi olarak algılanmasıdır (Oral, 2017). Bu yaklaşım, mimarlığın yalnızca estetik bir ifade biçimi değil, toplumsal değerlerin somutlaştığı bir alan olduğunu vurgulamaktadır.

Mimarlık, geçmiş ile şimdi arasında bir köprü işlevi görürken, tarihsel kodların ve geçmişin hayaletlerinin bir sahnesi hâline gelir. Picon’un vurguladığı gibi, mimarlık pratiği, geçmişin ötesinde, onun yeniden yorumlanması ve bugünün toplumsal bağlamına entegre edilmesiyle sürekli bir dönüşüm içindedir.

5.1.1 Yasla Gelen Hayaletler

Mekânlar, geçmişte kaybedilen değerlerin, bireylerin ve kültürel öğelerin izlerini taşır. Kaybın yasını tutmak, bir zamanlar var olanın yokluğunu hissetmek ve bunu mekânda görmekle ilgilidir. Ancak yas uygun şekilde tutulmadığında, kaybın hayaletleri mekânda tekrar tekrar geri gelir, adeta unutulmaya karşı direnir. Modernizmin geçmişe sırt çeviren yaklaşımı bu döngüyü besleyen önemli örneklerden biridir. Eskiye ve geleneksele ait olanı reddederek geleceği ve yeniliği yücelten modernist projeler, sıklıkla geçmişin izlerini silmeyi hedeflemiş, ancak bu izleri yok etmek yerine mekânlarda hayaletleşmelerine neden olmuştur.

Bununla birlikte, geçmişin hayaletlerinin mekânlarda ortaya çıkması yalnızca modernizme özgü bir durum değildir. İktidar değişimleri, bu tür hayaletlerin oluşumunda önemli bir rol oynar. Değişen rejimler ya da ideolojiler, bir önceki dönemin mekânsal simgelerini silerek ya da dönüştürerek kendi hakimiyetlerini vurgulamaya çalışır. Ancak, bu süreçte yası tutulamamış mekânsal kayıplar, hayaletler gibi mekânlarda görünür olmaya devam eder. Örneğin, eski rejimlerin sarayları, anıtları ya da devlet binaları, yeni iktidar tarafından işlevsiz bırakıldığında ya da farklı şekillerde kullanıldığında, bu yapılar geçmişin ağırlığını taşımaya devam eder.

Savaşlar ve toplumsal travmalar da bu hayaletleşme sürecine katkıda bulunur. Bombalanmış şehirler, zorla göç ettirilen toplumların boş kalan mahalleleri, hafıza yitimine uğrayan kent parçaları bu bağlamda geçmişin hayaletlerini barındırır. Yas tutulamayan kayıplar, yalnızca fiziksel enkazlarda değil, aynı zamanda bu alanlarda dolaşan bir duygusal gerilimde de hissedilir. Teknolojik ilerleme ve küreselleşme de geçmişi mekânsal belleğin dışına iterek hayaletleşme süreçlerini hızlandırabilir. Hızla değişen kent yapıları, işlevsiz kalan endüstriyel yapılar ya da terk edilen yerler, geleceği inşa etme adına geride bırakılan geçmişin hayaletlerini temsil eder.

Ekonomik dönüşümler de bu süreci besler. Örneğin terk edilen fabrikalar ve işçi mahalleleri, bir zamanlar toplumsal belleğin önemli bir parçası olan mekânların yasını tutar. Bu mekânlar, toplumsal bir dayanışma ve kimliğin kaybını da taşır. Benzer şekilde, doğal afetler sonrasında yeniden inşa edilen ya da terk edilen bölgeler geçmişe dair bir bağın kopuşunu ifade etmektedirler.

Bu durum, Derrida'nın hauntoloji kavramıyla ilişkilendirildiğinde, geçmişin hayaletlerinin sadece mekânsal değil, aynı zamanda ideolojik, ekonomik ve toplumsal bir müdahale olarak varlığını sürdürdüğünü gösterir. Yası tutulamayan bu kayıplar, geçmiş, şimdi ve geleceği bir arada barındırarak mekânları çok yönlü bir hafıza sahnesine dönüştürür. Bu sahneler, ne tamamen geçmişe aittir ne de yalnızca bugüne odaklanır; bunun yerine, kaybın ağırlığını ve yas tutulamayan hayaletlerin direncini taşırlar.

5.1.2 Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen

Eski kültürel öğeler, mimari formlar ya da geçmişte var olan mekânsal kurgular, farklı zamanlarda ve bağlamlarda yeniden hayat bulabilmektedir. Bu süreç, geçmişin unutulmaya terk edilmesi yerine hatırlanması, yeniden değerlendirilmesi ve farklı biçimlerde canlandırılması anlamına gelmektedir. Kültürel mirasın dirilişi hem bireysel hem de toplumsal belleği güçlendiren bir eylemdir ve aynı zamanda geçmişle kurulan bağın sürekliliğini sağlar.

Bu bağlamda koruma yaklaşımları, geçmişin mekânlarda yeniden hayata geçirilmesinin en somut örneklerinden biridir. Özellikle modern koruma anlayışları yapıların fiziksel bütünlüğünü değil, aynı zamanda onların taşıdığı tarihsel, kültürel ve duygusal anlamları da korumayı amaçlar. UNESCO'nun Dünya Mirası Listesi'nde yer alan yapılar ya da kent bölgeleri, geçmişin bu tür bir yeniden dirilişine tanıklık eder. Örneğin, tarihi bir kentin dokusunun korunması, sadece mimari formların değil, aynı zamanda o kentte yaşanmış hikâyelerin ve kültürel pratiklerin de geleceğe aktarılmasını sağlar.

Ancak, kültürel mirasın dirilişi her zaman kolay ya da sorunsuz değildir. Birçok durumda, koruma yaklaşımları, eski ve yeni arasında bir gerilim yaratır. Modern ihtiyaçlarla geçmişin değerlerini bir arada tutma çabası, bazen mekânların anlamını değiştirebilmektedir ya da geçmişin ruhunu tamamen yansıtamayan yüzeysel müdahalelere yol açabilmektedir. Tarihi yapıların yalnızca turistik birer nesneye dönüştürülmesi, geçmişi canlandırma çabalarını zayıflatabilir. Bu noktada, kültürel mirasın dirilişi, geçmişle bugünün ihtiyaçları arasında bir denge kurulmasını gerektirmektedir.

Ayrıca, bu tür dirilişler kültürel pratikler, ritüeller ve semboller de mekânlar aracılığıyla yeniden hayata geçirilebilir. Terk edilmiş bir meydanda geleneksel bir festivalin yeniden canlandırılması, hem mekânın hem de geçmişin yeni bir bağlamda anlam kazanmasını

sağlar. Bu tür eylemler, geçmişin hayaletlerinin olumlu bir şekilde yeniden çağrılmasına olanak tanımaktadır ve mekânları duygusal bir yeniden bağlanma alanına dönüştürür.

Kültürel mirasın yeniden dirilişi, Derrida'nın hauntoloji kavramıyla da ilişkilendirilebilir. Geçmişin hayaletleri, bu süreçte bir kayıp ya da eksiklik olarak değil, doğru uygulamalar yapıldığında mekânlarda olumlu bir şekilde yeniden hayat bulan ve bugüne anlam kazandıran unsurlar olarak ortaya çıkar. Bu diriliş, geçmişle şimdiki zaman arasında bir köprü kurarak mekânları zamansal bir diyalog alanına dönüştürür. Bu gibi durumlar mekânları statik birer anımsama alanı olmaktan çıkarıp, dinamik ve yaşayan belleklere dönüştürür. Bu tür müdahaleler, geçmişin hayaletlerini mekânlarda olumlu bir şekilde var ederek bireysel ve toplumsal hafızanın sürekliliğini sağlar.

5.1.3 Reddi Miras

Bazı mekânlarda, geçmişten gelen mirasın reddedilmesiyle kendi kimliklerini yeniden yaratma çabasına girildiği gözlemlenir. Bu reddediş, geçmişle olan bağın kasıtlı bir şekilde koparılması ve mekânda geçmişin izlerinin silinmesi anlamına gelir. Reddi miras, bazen yeni bir başlangıç yapmak, bazen ideolojik ya da estetik kaygılarla, bazen de ekonomik nedenlerle gerçekleşir. Ancak bu tavır sonucu reddedilen mirasın hayaletleri, mekânın farklı katmanlarında kendini hissettirmeye devam edebilmektedir. Bu tür bir reddediş, özellikle modernleşme süreçlerinde sıkça görülür. Modernizmin geçmişi silme ve yeni bir dünya inşa etme arzusuyla mekânın belleğini ve kimliğini kökten değiştirme arzusu taşıdığı, ancak geçmiş mekânın hafızasında birer hayalet olarak varlığını sürdürmüştür.

Reddi miras, yalnızca fiziksel dönüşümlerle sınırlı değildir. Bir mekânda kullanılan semboller, dekoratif öğeler ya da isimlendirme gibi unsurlar da geçmişle bağın koparılmasında etkili olabilmektedir. Bir meydanın ya da sokağın adının değiştirilmesi, bir anıtın kaldırılması ya da bir yapının tarihi dokusunun gizlenmesi, mekânın kimliğini yeniden tanımlama çabalarını yansıtır. Ancak bu tür müdahaleler, geçmişin tamamen yok edilmesi yerine, farklı bir biçimde yeniden görünür olmasına yol açabilmektedir.

İdeolojik kaygılarla yapılan reddi miras uygulamaları da dikkat çekicidir. Rejim değişiklikleri sırasında, bir önceki döneme ait mekânsal sembollerin yıkılması ya da dönüştürülmesi, bu tür müdahalelerin yaygın bir örneğidir. Farklı ideolojilere hizmet etmiş anıtsal yapılar ya da hükümet binaları, yeni rejimlerin ideolojik temsil alanları haline

getirilirken, bu mekânların geçmişte taşıdığı anlamlar yok sayılır. Ancak, bu tür dönüşümler, mekânların hayaletleşmesini tamamen engellemez. Geçmişin ruhu, mekânın fiziksel dönüşümüne rağmen, mekânın atmosferinde ve toplumsal bellekte varlığını sürdürür.

Reddi miras, geçmişle bağları kasıtlı olarak koparma çabası olarak tanımlanabilir. Ancak bu çaba, geçmişin hayaletlerini tamamen yok etmek yerine, onları daha soyut ve katmanlı bir şekilde mekâna yerleştirir.

5.1.4 Hayalet Kalıntıları

Hayalet kalıntıları, geçmişin silinmeyen izleri olarak mekânlarda varlık gösterenlerdir. Bu kalıntıları, fiziksel olarak yer alan ve sembolik olarak anlam taşıyan unsurlar olarak, geçmişin mekânla olan ilişkisinin kalıcı izlerini bırakır. Hayaletlerin varlığı, her ne kadar zamanla silinmeye çalışılsa da geçmişin izlerinin mekânlardan silinemeyeceği gerçeğiyle yüzleşiriz. Geçmişin hayaletleri insanların zihninde ya da hafızasında olduğu gibi fiziksel dünyada da iz bırakır. Bu izler, terk edilmiş binalarda, harabe olmuş sokaklarda, geçmişin simgeleriyle donatılmış mekânlarda belirginleşebilmektedir.

Bu bağlamda, hayalet kalıntıları, çoğunlukla fiziksel kalıntıları aracılığıyla şekillenir. Eski yapılar, yıkıntılar, terk edilmiş mekânlar ve hatta anıtlar, geçmişin hatıralarını yaşatırken, bir yandan da zamansal bir çatışmanın göstergesi haline gelir. Bir yapının yıkılmış duvarları, üzerindeki grafitiler, terk edilmiş eşyalar veya zamanla şekil değiştirmiş detaylar, mekânın geçmişine dair birer kalıntıdır. Ancak bu kalıntıları aynı zamanda semboller aracılığıyla da anlam kazanır. Bir meydanadaki eski bir heykelin kalıntısı, o meydanın taşıdığı toplumsal anlamları ve tarihsel süreci simgeler. Bu semboller, geçmişin hayaletlerinin mekânda görünür olmasını sağlar.

Hayalet kalıntıları sadece fiziksel yapılarda değil, mekânın tüm öğelerinde ve detaylarında bulunabilir. Örneğin, eski bir fabrikada bırakılmış makineler, terk edilmiş bir okuldaki öğrenci masaları veya bir hastanedeki eski tıbbi aletler, mekânın geçmişinin sembolik kalıntılarıdır. Bu tür kalıntıları, geçmişin belleklerinden kopartılamaz ve her an varlıklarını gösterir. Bazen, bu tür kalıntıları mekâna bir tür “anımsama” işlevi yükler. Onlar, geçmişin hatırlanması gereken öğelerini sürekli olarak hatırlatır ve geçmişin hayaletlerinin sürekli bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlar.

Bir mekânın atmosferi, sesi, ışığı ve hatta kokusu da geçmişin kalıntıları olarak işlev görebilir. Ayrıca, hayalet kalıntılarının bir diğer boyutu da zamanın farklı katmanlarının mekânda bir arada var olmasıdır. Örneğin, bir şehrin tarihi merkezindeki eski binalarla çevrili modern yapılar, geçmişin hayaletlerini çağıran bir ortam yaratır. Eski yapılar, yenileri çevrelerken zamanın izlerini yansıtan bir kontrast oluşturur. Geçmişin hayaletleri, bu tür mekânlarda fiziksel yapılar kadar toplumsal ilişkilerin, alışkanlıkların ve ritüellerin izlerinde de görülür. Bir mahallenin terkedilmiş evleri, günlük yaşamın izlerini taşıyan kalıntılara dönüşebilir. O evlerin duvarlarında silinmiş graffiti, bir zamanlar o evlerde yaşayan kişilerin kimliklerinin izlerini bırakmış olabilir. Mekânlar, bu hayalet kalıntılarıyla dolu olduklarında, geçmişle şimdiki zaman arasındaki ilişkiyi yeniden kurarak, zamanın farklı katmanlarını bir arada sunar.

5.2 Mimarlıkta Geleceğin Hayaletleri

Geleceğe dair düşüncelerimiz duygusal, ruhsal ve toplumsal etkilerle şekillenir. Düş, kaygı ve melanksiyete üç önemli duygusal durumu temsil eder. Her biri, insan ruhunun farklı yönlerini, kolektif bilinçaltını ve toplumsal belleği ifade eder. Bu üç duygusal durum, mekânın tasarımında önemli birer rol oynamaktadır. Çalışmanın bu bölümünde bu kavramlara değinilerek hayaletlerle ilişkileri irdelenecektir.

Psikoloji ve felsefe alanlarında çok yönlü bir kavram olarak ele alınan kaygı, genellikle bir tehlike ya da tehdit algısına verilen bir tepki olarak tanımlanmaktadır Freud, “Psikanaliz’e Giriş” (1984) eserinde kaygı, korku ve dehşet kavramlarını birbirinden ayırarak tanımlar. Ona göre kaygı, belirli bir nesneye yönelmeden, sadece bir duruma bağlı olarak ortaya çıkan bir duygudur. Korku ise somut bir nesneye veya olaya karşı hissedilir. Dehşet ise beklenmeyen ve ani bir şekilde meydana gelen durumların tetiklediği yoğun bir duygu halidir. Freud, bu ayrımlara dayanarak kaygının, bireyi dehşetin yıkıcı etkilerine karşı koruyan bir savunma mekanizması olduğunu ifade eder (Freud, 1984). Cüceloğlu (1991) da benzer şekilde korku ve kaygı arasındaki farkları açıklarken, korkunun belirli bir kaynağa sahip olduğunu, şiddetinin daha yoğun olduğunu ve kısa süreli bir tepki olduğunu, buna karşın kaygının kaynağının belirsiz, şiddetinin daha düşük ancak daha uzun süreli olduğunu vurgulamaktadır. Kaygının ortaya çıkışında etkili olan unsurlar arasında, bireyin alışkın olduğu ortamın ortadan kalkması, olumsuz sonuçların yaratacağı endişe, kişinin inançlarına ters düşen bir davranışın doğurduğu çelişki ve gelecekte neler olacağını bilinmezliği öne

çıkılmaktadır. Cüceloğlu, bu unsurların, bireyin kaygı deneyimini şekillendiren temel dinamikler olduğunu ifade etmektedir (Cüceloğlu, 1991).

Andre Le Gall'ın “Anksiyete ve Kaygı” adlı çalışmasındaki ifadesine göre de korku, var olan bir tehlikenin algılanması veya herhangi bir tehlike işaretine bağlı olarak ortaya çıkan bir duygudur. Bu tehlikeler, fırtına, deprem, saldırgan bir köpek, sarhoş veya silahlı bir insan, karanlıkta duyulan bir ses, kabuslu anlar veya halüsinasyonlar içindeki hayalet gibi çeşitli durumları içerebilir. Le Gall'a göre, korku en yüksek seviyeye ulaştığında ve insanı adeta dondurduğunda, bu duygu dehşet veya ürküntü olarak tanımlanır (Le Gall, 2006). Freud'a göre ise dehşet veya ürküntü, ani bir sıkıntı durumuyla karşılaşıldığında ortaya çıkan bir duygudur, yani beklenmeyen bir tehlike anında ortaya çıkar. Bu duygular, çok yoğun bir şekilde yaşanabilir ve kişiyi istila eder, boğar. Normal kaygı (anksiyete) ise genellikle insanın kendisi veya başkaları için kesin bir tehlike beklentisinden veya korkusundan kaynaklanan bir duygu durumudur. Bu durumda, büyük endişelerle birlikte çeşitli fizyolojik etkiler ortaya çıkabilir, bunlar arasında kan dolaşımı, sinir sistemi, solunum, sindirim sistemi, bağırsak sorunları ve terleme gibi belirtiler bulunabilir. Korku daha çok “şimdi”ye odaklanırken, kaygı ise “gelecek”teki olasılıklara yönelir (Şahin, 2019).

Le Gall, kaygıyı “değişiklik öncesi” ve “değişiklik sonrası” olmak üzere iki farklı bağlamda ele alır. Değişiklik öncesi kaygı kapsamında, Le Gall belirgin anksiyete durumlarına örnekler sunar. Bu durumlar arasında “sınava girmek” veya “aşılması gereken bir engelle yüzleşmek” gibi kaygı yaratan olaylar yer alır. Ayrılık, hastalık, doktor muayeneleri veya manevi tehditler gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkan bu kaygı, hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan ağırlaşabilir (Le Gall, 2006). Anksiyete, gün boyunca bireyin düşüncelerini sürekli meşgul edebilir, gece ise rüyalar ya da kabuslarla kendini gösterebilir. Bu süreç, bireyin sorunları çözme yetisini zorlaştırabilir ve bazı durumlarda depresyona yol açabilir.

Le Gall (2006), kaygıyı üç temel tipe ayırır: nedenlere dayalı kaygı, kaygılı bekleyiş ve bilinçdışının kaygısı. Nedenlere dayalı kaygı, belirli olaylardan veya gerçeklerden kaynaklanır ve bu kaygı genellikle bireyin yaşadığı somut tehlikelere yönelik bir tepki olarak ortaya çıkar; ancak, bazen yanlış yorumlanabilir veya büyütülebilir. Kaygılı bekleyiş ise Freud'un tanımladığı, belirsiz ve karmaşık bir kaygı türüdür. Bu tür kaygıda, birey henüz somut bir tehditle karşılaşmamış olsa da gelecekteki olumsuzlukları bekleyerek sürekli bir

huzursuzluk hisseder. Kaygılı bekleyiş, genellikle bilinçdışında şekillenen ve felsefi ya da metafizik anlam taşıyan bir kaygı halini alır. Son olarak, bilinçdışının kaygısı, içe atılan duygular ve travmatik deneyimlerle ilişkilidir. Freud'un psikanalitik yaklaşımına göre, bu kaygı türü, bilinçdışında gelişir ve fobik sıkıntılarla kendini gösterir. Her üç kaygı türü de bireyin psikolojik durumunu derinden etkiler, ancak kaygının kaynağı, biçimi ve yoğunluğu farklılaşarak, bireyde çeşitli fizyolojik ve psikolojik yansımalar yaratır.

Kaygılı düşünce, muhatap arayarak kendini ifade etmeye hazır bir şekilde ortaya çıkar. Bu, başkalarının çürütebileceği, kanıtlayabileceği veya gösterebileceği bir umut içerir. Le Gall buna kaygılı bir annenin, hekim karşısında kaygısını abartarak rahatlama beklentisi içinde olabileceği örneğini verir (Le Gall, 2006).. Uyarıcı anksiyetenin ise, geçici bir kaygının yarışma veya sınav öncesinde hazırlayıcı ve yararlı olabileceğini ifade eder. Ancak, bazı kaygılar insanların duygusal kaynaklarını ve entelektüel güçlerini etkili bir şekilde kullanmasını sağlayabilir

Le Gall, bazı kaygıların pozitif değerler taşıdığını ifade eder. Anksiyete ve performans arasındaki ilişkiyi açıklamak için Yerkes-Dodson eğrisine atıfta bulunur. Bu eğri, anksiyetenin performans üzerindeki etkisinin bir çizgisini gösterir. Belirli bir anksiyete seviyesi, performansın düzelmesine neden olabilir; ancak anksiyete sürekli büyürse, performans gerilemeye başlar.

Şekil 5.1: Yerkes-Dodson eğrisi (Le Gall, 2006).

Kierkegaard'ın "Kaygı" isimli eserinde ele aldığı kaygı kavramı üzerine düşünceleri, insanın özgürlük, masumiyet ve suç arasındaki ilişkilerini ele alır. Ona göre, kaygı insanın varoluşunun merkezinde yer alır ve insanın özgürlüğünün hem bir ifadesi hem de yüküdür

(Kierkegaard, 2013). Kaygı, insanın hiçlik ve özgürlük karşısında duyduğu içsel bir gerilimdir. Masumiyet, Kierkegaard'a göre, tinle donanmış insanın başlangıç durumudur; bir tür bilmezlik ve özgürlük öncesi saf bir durumdur. Ancak masumiyet, kaygı aracılığıyla kaybolur. Bu süreç, Kierkegaard'ın "hiçlik" olarak adlandırdığı şeyle ilişkilidir. Hiçlik, insanın özgürlük potansiyelini temsil eder ve kaygının temelidir. Örneğin, Âdem ve Havva'nın cennetteki yasağa karşı duydukları kaygı, onların özgürlükleriyle yüzleşmelerini simgeler (Kierkegaard, 2013). Yasağın ortaya çıkışı, masumiyetin bozulmasına ve kaygının özgürlüğe giden bir yol açmasına neden olur.

Kierkegaard (2013)'a göre, kaygı aynı zamanda bir çelişki durumudur: İnsan hem kaygıdan kaçır hem de ona yönelir; çünkü kaygı hem korkulan hem de istenen bir "pathos"tur. Bu nedenle, kaygı insanın özgürlüğüne ulaşması için kaçınılmazdır. Özgürlük, kaygının içinden geçerek ve bu durumu aşarak gerçekleşir. Ancak bu süreç, insanı suçun ve sorumluluğun farkına varmaya da götürür. Kierkegaard'a göre, insanın kaygıyla ilişkisi, onun varoluşunun temel bir parçasıdır. Kaygıyı ortadan kaldırmak, insanın varlığını sürdürmemesi anlamına gelir; çünkü insan, kaygı ile bağlantılı olarak var olur. Kaygıdan kaçmaya çalışmak, aslında onu sevme arzusuyla çelişir. İnsan, kaygıyı sevmek ister ancak bu mümkün değildir, çünkü kaygıdan kaçmaya çalışırken, o duyguyu yaşamak zorunda kalır. Masumiyet, işte bu noktada en yüksek seviyeye ulaşır (Kierkegaard, Kaygı Kavramı, 2013).

Kaygı hem bireysel hem de toplumsal boyutlarda ele alınabilecek bir etmendir. Tarih boyunca felsefeciler ve psikologlar tarafından çeşitli perspektiflerden ele alınmış olan bu kavram, insan deneyiminin merkezinde yer almaktadır. Kaygıyı anlamak, bireyin kendi içsel çatışmaları ve dış dünyayla olan ilişkisini kavrayabilmesi için önemlidir. Kaygı, aynı zamanda toplumsal düzeyde varlık gösteren, geleceğe dair belirsizliklere, tehditlere ve bilinmeyenlere karşı duyulan bir duygusal durumdur. Kaygı, genellikle kişinin kontrol dışı olan durumlarla karşılaştığı, tehdit algısıyla şekillenen bir his olarak tanımlanabilir. Geleceğe dair belirsizlikler, toplumsal değişimler veya bireysel travmalar, kaygının tetikleyicisi olabilir. Bu duygusal durum, insanların mekânla kurduğu ilişkileri de etkileyebilir; çünkü kaygı, mekânı bir tehdit veya korunaklı alan olarak algılamaya sebep olmaktadır.

Bir diğer mekânı etkileyen unsur ise düş kavramıdır. Düş hem bireysel hem de kolektif bilinçaltının yansıması olarak, gerçeklikten bağımsız ama ona paralel bir dünyayı ifade eder.

Düşler, gerçek dünyadaki sınırları, kuralları ve yapıları esneterek, zaman ve mekân algısını değiştirir. Düş kelimesi, Türk Dil Kurumu'na göre üç farklı anlamda kullanılmaktadır: İsim anlamı: Uyurken zihinde beliren hayaller ve düşüncelerin bütünü, yani rüya. Mecaz anlamları: Gerçek olmayan, zihinde tasarlanmış şeyler imge veya hayal ve gerçekleşmesi arzu edilen bir hedef ya da umut (TDK, Türkçe Sözlük, 1988). Bir başka sözlükte “düş” kelimesi “hayal”, “imge”, “görüntü”, “gerçekgölge” ve “silüet” gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir (Tunç, 1995). Bu tür bir ilişkilendirme, düş kavramının soyut ve çok katmanlı bir anlam taşıdığını, özellikle zihinsel imgeler, algılar ve gerçeklik arasındaki geçişleri temsil ettiği anlamı taşımaktadır.

Freud, düşlerin itici güçlerinin doyum sağlama çabası olduğunu belirtir (Freud, 2001). Her düş, bir isteği gerçekleştirme amacı taşır ve bu istekler kişinin cinsiyetine, karakterine ve yaşam koşullarına bağlı olarak farklılık gösterir. Freud düşlerin, sadece katı ve değişmez nesnelere gibi algılanmaması gerektiğini ifade eder. Bunun yerine, düşlerin esnek olduğunu ve yaşamın değişen izlenimlerine uyum sağlamaya çalıştığını vurgular ve bununla birlikte, düşlerin zamanla ilişkisinin önemli olduğunu belirtir. Bir düş, tasarım gücünün üç zaman boyutu arasında salınarak sürekli değişim gösterir. Geçmiş, şimdiki zaman (hal) ve gelecek, isteklerin sürekli bir akışında birbirine bağlıdır. Düşler, geçmişteki anıların izlerini barındırarak şu anki istekleri şekillendirir ve gelecekteki durumları öngörür (Freud, 2001).

Freud *Düşlerin Yorumu* adlı eserinde de düş analizi konusundaki görüşlerine yer verir. Burada sözünü ettiği düş, rüya da dediğimiz uyku esnasında görülen düştür. Freud'a göre, gece gördüğümüz düşler, bilinçaltımızın derinliklerinde şekillenen ve ancak düş yorumu aracılığıyla anlamlandırılabilen hayal ürünlerinden başka bir şey değildir. Düşlerin içeriği, gündüz düşlerinde olduğu gibi, bireyin arzuları, bastırılmış duyguları ve bilinçaltındaki çatışmalarla ilişkilidir (Freud, 1996). Freud'a göre, düşlerin içeriği, bireyin yaşantılarından türemekte ve genellikle bilinçaltında yer alan unsurları yansıtmaktadır. Düş içeriği ile gerçeklik arasındaki ilişkinin sadece karşılaştırma sonucunda ortaya çıkmayacağı, bu ilişkinin özenle araştırılması gerektiği üzerinde durmaktadır. Freud, düş içeriğinde ortaya çıkan malzemenin, uyanıklık durumunda bilgi ve deneyimle ilişkilendirilemeyebileceğini belirtir. Düşlerde görülen şeylerin hatırlanabileceği, ancak bunların gerçek yaşamda ne zaman ve nasıl yaşandığının hatırlanamayabileceği ifade edilmektedir. Bu durum, düşlerdeki belleğin farklı bir özelliğini yansıtmaktadır.

Freud, düşlerin içeriğinin temel olarak bireyin yaşantılarından türediğini ve düşlerde yeniden üretildiğini veya hatırlandığını tartışılmaz bir gerçek olarak kabul eder (Freud, 1996). Ancak, bir düşün içeriği ile gerçeklik arasındaki bu bağlantının yüzeyde hemen fark edileceği düşünülmemelidir. Bu bağlantıyı anlamak, özenli bir araştırma ve analiz sürecini gerektirir. Düşlerdeki belleğin işleyişinde ortaya çıkan ve çözülmesi zor birtakım tuhaflıklar vardır. Freud (1996)'a göre, bu gariplikler, düşlerin bilinçdışı süreçlerin karmaşıklığını yansıtan bir yapı taşıdığına işaret eder. Dolayısıyla, düşlerin anlamını kavramak, yalnızca içerik ve gerçeklik arasındaki yüzeysel bir benzerlikten ibaret olmayıp, derinlemesine bir inceleme ve yorumu zorunlu kılar.

Freud'un yaklaşımında, düşlem, düşten farklı bir anlama sahiptir ve "gündüz düşü" olarak da adlandırılır. Düşlem (Fr. revedierne, reverie, İng. day-dream), bireyin uyanırken zihninde canlandırdığı, düşüncelerin, arzuların ve çevredeki gerçek olayların birbirine karıştığı canlı ve dinamik hayallerden oluşur (Freud, 2001). Ancak, düşten temel farkı, düşlemde isteklerin simgesel bir biçimde gizlenmemesidir. Aksine, düşlemde bu arzular tüm çıplaklığıyla ve doğrudan bir biçimde ortaya çıkar. Freud'a göre, düşlem, bilinçdışının bilinç düzeyine daha açık bir şekilde yansımadır ve bireyin iç dünyasındaki arzuların daha net bir şekilde ifade bulunduğu bir alan yaratır.

Ele alınan bir diğer kavram olan Melanksiyete (melanxiety) kavramı, Nouri Gana tarafından Shakespeare'in *Hamlet* oyununda Freudiyen yas ve melankoli analizlerini genişletmek amacıyla ortaya konmuş bir kavramdır. Melanksiyete geçmişe dair melankolik bir saplantı ile geleceğe dair endişeli bir önseziyi bir araya getiren bileşik bir duygusal durumu ifade eder (Gana, 2004). Kavram melankoli, kaygı (*anxiety*) ve yas arasındaki gerilimli ve iç içe geçmiş ilişkiyi içerir. Melanksiyete, kayıpların ve travmaların bireysel ve kolektif hafızada yarattığı etkilerle bağlantılıdır. Freud'un yas ve melankoli üzerine yazılarını temel alan Gana, melanksiyete yasın tamamlanamaması ve tekrarlama dürtüsü bağlamında değerlendirir. Yas süreci, kayıplarla yüzleşme ve onları bilinçli bir şekilde işleme yönünde ilerlerken, melankoli ve melanksiyete geçmişe sıkı sıkıya bağlılık ve bu bağlılığın gelecekteki etkilerine yönelik bir anksiyete doğurur.

Freud'un *Yas ve Melankoli* ile "*Hatırlama, Tekrar ve Çalışma*" makalelerinden hareketle, Gana, Hamlet'in yas sürecinin, babasının ölümüne dair hatırlama eylemi nedeniyle tamamlanamadığını savunur (Gana, 2004). Babasının hayaleti sürekli bir hatırlama talebinde

bulunarak, Hamlet'in yas sürecini "tekrar saplantısı" döngüsüne sokar. Hamlet, babasının ölümünü tekrar tekrar sahnelemek ve amcasını suçlu çıkarmak için "The Mousetrap" adlı oyunu düzenler. Bu durum, Freud'un tekrar saplantısının bir eyleme dönüşme sürecine örnek olarak gösterilir. Hatırlama, yasin tamamlanmasını değil, aksine eylemlerle sürekli yeniden sahnelenmesini sağlar.

Freud'a göre melankoli, kaybedilen bir nesne ya da kişinin yasını tutma sürecinde yaşanan patolojik bir durumdur (Gana, 2004). Gana, Hamlet'in melankolisini, geçmişe olan sıkı bağlılığı ve kaybı kabullenememesi üzerinden analiz eder. Ancak Gana, melankoliye anksiyetenin eklenmesiyle oluşan melanksiyete kavramını Hamlet'e uygular; Hamlet, babasının ölümünü unutamaz ve sürekli olarak geçmişin gölgesinde yaşar. "Olmak ya da olmamak" monoloğu sırasında dile getirdiği ölüm ve hayalet korkusu, bu bağlılığı pekiştirir. Bir yandan da Hamlet'in gelecekte babasının intikamını alma görevi, ona hem ağır bir yük hem de korku getirir. Babasının hayaletini sürekli hatırlama zorunluluğu, geleceğe yönelik bir kaygıya yol açar. Gana, bu iki duygu birleşimini Hamlet'in duygusal durumunun temeli olarak ortaya koyar;

"Melankoli ve anksiyete karışımı olan melanxiety kavramı, geçmişe yönelik melankolik bir saplantı ile geleceğe dair anksiyete dolu bir öngörüü birleştirir. Hamlet bu iki duygu arasında sürekli gidip gelir ve bu durum, onun intikam eylemini gerçekleştirmesini engeller. Bu yüzden ilgisizlik, intikamın ertelenmesi sürecinde onun duygusal dünyasında bir temel oluştururken, melanxiety, Hamlet'e verilen görevi sorgulama ve bu görevden kaçma fırsatı sunar. Hamlet'in, zaman, hafıza, hayalet ve miras gibi karmaşık konularda uzun düşüncelere dalması, melanxiety'nin bir sonucudur ve Hamlet'i bu duygusal labirentte tutar" (Gana, 2004).

Hamleti saran korku, intikam görevini yerine getirmesiyle birlikte kendi varoluşunun sona ereceği ve kendisinin de "hayaletleşeceği" korkusudur. Hamlet, Claudius'u öldürdüğünde, intikam döngüsüne katılacak ve aynı kaderi paylaşacaktır. Bu durum, Freud'un tekrar zorlaması (repetition compulsion) kavramına benzer (Gana, 2004). Travmatik olaylar, kişinin bilincinde sürekli tekrar eder ve bu tekrarlama, bir tür "ölüm dürtüsü"nü besler. Hamlet'in sürekli geçmişin hayaletleriyle (babasının ölümü ve hayaleti) yaşadığını, ancak bu geçmişin aynı zamanda geleceğiyle (intikam görevi) olan ilişkisini belirlediğini öne sürer. Bu çıkmaz, Hamlet'in psikolojik durumunu tanımlayan melanksiyetenin özüdür.

Melanksiyetenin mekânla ilişkisi, özellikle mekânın zamanla birikmiş anlamları ve bu anlamların geçmişe ve geleceğe dair duygu yükleri taşımasıyla şekillenir. Kaygının ve melankolinin mekânlarda yarattığı etki, genellikle belirli bir süreklilik ve travmatik izlerin izlenebilirliği ile ortaya çıkar. Mekânlar, bu duygusal durumları somutlaştırarak, geçmişin hayaletlerini ve geleceğin belirsizliklerini deneyimlediğimiz alanlara dönüşebilir. Bu bağlamda, mekânlar hem geçmişe takılıp kalmış bir iz gibi, hem de geleceğin kaygılarını taşıyan bir potansiyel alan olarak işlev görebilmektedir.

Mimarlık, geçmişin hayaletleri kadar geleceğin hayaletlerinin de etkisi altındadır. Mimarlıkta geleceğin hayaletleri, henüz gerçekleşmemiş olan ancak günümüz mimari pratiğini ve şehir planlamasını şekillendiren düşünceler, kaygılar ve beklentiler olarak tanımlanabilir. Hayaller, var olanı eleştirmek, değiştirmek veya geliştirmek amacıyla ortaya çıkar ve geleceği oluşturan temel taşlardan biridir. Diğer yandan, “Kaygı” koruma ve savunma taleplerimizle bağlantılı olarak mimari tasarımları etkileyen güçlü bir faktördür. Evlerden başlayarak kentlere ve daha büyük mekanlara kadar, inşa edilen yapılar korkuların dışarıda tutulma çabasıyla şekillenir. Sadece mekanın güvenliği değil güvenli bir gelecek inşası için alınan tedbirlerin, yapılacak eylemlerin de mekanlarının yaratılmasının sebebidir.

Her yapı, bir zamanlar gelecekte hayal edilmiş ve tasarlanmıştır. Ancak, gelecek her zaman tahmin edilemezdir ve mimari eserler zamanla değişir, dönüşür ve belki de yok olur. Bu nedenle, mimarlık hem sabitlik ve kalıcılık hem de değişim ve belirsizlik arasında bir denge kurar. Geleceğin hayaletleri, aynı zamanda teknolojik ilerlemenin ve kültürel değişimin yansımalarıdır. İlerleme, bilinmeyene doğru ilerlerken insanlığı sürükler ve mimarlık da bu ilerlemenin bir ifadesi haline gelir. Ancak, bu ilerleme her zaman olumlu değildir ve bazen kültürel mirasın ve insanın doğal bağları olan çevrenin kaybına da yol açabilir.

Geleceğin hayaletleri, iklim değişikliğinden teknolojik gelişmelere, demografik değişikliklerden pandemik etkiler ve ideolojik yansımalar gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Bu metinde, geleceğin hayaletlerinin mimarlığa olası etkileri alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

5.2.1 Gelmesi Beklenen Hayaletler

Gelmesi beklenen hayaletler, toplumun içinde yaşanan toplumsal değişimler, gelecek beklentileri, teknolojik gelişimler veya ideolojik hareketlerdir.

Teknolojik Gelişmeler ve Dijitalleşme: Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme, yapay zekâ, uzaktan çalışma trendleri ve sanal gerçeklik gibi unsurlar aracılığıyla mimarlığı yeniden şekillendirmektedir. Geleceğin hayaletlerinden biri olarak teknolojik yenilikler, akıllı bina sistemlerinin yaygınlaşmasını ve uzaktan çalışma gibi yeni yaşam pratiklerine uygun mekânların tasarımını teşvik etmektedir. Sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri ise mimari tasarım süreçlerini dönüştürerek hem kullanıcı deneyimini hem de mimarların tasarım süreçlerini zenginleştirmektedir. Böylelikle, teknolojinin entegrasyonu hem estetik hem de işlevsel anlamda yeni yaklaşımları beraberinde getirmektedir.

Demografik Değişiklikler:Nüfus artışı, kentsel göç ve yaşlanan nüfus gibi demografik değişiklikler, geleceğin hayaletleri arasında yer almakta ve mimarlık pratiğini doğrudan etkilemektedir. Artan nüfus yoğunluğu, kentleşmeye uygun mimari planlamaların gerekliliğini ortaya koyarken, kentsel dönüşüm ve konut ihtiyaçlarına yönelik projeler de önem kazanmaktadır. Yaşlanan nüfus, yaşlı dostu mekânlar ve erişilebilir tasarım ilkelerinin daha fazla benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Demografik değişimler, sadece mekânsal organizasyonları değil, aynı zamanda sosyal sürdürülebilirliği de mimarlık pratiğinin merkezine yerleştirmektedir.

5.2.2 Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler

Geçmişte tamamlanmamış idealler, kayıplar ve beklentiler, geleceğin üzerine gölge gibi düşerek “gelmesinden kaygı duyulan gelecek” teması oluşturur. Geçmişin çözülemeyen meselelerinin gelecekte de varlığını sürdürme ihtimalini taşır.

İklim Değişikliği ve Sürdürülebilirlik:Geleceğin hayaletlerinden biri olan iklim değişikliği, havanın değişen kalitesi, artan sıcaklıklar, deniz seviyelerinin yükselmesi ve çevresel sürdürülebilirlik gibi konularla mimarlığı doğrudan etkilemektedir. Bu durum, enerji verimliliği yüksek, çevre dostu malzemelerle inşa edilmiş yeşil binaların önemini artırmaktadır. Ayrıca, su yönetimi ve enerji tüketimini optimize eden sürdürülebilir şehir planlaması, gelecekte mimarlığın kaçınılmaz bir parçası olacaktır. İklim değişikliği bağlamında mimarlık, yalnızca bireysel bina ölçeğinde değil, aynı zamanda şehirlerin genel organizasyonu ve dayanıklılığı konusunda da yenilikçi çözümler geliştirmek zorundadır.

Pandemik Etkiler:Pandemiler ve sağlık güvenliği endişeleri, geleceğin hayaletleri arasında giderek daha fazla önem kazanmaktadır. COVID-19 pandemisinin etkileri, hijyen

standartlarının yeniden gözden geçirilmesine ve sağlık odaklı mekânların tasarımına olan ihtiyacı artırmıştır. Bu bağlamda, kamusal alanların yeniden düzenlenmesi, hava kalitesini artıran ve hastalıkların yayılmasını engelleyen tasarımlar ile mimarlık, sağlık güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Pandemiler, mimarlığı yalnızca fiziksel mekânlar üzerinde değil, aynı zamanda toplumsal davranışları şekillendiren bir disiplin olarak konumlandırmaktadır.

5.2.3 Gelmesi Düşlenen Hayaletler

Geleceğe dair umutla beklediğimiz, hayalini kurduğumuz olumlu hayaletler, toplumsal, çevresel ve teknolojik ilerlemeleri, eşitlikçi bir dünya arzusunu ve insanlık için daha iyi bir yaşam biçimini simgelemektedir. Bu hayaletler, insanlık tarihinin derinliklerinden gelen ideallerin ve ütopyaların mekânda kendini gösteren izleridir; sürdürülebilirlik, adalet, eşitlik ve toplumsal barış gibi kavramlarla şekillenen bir geleceği tahayyül ederiz. Bu düşlenen hayaletler, teknolojik gelişmelerin, çevresel duyarlılığın ve toplumsal dönüşümlerin mekânsal yansıması olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar bu hayaller, henüz gerçekleşmemiş olsa da, inşa ettiğimiz mekânlarda geleceğin umutlarını barındıran izler bırakır. Bu hayaletler, henüz somutlaşmamış olsalar da, bizi bir hedefe doğru yönlendiren, bugünün dünyasını daha yaşanabilir kılmak için umut taşıyan etkiler yaratır.

Ancak bu hayaletler aynı zamanda insan davranışlarını, mekân kullanımını ve toplumsal ilişkileri şekillendiren önemli bir güce de dönüşebilme potansiyeline sahiptir. Geleceğin hayaletleri bir bakıma, daha iyi bir dünyanın yapı taşları olarak varlıklarını hissettirirler. Bu hayaletler birer umut olmaktan öte, inşa ettiğimiz mekânların ve toplumların geleceğe dair birer ipucu haline gelir.

5.2.4 Ruh Çağırma

Derrida'nın ruh çağırma kavramı, Marx'ın "Komünist Parti Manifestosu"nda yer alan ünlü "Avrupa'ya bir hayalet musallat olmuş, komünizm hayaleti bu" ifadesinden yola çıkarak, hayaletlerin varlık biçimlerini ve tarihsel/sosyal bağlamdaki etkilerini ele alır. Bu bağlamda, ruh çağırma bir tür "musallat olma" durumu olarak tanımlanır. Marx, Komünizm hayaletini Avrupa'yı saran bir tehdit olarak tasvir eder. Bu hayalet, fiziksel bir varlık değil, fakat sürekli olarak var olan bir "görünmezlik" içindedir. Hayalet, orada olmadan "oradadır", bu da onun çok özel bir varlık biçimidir. Hayaletin varlığı, bir "görünürlük" ile ilişkilidir, ancak bu görünürlük, aslında bir tür görünmezliktir.

Marx'ın hayalet tanımını, Derrida siyasetin bir araç olarak hayaletleri çağırması ve onlarla yüzleşmesi üzerine kurar. Siyaset, bir yandan geçmişten gelen hayaletlerle yüzleşme amacını güderken, bir yandan da geleceği şekillendirmek için çağrılan hayaletlerle mücadelesini sürdürür. “Komünist hayalet”, Avrupa'nın mevcut düzenine karşı bir tehdittir ve bu tehdit, özellikle “defedilmesi gereken” bir düşman olarak görülmektedir. Burada, siyasetin temelinde bir “hayalet avı” yer alır; güçler, bu hayaletle savaşı başlatmak için birleşir. Bu mücadele, geçmişin ve geleceğin kesiştiği noktada, ideolojik bir kovalamaca şeklinde betimlenir.

Ruh çağırma ritüelinde, insanlar belirli bir ruhun veya hayaletin iletişim kurmasını bekler. Bu süreç, “orada olmadan orada olma” durumunu temsil eder; çünkü hayaletin fiziksel bir varlığı yoktur, ancak varlığı hissedilir. Marx'ın “komünizm hayaleti” metaforu üzerinden, hayalet, sadece var olan bir korkuyu değil, aynı zamanda toplumun düşsel ve ideolojik gerilimlerini de ifade eder. Komünizm hayaleti, Avrupa'nın tüm güçlerini birleştiren bir korku yaratırken, aynı zamanda onları bir araya getiren bir “ortak düşman” işlevi görür.

Ruh çağırma seansları da buna benzer bir şekilde işler: Bir ruhun varlığına dair belirtiler beklenir, masaların kıpırdaması, seslerin duyulması gibi. Bu deneyim, hem korku hem de istek uyandırır. Tıpkı siyasetin hayaleti “kovmaya” çalışması gibi, ruh çağırma da bir karşılaşma ve anlam arayışı sürecidir. Ancak hayaletin varlığı, fiziksel değil, hayal gücüyle, sembollerle ve anlamlarla doludur. Ruh çağırma, burada, ideolojik bir hayaletin çağrılıp ardından kovulma çabalarıyla, toplumsal ve siyasal düzenin bir metaforu olarak görülmektedir. Hem Marx'ın hayalet metaforunda hem de bir ruh çağırma seansında, hayaletin varlığına dair kesinlikten yoksun ama etkisi güçlü bir etkileşim bulunur.

Mimarlıkla bu durumu ilişkilendirebileceğimiz bazı durumlar önerebiliriz. Örneğin belirli bir dönem mimari stiline çağdaş bir yapıda yeniden kullanımı, geçmişin hayaletlerinin bugüne taşınmasıdır. Postmodernizm, geçmiş üslupları ironik ya da nostaljik bir şekilde canlandırarak, mimarlıkta bilinçli bir “ruh çağırma” hareketi yaratmıştır. Geçmişe yapılan bu atıflar, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal bellekle ilişkilidir. Osmanlı ya da Gotik üslupların çağdaş binalarda kullanılması, bir kimlik inşası aracıdır. Ancak bu aynı zamanda, geçmişteki güç ve iktidar ilişkilerini bugüne taşıyan bir hayalet yaratır.

Siyasetçilerin mimarlığı, gelecekte ortaya çıkabilecek bir tehdidi önleme aracı olarak kullanması, bir anlamda geleceğin hayaletlerini çağırma ve onlara hükmetme çabasıdır. Bu bağlamda “Distopik Gelecek Tasavvurları” diyebileceğimiz bir durumdan söz edebiliriz. Örneğin, bir rejim değişikliği korkusuyla tarihsel binaların yıkılması ya da yerine anıtsal yapılar inşa edilmesi, gelecekteki “tehdit” algısına yönelik bir savunma mekanizmasıdır. Sovyetler Birliği’nin çöküşü sonrası eski komünist sembolleri taşıyan binaların yıkılması buna örnektir.

Geleceğe dair henüz gerçekleşmemiş endişeler (örneğin, iklim değişikliği ya da toplumsal ayaklanma) mimarlığı bir önlem alma aracı haline getirir. İklim krizine karşı sürdürülebilir yapılar inşa etmek, bu geleceğin hayaletlerini şimdiden çağırarak onları kontrol etme çabasıdır. Geleceğin hayaletleri, henüz var olmayan ama var olabileceği düşünülen tehditlerdir. Gelecek korkusu, mimarlığı bir tür ideolojik güvenlik mekanizmasına dönüştürür. Örneğin, otoriter rejimlerin devasa anıtsal yapılar inşa etmesi, gelecek tehditlere karşı bir tür “mimari kalkan” oluşturma çabası olarak ele almak mümkündür. Ancak bu hayaletlerin kovulması her zaman başarılı olmayabilir. Bir tehdit olarak görülen geçmiş yapılar yıkılsa bile, onların ideolojik ve toplumsal etkileri hayatta kalabilir.

Derrida’nın hayalet kavramını mimarlık ve siyasetle ilişkilendirdiğimizde, “çağırma ve kovma” eylemleri hem bir tür varoluşsal hem de siyasal bir çatışmaya işaret eder. Bu Siyasetçiler için mimarlık, hayaletlere hükmetmenin bir aracıdır. Anıtsal yapılar inşa ederek geçmişin hayaletlerini yeniden canlandırmak ya da onları bastırmak, siyasetin mimarlık üzerindeki etkilerindedir. Gelecek korkusuyla yapılan yapılar da, siyasetin geleceği kontrol etme arzusunu gösterir. Ancak bu yapılar, her zaman geçmişin ve geleceğin hayaletlerini bir arada taşır, çünkü hiçbir hayalet tam anlamıyla kovulamaz.

5.3 Mimarlıkta Şimdinin Hayaletleri

Mimarlıkta şimdinin hayaletleri, içinde bulunduğumuz dönemin toplumsal, kültürel ve ekonomik yapılarını yansıtan, ancak sürekli değişim ve dönüşüm gösteren mekânlardır. Bu hayaletler içinde yaşadığımız toplumun ideolojik temellerini ve değerlerini de taşır. Tüketim, evrensellik ve ideoloji gibi kavramlar, şimdinin mekânlarını şekillendiren hayaletler olarak öne çıkmaktadır.

5.3.1 Tüketim ve Evrensellik

Mimarlıkta şimdinin hayaletleri, zamanın belirli bir kesitinde varlıklarını sürdüren, ancak sürekli değişen toplumsal, kültürel ve ekonomik dinamiklerle şekillenen mekânlardır. Bu hayaletler, modern dünyanın hızla dönüşen değerlerini, tüketim toplumunun izlerini ve küresel evrenselliğin mekânsal yansımalarını taşır. Tüketim, şimdinin mekânlarını şekillendiren güçlü bir hayalet olarak karşımıza çıkar. Alışveriş merkezlerinden konut projelerine kadar her türlü yapı, sadece işlevsel değil, aynı zamanda tüketim kültürünün simgeleri haline gelir. Bu yapılar, tüketimin sürekli tekrarını ve simgesel değerlerin evrimini barındırır; ekonomik çıkarlar ve marka imajları, şimdinin mekânlarını şekillendirir, bireylerin yaşam tarzlarını yansıtırken aynı zamanda toplumsal normları pekiştirir.

Diğer yandan, evrensellik de şimdinin hayaletleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Küreselleşme ile mekânlar arasındaki benzerlikler artmış ve yerel özellikler giderek daha fazla homojenleşmiştir. Bu homojenleşme, evrensel bir kimlik yaratma çabasıyla şekillenen mimaride, özelleştirilmiş, özgün tasarımlar yerine genel, yaygın ve tanıdık form ve materyallerin öne çıkmasına yol açmıştır. Bu tür mekânlar, küresel tüketim ve kültürel standartların etkisiyle, yerel bağlamlardan bağımsız olarak evrensel bir dil oluşturur. Ancak bu evrensellik, her mekânda aynı şekilde varlık göstermeyebilir. Her topluluk ve her coğrafya, küresel etkileşimlerden farklı şekillerde etkilenir ve bu etkileşimlerin mekânda farklı hayaletlere dönüşmesine yol açar. Şimdinin hayaletleri, bu bağlamda hem tüketim ve evrensellik temalarının mekânsal yansımaları olarak hem de bu koşulların her toplumda farklı algılanış biçimlerini ortaya koyulmasına yol açar.

5.3.2 Siperlik ve Tolga Etkisi

Derrida'nın siperlik etkisi, zırh metaforu ve hayaletle ilgili diğer kavramları, hayaletin paradoksal doğasını ve onun zamansal, karmaşıklığını ifade etmeye çalışır. Bu kavramları anlamak için metinde geçen ana temaları ve metaforların bağlamını şu şekilde özetleyebiliriz: Hayaletin bize baktığını hissederiz, ancak biz onu göremeyiz. Hayaletin bakışı, bir bakışsızlıkla (görünmezlik) tanımlanır ve bu, Derrida'nın "siperlik etkisi" olarak adlandırdığı bir paradoks yaratır. Hamlet'te geri gelen hayalet, zırh ya da siperlik (visor) takmış bir varlık gibi tasavvur edilmektedir. Bu zırh, onun görünürlüğünü kesintiye uğratar; biz hayaleti göremeyiz, ama onun bakışı altında olduğumuzu hissederiz. Hayalet burada bir tür zamansal ve ontolojik aykırılık sergilemektedir. Hem burada gibi görünür hem de yoktur. Hayaletin bakışı bizi etkiler, ancak onun kim olduğunu ya da ne olduğunu tam

olarak bilemeyiz. Zırh, hayaletin bedenlenme biçimiyle, yani fiziksel varlık ile soyut ruh arasındaki sınırın bulanıklaşmasını temsil eder. “Tolga” zırhın bir parçası olarak savaşta, askerlerin başlarını korumak için giydikleri demir başlıktır. Bu da hayaletin bakışını örtüp aynı zamanda bu bakışı daha da tehdit edici ya da etkili hale getiren bir metafor olarak ele alınabilir.

Siperlik ve tolga gibi nesnelere işlevsel ve sembolik boyutları, mimarlıkla ilişkili olarak hem fiziksel hem de ideolojik anlamlarda yorumlanabilir. Mimarlık, tıpkı bu koruyucu başlıklar gibi, bir yandan koruma ve savunma mekanizmaları oluştururken, bir yandan da kontrol etme, gözetleme ve görünürlüğü yönetme işlevlerini üstlenir. Siperlik ve tolganın bakışı kontrol eden ve yönlendiren yapısı, gözetim ve iktidar ilişkileri üzerinden mimarlıkla doğrudan ilişkilendirilebilir: Hapishaneler, kontrol kuleleri ve gözetim merkezleri, siperlik etkisini mimari ölçekte yeniden üretir. Foucault’un panoptikon mantığında olduğu gibi, bu yapılar görme ve görünme ilişkisini düzenler. Gözetleyen görünmezken, gözetlenen sürekli bir kontrol altında olduğunun farkındadır.

Toplumsal kontrol, geleceğin hayaletleri arasında mimarlık pratiğini etkileyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Mekân tasarımlarında güvenlik sistemlerinin ve izleme teknolojilerinin artan kullanımı, toplumsal kontrol mekanizmalarının bir yansımasıdır. Bu tür mekânsal sınırlar, bireylerin hareketlerini düzenleyen ve belirli normlara uymalarını teşvik eden yapılar olarak tasarlanır.

Bir siperlik ve tolga, içerideki kişinin kimliğini gizlerken, dışarıya yalnızca bir yüzey sunar. Bu, özellikle iktidar yapılarında kullanılan anıtsal mimariyle ilişkilendirilebilir. Hükümet binaları veya anıtsal yapılar genellikle görkemli cepheleriyle güçlü bir “imaj” sunar, ancak iç mekânın detaylarına erişim sınırlıdır. Bunu iktidarın anonimliği ve görünmezliğiyle ilişkilendirmek de mümkündür.

6. BİLİM MERKEZLERİ

Bilim merkezleri, bireylerde bilimsel merak uyandırmayı, bilgiye ulaşımı kolaylaştırmayı ve bilimsel becerileri geliştirmeyi hedefleyen dinamik öğrenme ortamlarıdır. Bu merkezler, bilimin sadece teorik bir kavramdan ibaret olmadığını, hayatımızın her alanıyla bağlantılı olduğunu deneyimsel şekilde aktarabilen alanlardır (Weitze, 2003).

Uluslararası çapta bilim merkezleri, toplumun farklı kesimlerinden insanlara bilimi erişilebilir kılmayı amaçlamaktadır. ASTC (Association of Science-Technology Centers Incorporated) tarafından yapılan tanıma göre, bilim merkezleri bireylerin kendi temposunda öğrenmesine, bilimsel düşünce yapısını geliştirmesine ve öğrendiklerini diğer bireylerle paylaşmasına olanak tanıyan alanlardır (ASTC, t.y.). Benzer bir perspektiften bakıldığında, TÜBİTAK tarafından bilim merkezleri, toplumda bilimsel farkındalık yaratmayı ve bilimsel okuryazarlığı yaygınlaştırmayı hedefleyen yapılar olarak tanımlanır (Tübitak, tübitak.gov.tr, tarih yok). Bu merkezler; interaktif sergiler, eğitim programları ve atölye çalışmaları gibi çeşitli aktiviteler sunarak, bilimin insanlar için daha anlaşılabilir ve cazip hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

Bilim merkezleri genelde kamu veya özel sektör tarafından finanse edilir ve ticari kar amacından ziyade kamusal faydayı gözetir. Bu merkezlerin tasarımları, bilginin yanı sıra estetik çekiciliğe de önem veren bir anlayışla şekillenir. Bu özellikleriyle bilim merkezleri, müzelerden farklı olarak daha yoğun bir deneyim ve etkileşim sunar. Geleneksel müzelerde sergilenen nesnelere genelde statik şekilde sunulurken, bilim merkezlerinde ziyaretçiler bu nesnelere aktif bir şekilde etkileşim kurabilir.

Tarihsel olarak bilim merkezlerinin gelişimi, insanlığın bilime olan ilgisinin artışıyla paralel bir seyir izlemiştir. Modern bilim merkezlerinin temel prensiplerinden biri, bilimi korkutucu ya da ulaşılması zor bir kavram olmaktan çıkarıp, herkesin anlayabileceği ve keyif alabileceği bir şekilde sunmaktır. Bu anlamda, bilim merkezlerinin ilköğretimden itibaren tüm yaş gruplarına hitap ederek bilimin toplumun her kesiminde yaygınlaşmasını hedeflemesi, bu yapıların misyonunun önemli bir parçasıdır.

Amerikalı fizikçi ve eğitimci Frank Oppenheimer, bilim merkezlerinin gelişiminde öncü bir rol oynamış ve bu merkezlerin insanlardaki merak duygusunu tetikleyen yerler olması

gerektiğini savunmuştur (Oppenheimer, 1968). Ona göre, bilim ve teknolojiyi daha anlaşılır hale getirmek ve toplumsal önyargıları kırmak için, bireylerin bu alanlarla etkileşim kurabileceği ortamlara ihtiyaç vardır. Oppenheimer'in görüşlerine göre, bilim ve teknolojiyi bir sahne olmadan açıklamak, bir kişiye suya girmeden yüzmenin nasıl bir deneyim olduğunu anlatmaya çalışmak gibidir. Oppenheimer, bilim merkezlerinin ideal tasarımını şu şekilde tanımlar:

“Bir bilim müzesindeki sergiler yalnızca eğitim amacı güderek değil, aynı zamanda estetik bir çekicilik sunarak izleyiciyi etkilemelidir. Bu sergiler, karmaşık bilimsel kavramları ya da fantastik öğeleri değil, somut olayları daha anlaşılır bir biçimde sergilemek için tasarlanmalıdır. Müze, sadece sergilerin bir araya getirilmesinden ibaret olmamalı, esnek bir yapıyı benimseyecek şekilde temel ilkelere dayalı olarak inşa edilmelidir. Müzenin işlevini en iyi şekilde yerine getirebilmesi için, bilim ve teknolojinin farklı alanlarını tanıtırken aynı zamanda algı psikolojisi ve duyuşal deneyimlerle ilişkilendirilen sanatsal yönleri de içeren bir organizasyon modeli oluşturulmalıdır. Örneğin, işitme, görme, tat alma, koku alma ve dokunsal algılar (sıcaklık ve soğukluk gibi duyuşlar dahil) ile denge, hareket ve manipülasyonu temel alan duyuşal kontrol cihazlarına dayanan beş ana bölüm tasarlanabilir” (Oppenheimer, 1968).

Bilim merkezleri bireylerin bilimle olan etkileşimini artırırken, toplumsal dönüşüme de önemli katkılar sunar. Bu mekanlar, bireysel öğrenme deneyimlerini toplumsal bir bilince dönüştürerek, bilim ve toplum arasında bir köprü işlevi görür. Etkileşimli yapıları, yenilikçi tasarımları ve çeşitli eğitim olanaklarıyla bilim merkezleri hem bireylerin hem de toplumun geleceği şekillendirmesinde kritik bir rol oynar.

6.1 Bilim Merkezlerinin Tarihi

Bilim merkezlerinin gelişimi, insanlık tarihinin bilimsel bilgiye erişim ve bu bilgiyi paylaşma konusundaki çabalarıyla şekillenmiştir. Bugünkü anlamda bilim merkezlerinin ilk örnekleri, bilim müzeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu merkezlerin tarihsel kökenleri, farklı dönemlere ve coğrafyalara göre değişiklik gösterse de modern bilim merkezlerinin temelleri 17. yüzyıla dayanmaktadır. Antik Yunan ve Orta Çağ İslam dünyasında temelleri atılan bu yapıların, Aydınlanma Çağı'nda bilim ve bilimsel düşüncenin önem kazanmasıyla daha sistematik bir şekilde geliştiği görülmektedir. Bu dönemde, bilim insanları ve

düşünürler, bilimsel bilgiyi geniş kitlelere ulaştırma amacıyla çeşitli koleksiyonlar oluşturmuşlardır.

“Müze” kavramı, yaygın olarak kullanılmaya ancak 16. yüzyılın sonlarında başlanmıştır. Yunanca “mouseion” kelimesinden türetilen bu terim, “İlham Perileri’nin evi” ya da onlara adanmış bir alan anlamına gelmektedir (Altaş & Uzun, 2017). İlham Perileri, Zeus ile hafıza tanrıçası Mnemosyne’nin kızları olarak mitolojide önemli bir yere sahiptir. Müze teriminin yaygınlaşmasından önceki süreçlerde koleksiyonlara farklı isimler verilmiştir. Örneğin, Fransızca’da “cabinet de curiosité” adıyla anılan bu koleksiyonlar, nadir ve ilginç objelerin sergilendiği dolapları ifade etmektedir (Cabinet de curiosités, 2024). Bu terim, diğer dillerde de benimsenmiş ve 18. yüzyıla kadar özel prens koleksiyonlarını tanımlamak için kullanılmıştır (Bedini, 1965). Almanca’da bu koleksiyonlar “Raritätenkammer” veya “Kunstkammer” olarak adlandırılırken, İtalyanca’da “tribuna” ve “galeria” terimleri tercih edilmiştir. “Galeria” ise koleksiyonların sergilendiği uzun, yüksek tavanlı alanlardan türetilmiştir (Bedini, 1965).

17.yüzyılın ikinci yarısında, “ilginçlik dolapları” olarak bilinen koleksiyonlar, özellikle İtalya’da, bilim müzelerine dönüşerek bilimin yayılmasında ve toplumun bilimsel bilgiye erişiminde önemli bir rol oynamıştır. Medici, Settala, Kircher, Ciampini ve Marsigli gibi müzeler, yalnızca nesnelere sergilemekle kalmamış, aynı zamanda dönemin bilimsel düşünce ve araştırmalarının da merkezleri haline gelmiştir (Bedini, 1965). Bu müzeler, bilimsel bilgiyi halka sunarak, araştırmacılar için bir buluşma alanı yaratmış ve bilimsel bilgi üretiminin paylaşıldığı mekanlar olmuştur. Bu dönemde, İngiltere’de Sir Elias Ashmole tarafından kurulan ve 1683 yılında açılan Ashmolean Müzesi, bu bilimsel dönüşümün en önemli örneklerinden biridir. Oxford’daki bu müze, bilimin sistematik olarak sergilendiği ilk kurum olarak kabul edilir (Salmi, 1993). Doğal tarih koleksiyonlarının sergilendiği bu müze, bilimsel bilgiyi sadece eğlencelik objelerden ibaret bir koleksiyon değil, tarihsel bir birikim olarak sunarak, bilim tarihinin bir bellek mekanı haline gelmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri’nde bilim müzeleri 19. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştır. Örneğin, 1824 yılında Philadelphia’da açılan Franklin Enstitüsü, 1926’da Chicago’da faaliyete geçen Chicago Bilim ve Endüstri Müzesi ve 1929’da Michigan’da kurulan Henry Ford Müzesi, bu alanda öncü kuruluşlar arasında yer almıştır. Avrupa’da ise Londra Bilim Müzesi ve Münih’teki Alman Müzesi, buldukları ülkelerin ilk etkili bilim

müzelerinden bazılarıdır (Koster, 1999). Bu müzeler, bilimsel ve endüstriyel objelerin, modellerin ve makinelerin sergilenmesini sağlamış ve ziyaretçilere bilimsel deneyim sunmayı hedeflemiştir.

1960'ların sonları, bilim müzelerinin evriminde önemli bir dönüm noktası olmuş ve bilim müzelerinin yerini yeni bir konsept olan bilim merkezlerine bırakmaya başlamıştır. Bu dönemde, bilim ve teknolojiyi halkla daha yakın bir şekilde buluşturmayı amaçlayan bilim-teknoloji merkezleri, giderek daha fazla ilgi görmüştür. 1969 yılında, ABD'nin Apollo 11 astronotlarının Ay'a ilk adımını atmasıyla paralel olarak, bilim merkezleri de bir tür sembolik doğuş gerçekleştirmiştir (Koster, 1999). Bu dönemde, San Francisco'daki Exploratorium ve Toronto'daki Ontario Bilim Merkezi gibi ilk örnekler, bilim merkezlerinin kimliğini şekillendiren ve bu alandaki gelişmeleri hızlandıran önemli kurumlardan olmuştur.

Bilim merkezlerinin tarihine yönelik önemli bir düşünsel katkı, Francis Bacon'ın 1626 yılında kaleme aldığı *New Atlantis* adlı eserinde yer alır. Bacon, bilimin yalnızca elit bir grubun değil, herkesin erişebileceği bir alan olması gerektiğini savunmuş ve bilimsel bilgiye dayalı deneysel yöntemleri ön plana çıkarmıştır (Gregory, 2001). Bu yaklaşım, bilim merkezlerinin temel eğitim ve halkı bilgilendirme misyonunu şekillendiren önemli bir felsefi temele dönüşmüştür (Kalkan & Türk, 2017). Bacon'ın bu görüşleri, özellikle bilim merkezlerinde bilginin sadece elitlere değil, geniş halk kitlelerine sunulması gerektiğini vurgulamış, halkla bilim arasındaki mesafeyi kapatma çabalarına zemin hazırlamıştır.

Bilim müzelerinin evrimine ilişkin bir başka önemli yaklaşım ise Pedretti ve Iannini (2020) tarafından dört nesil üzerinden yapılan değerlendirmedir. İlk nesil bilim müzeleri, daha çok doğa tarihi koleksiyonlarını sergileyen, pasif ziyaretçi katılımına dayalı mekanlardı ve bu dönemdeki sergiler genellikle “bak ama dokunma” kuralına dayanıyordu. İkinci nesil müzeler, 20. yüzyılda evrimleşerek sadece koleksiyon sergilemenin ötesine geçmiş, aynı zamanda eğitimsel misyon üstlenmiş ve ziyaretçilere bilimsel bilgiyi sunmak için daha aktif yöntemler kullanmıştır. Üçüncü nesil müzeler ise, ziyaretçilerin bilimsel kavramları daha etkileşimli bir şekilde keşfetmelerine olanak tanımış ve özellikle gençlerin ilgisini çekecek şekilde tasarlanmış alanlar oluşturmuştur. Günümüzde ise dördüncü nesil bilim müzeleri, bilimle toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi sorgulayan, katılımcı deneyimler sunan ve duygusal bağ kuran mekanlar olarak şekillenmiştir. Bu tür müzeler, yalnızca bilgi sunmakla

kalmaz, aynı zamanda bireylerin bilimsel düşünme biçimlerini dönüştürmeyi de hedeflemektedir.

Pedretti ve Iannini (2020), dördüncü nesil bilim müzelerinin bazı belirgin özelliklerini vurgulamaktadır. Bu müzeler, yalnızca bilimsel bilgi sunmanın ötesine geçerek toplumsal ve kültürel bir bağlamda önemli işlevler üstlenmektedir. Bu özellikler arasında, ilerici bir bilim okuryazarlığı anlayışının benimsenmesi, bilimsel anlatıların ve kültürel normların sorgulanması, disiplinlerarası bir yaklaşımın ön plana çıkması, bilim, teknoloji, toplum ve çevre arasındaki ilişkilerin ele alınması, eleştirel düşüncenin teşvik edilmesi, tartışmalara aracılık edilmesi ve toplumsal değişimi hedeflemesi yer almaktadır. Bu anlayışla, bilim merkezleri, sadece ziyaretçilerine bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun bilimle ilgili algılarını ve tutumlarını sorgulamalarını sağlamak için bir platform oluştururlar.

20.yüzyıldan itibaren bilim merkezleri, dünya çapında hızla yayılmaya başlamıştır. 2000 yılında bu merkezlerin sayısı yaklaşık 1200 iken, günümüzde bu rakam yaklaşık 3000'e ulaşmıştır (TÜBİTAK, t.y.). Bu hızlı yayılma, bilim merkezlerinin toplumlar üzerindeki etkisinin arttığına bir göstergesi olduğu kadar, bilim ve teknolojinin evrensel bir dil haline gelmeye başladığını da gösterir. Ayrıca, bu merkezlerin bir araya gelip iş birliği yapmak amacıyla oluşturdukları çeşitli birlikler, küresel ölçekte bilgi paylaşımının ve ortak çalışmaların önünü açarak, bilimsel bilgiye erişimin ve yayılmanın daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleşmesini sağlamaktadır.

6.2 Türkiye’de Bilim Merkezlerinin Gelişimi ve Misyonu

Türkiye’de bilim merkezleri, bilimi topluma ulaştırmak ve bilimsel düşüncenin benimsenmesini sağlamak amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu merkezlerin kuruluş süreci, yalnızca fiziksel yapıların inşasıyla değil, aynı zamanda bilim ile toplum arasındaki ilişkinin dönüşümüyle de şekillenmiştir. Bilim merkezlerinin temelleri, 1990’lı yıllarda atılmış ve bu süreç hem yerel girişimler hem de uluslararası iş birlikleri ile desteklenmiştir.

Türkiye’de açılan ilk bilim merkezi, 1993 yılında Ankara’da kurulan Feza Gürsey Bilim Merkezidir. Bu merkez, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından eğitim alanında topluma katkı sağlama hedefiyle 23 Nisan 1993’te kurulmuştur (FGBM,t.y). Merkezin kuruluşunda Kanada’daki Ontario Bilim Merkezi ile yapılan iş birliği önemli bir rol oynamıştır (Özcan & Koştur, 2017). Bu iş birliği, personel eğitimi, ekipman temini ve teknik altyapının

oluşturulmasını sağlayarak Feza Gürsey Bilim Merkezi'nin sürdürülebilir bir model olmasına katkıda bulunmuştur. Merkez, interaktif sergileri ve deneysel öğrenme odaklı yapısıyla ziyaretçileri bilimsel süreçlere aktif olarak dahil etmeyi amaçlamıştır.

1990'lı yılların ortalarında, bilim merkezlerini yaygınlaştırmak için Türkiye Bilim Merkezleri Vakfı kurulmuştur. Vakıf, 1998 yılında İstanbul'da Deneme Bilim Merkezini hayata geçirmiştir. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin iş birliğiyle açılan bu merkez, interaktif sergileriyle hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap ederek bilimin günlük hayatla bağını kurmayı hedeflemiştir. Vakfın ilk başkanı Dr. Ersin Arıoğlu, bu süreçte bilim merkezlerinin klasik müze anlayışını aşarak interaktif ve katılımcı bir deneyim sunan alanlar olarak şekillenmesi gerektiğini vurgulamıştır (Arıoğlu, 1998).

Dr. Arıoğlu, bilim merkezlerinin eğitim, eğlence ve keşfi bir araya getiren çok yönlü mekânlar olması gerektiğini belirtmiş; bu merkezlerin, toplumun her kesiminde bilime olan ilgiyi artırma hedefiyle hareket etmesi gerektiğini savunmuştur (Arıoğlu, 1998). Ayrıca, bilim merkezlerinin yalnızca bilgi sunmakla kalmayıp yaratıcılığı, keşif duygusunu ve deney yapma heyecanını teşvik eden ortamlar oluşturması gerektiğini dile getirmiştir. Bu kapsamda, toplumun bilime daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamak, özellikle çocuklar ve gençlerde bilimsel merak uyandırmak önemli hedefler arasında yer almıştır.

Türkiye Bilim Merkezleri Vakfı'nın temel amacı, ziyaretçilerin sözel, analitik ve bilimsel düşünme becerilerini geliştirmek, yaratıcılığı ve inovasyonu destekleyen platformlar oluşturmak (Arıoğlu, 1998) olmuştur. Arıoğlu, bilim merkezlerinin yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası platformda da rekabet edebilecek, yaratıcı ve sorun çözme becerilerine sahip bir nesil yetiştirilmesinde kritik bir rol oynayacağını vurgulamıştır. Bu çerçevede, 1997 yılında Türkiye Bilim Merkezleri Vakfı, Avrupa Bilim Merkezleri Birliği (ECSITE) üyesi olmuş ve uluslararası iş birliklerini güçlendirmiştir. Aynı yıl, Türkiye'nin ilk bilim şenliği düzenlenerek toplumda bilime olan ilginin artırılması hedeflenmiştir.

Bilim merkezlerinin ulusal ölçekte bir odak noktası olarak konumlanması vizyonu, İstanbul'da yılda bir milyon ziyaretçiyi ağırlayabilecek çağdaş bir bilim merkezi kurma hedefiyle somutlaşmıştır. Ayrıca, bilim merkezlerini yalnızca büyük şehirlerle sınırlı tutmama hedefiyle Türkiye genelinde farklı şehirlerde bilim merkezleri kurulmasına öncülük edilmesi amaçlanmıştır.

Bilim merkezleri arasında bir elektronik ağ oluşturulması hedefi ise değişen eğitim ihtiyaçlarına uyum sağlamayı ve dijitalleşme çağının gerekliliklerine uygun bir altyapı geliştirmeyi hedeflemiştir. Bunun yanında, kaynakları sınırlı okullar için gezici bilim üniteleri ile uygulamalı bilim eğitimi fırsatları sunmak (Arıoğlu, 1998), bilimin toplumun her kesimine erişimini sağlama vizyonunun önemli bir parçası olmuştur. Bu çalışmalar, bilim merkezlerini yalnızca birer sergi alanı olmaktan çıkararak, bilimin toplumun tüm katmanlarına nüfuz ettiği ve bilimsel düşüncenin gündelik hayatın bir parçası haline geldiği bir anlayışı hayata geçirmeyi amaçlamıştır.

6.2.1 TÜBİTAK 4003-Bilim Merkezleri Kurulması Destek Programı

Ülkemizde 2000'li yıllara kadar olan süreçte, bilim merkezleri genellikle üniversiteler ve bazı yerel yönetimlerin çabalarıyla kurulmuş, ancak ulusal çapta yaygınlık kazanamamıştır. Bu merkezler, genelde çocuklara ve gençlere yönelik sergi alanları, deney üniteleri ve bazı bilimsel etkinliklerle sınırlı hizmet sunmuştur.

2010 yılı, Türkiye'de bilim merkezleri için bir dönüşüm dönemi olmuştur. Bu yılda, TÜBİTAK Bilim Kurulu'na bilim merkezi kurma, kapatma ve organizasyonel yapıları onaylama yetkisi verilmiştir (Tübitak, 2010). TÜBİTAK, bu yetkiyi bilimi toplumun geneline yayma misyonunun bir parçası olarak görmüş ve bilim merkezlerini desteklemek üzere önemli bir program başlatmıştır. "4003-Bilim Merkezleri Kurulması Destek Programı" adıyla başlatılan bu program, bilim merkezlerini yerel yönetimler ve kamu kurumları aracılığıyla yaygınlaştırmayı amaçlamıştır (Tübitak, 2017). Program kapsamında, nüfusu 400.000'in üzerindeki ilçe belediyeleri ve il belediyeleri bilim merkezi projelerine destek başvurusu yapabilmıştır. Aynı zamanda, valilikler ve üniversiteler gibi kamu kurumları da büyük çapta bilim merkezi projelerine dahil edilmiştir. TÜBİTAK, bilim merkezlerinin kurulması sürecinde hem mali hem de teknik destek sağlamış, sergilerin tasarımı ve içeriklerinin oluşturulmasında rol almıştır. Projeleri yürüten kurumlar ise, binaların temini, personelin istihdamı ve günlük operasyonel yükümlülükler gibi sorumlulukları üstlenmiştir.

Programın uygulanmaya başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin farklı şehirlerinde bilim merkezleri hayata geçirilmiş ve her birinin yerel ihtiyaçlara uygun olarak şekillendirilmesi önerilmiştir.

Tablo 6.1: Tübitak ve Proje Yürütücüsü Kurumların Yükümlülükleri (Tübitak, 2019).

TÜBİTAK'ın Yükümlülükleri	Proje Yürütücüsü Kurumun Yükümlülükleri
<ul style="list-style-type: none">-“Bilim merkezinde yer alacak sergilerin tasarımı, üretimi, temini; gerektiğinde hazır sergi alımı veya kiralanması- Eğitim birimlerinde (laboratuvar, sınıf vb.) gerçekleştirilecek etkinliklerin ve bunların içeriklerinin belirlenmesi ve temini- Eğitim birimleri için gerekli olan teknik donanımın belirlenmesi ve temini- Bilim merkezi binasının sergi salonlarının, eğitim birimlerinin mimarisi ve fonksiyonel alanlarının planlaması konusunda mimari danışmanlık- Bilim merkezinin yönetim ve organizasyon yapısının belirlenmesi konusunda danışmanlık-Bilim merkezinde çalışacak personelin eğitimi- Yapımı ve tefrişatının temini proje yürütücüsü kurum tarafından gerçekleştirilecek olan planetaryum binasının teknik donanımının temini; gerçekleştirilecek gösterilerin belirlenmesi ve temini”	<ul style="list-style-type: none">-“Bilim merkezi binasının temini- Proje ekibinin istihdamı- TÜBİTAK'ın yürüttüğü iş paketlerinde aktif olarak görev alınması- Bilim merkezinin işletilmesi”

6.2.2 Bilim Merkezlerinin Planlanması ve İşlevselliği Üzerine Temel İlkeler

TÜBİTAK tarafından yayımlanan rehber doküman, bilim merkezlerinin etkili bir şekilde planlanması ve işletilmesi için dikkate alınması gereken temel özellikleri detaylandırmaktadır (Tübitak, 2024). Buna göre, bilim merkezlerinin yalnızca eğitim ve keşif alanları değil, aynı zamanda eğlenceli ve ilgi çekici mekânlar olarak tasarlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Ziyaretçilere, bilimin sıkıcı bir disiplin olmadığı; aksine, merak uyandıran, yaratıcı ve keyifli bir alan olduğu hissettirilmelidir. Bu amaç doğrultusunda, farklı bilim dallarını kapsayan etkileşimli sergiler, eğitim programları ve etkinlikler düzenlenmesi önerilmektedir. Aynı zamanda, sanatsal öğelerle desteklenen sergilerin, katılımcıların keşif duygusunu harekete geçirecek şekilde kurgulanması gerektiği ifade edilmektedir.

Bilim merkezlerinin bir diğer önemli işlevi, güncel bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmeyi teşvik etmek ve günlük olaylara bilimsel bir bakış açısı kazandırmaktır. Ayrıca, ziyaretçilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerine, bilimsel yöntemleri kullanarak problemlere çözüm üretebilmelerine katkı sağlamak, bu merkezlerin temel misyonları arasında yer almaktadır.

6.2.3 Mimari Tasarım ve Lokasyon Seçimi Üzerine Öneriler

TÜBİTAK'ın rehber dokümanında, bilim merkezlerinin mimari tasarımı ve konumlandırılması konusunda da belirgin standartlar ortaya konulmuştur. Oluşturulan dökümanda merkezde açık ve kapalı alanlarda bulunması gereken birimler ve özellikleri, bu birim ve alanların hangi ölçülerde olması gerektiği, hangi niteliklere sahip olması gerektiği gibi birçok detay paylaşılmıştır.

Bilim merkezlerinin, şehrin merkezi bir noktasında veya kolay ulaşılabilir bir bölgede yer alması gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, toplu taşıma araçlarıyla erişimin kolay olması, bilim merkezinin daha geniş kitlelere hitap edebilmesini sağlayacaktır. Ayrıca, bina çevresinin dinlenme ve yeşil alanlarla zenginleştirilmesi, estetik açıdan dikkat çekici bir peyzaj tasarımıyla desteklenmesi önerilmektedir.

Bina tasarımıyla ilgili diğer önemli noktalar arasında, giriş alanlarının geniş, yüksek tavanlı ve akustik olarak ses yutma özelliklerine sahip olması bulunmaktadır. Bilim merkezinin hem görkemli hem de akılda kalıcı bir girişe sahip olması, ziyaretçilerin ilk izlenimini olumlu yönde etkileyebilecek bir unsurdur. Bununla birlikte, sergi alanları ve diğer işlevler için yeterli alan sağlanırken, gereksiz büyüklükte bir bina inşa edilmesinden kaçınılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Bilim merkezlerinin tasarım sürecinde, engelli ziyaretçilerin erişim ihtiyaçlarının dikkate alınması bir diğer önemli unsurdur. Merdiven, yürüyen merdiven ve asansör sayıları, merkezin ziyaretçi kapasitesi ve kullanıcı profiline uygun olarak planlanmalıdır. Bunun yanı sıra, bina dış cephesinde cam kullanımının sınırlandırılması, ısı kaybı, akıntı riski ve temizlik ihtiyaçlarının kontrol altında tutulmasını kolaylaştıracaktır.

TÜBİTAK'ın bu program kapsamında belirlediği standartlar doğrultusunda (Tablo 6.2), ilk büyük ölçekli bilim merkezi 2014 yılında Konya'da açılmıştır. Bilim merkezi hem fiziksel altyapısı hem de içeriği ile sonraki projelere model olmuştur.

Tablo 6.2: Büyük ölçekli bilim merkezi binalarında bulunması gereken başlıca alanlar.

Alan Kategorisi	Detaylar
İç Alan	
Sergi Alanları	- En az 1.000 m ² - Esnek, bölünebilir yapıda tasarım - Büyük ve ağır objelere uygun tavan taşıma kapasitesi (455-2.720 kg)
Atölyeler	- En az 5 atölye (Astronomi, Doğa Bilimleri, Matematik, Tasarım, Teknoloji) - Her biri min. 35 m ² - Tavan yüksekliği min. 3-3,5 m
Geçici Sergi Alanı	- En az 500 m ² (tercihen 1.000 m ²) - Ayrı giriş ve %30 büyüklüğünde depo
Eğitim Alanları	- Laboratuvar ve sınıflar - Eğitim için kapalı alanlar - Malzeme depoları
Diğer Alanlar	- Oditoryum - Kütüphane - Danışma, bilet gişesi, satış mağazası, güvenlik odası - Tuvaletler, bebek bakım odası, kafeterya, mutfak (varsa)
Destek Alanları	- Depolar - Teknik birimler (ısıtma, soğutma, havalandırma vb.) - Data kontrol odası - Eğitim ofisi
Dolaşım Alanları	- Geniş giriş holü - Koridorlar, dinlenme alanları - Büyük objelerin taşınabileceği dolaşım (min. 3,8x3,8 m geçişler)
Bakım/Onarım Atölyeleri	- Boya, metal, ahşap, elektronik atölyeleri - Montaj odası ve depo
Dış Alan	
Otopark	- Yıllık her 1.000 ziyaretçi için 1 araçlık alan - Okul grupları için otobüs park yerleri
Açık hava Sergi Alanı	- Tercihe bağlı
Bina Genişleme Alanı	- Tercihe bağlı
Mimari Kriterler	
Alan Seçimi	- Şehir merkezine yakın ve toplu taşımayla ulaşılabilir - Yaya ve araç güvenliği - Estetik peyzaj
Tasarım Özellikleri	- Görkemli giriş ve mimari - Kolay inşa ve işletme
Teknik Gereksinimler	- Cam kullanımının sınırlı olması - Yüksek tavan (sergi alanlarında min. 5 m, önerilen 7 m) - Engelli dostu düzenlemeler
Altyapı ve Işıklandırma	- Esnek elektrik ve ışıklandırma sistemleri - Sergi salonlarında gün ışığı kontrolü

Konya'nın ardından 2015 yılında Elazığ ve Kocaeli bilim merkezleri hizmete girmiş, 2016 yılında ise Kayseri'deki bilim merkezi açılmıştır. 2017 yılında Bursa'da ve 2018 yılında İstanbul'da açılan bilim merkezlerini takiben Antalya'da 2021 yılında hizmete girerek Akdeniz bölgesindeki ilk büyük ölçekli bilim merkezi olarak hizmet vermeye başlamıştır.

2003 yılında Gaziantep'te Müzeyyen Erkul Bilim Merkezi ve Trabzon'da Özdemir Bayraktar Bilim Merkezi, 2024 yılında ise Trabzon'da Özdemir Bayraktar Bilim Merkezi, Düzce Bilim Merkezi, Denizli Bilim Merkezi ve Ankara'da Alev Alatlı Bilim Merkezi kullanıma açılmıştır. Yozgat Bilim merkezinin açılışı hakkında bilgi edinilememiştir.

Tablo 6.3: TÜBİTAK Büyük Ölçekli Bilim Merkezleri.

2014 Konya Bilim Merkezi		2023 Müzeyyen Erkul Bilim Merkezi (Gaziantep)	
2015 Kocaeli Bilim Merkezi		2023 Özdemir Bayraktar Bilim Merkezi (Trabzon)	
2015 Elâzığ Bilim Merkezi		- Yozgat Bilim Merkezi	
2016 Kayseri Bilim Merkezi		2024 Düzce Bilim Merkezi	
2017 Bursa Bilim Merkezi		2024 Denizli Bilim Merkezi	
2018 Üsküdar Bilim Merkezi (İstanbul)		2024 Altındağ Alev Alatlı Bilim Merkezi (Ankara)	
2021 Antalya Bilim Merkezi		Yapımı Devam Edenler	<ul style="list-style-type: none">• Şanlıurfa• Samsun• Esenler

2023 yılı itibarıyla Gaziantep ve Trabzon bilim merkezleri açılırken, Ankara, Denizli ve Yozgat'taki bilim merkezleri ise 2024 yılında faaliyete geçmiştir. Bunun yanı sıra, Şanlıurfa, Samsun ve İstanbul Esenler'de planlanan bilim merkezlerinin yapım süreci devam etmektedir.

Bilim merkezlerinin açılış süreçlerinde, yerel yönetimler ve kamu kurumlarıyla Tübitak arasında iş birliği yapılmış, projelerin sürdürülebilir olması ve geniş kitlelere hitap etmesi hedeflenmiştir. Bilim merkezlerinin inşasında, şehrin merkezine yakın, ulaşımı kolay ve çevresi sosyal alanlarla desteklenmiş noktalar tercih edilmiştir. Ayrıca, sergi içeriklerinin bilimsel gelişmelerle uyumlu, etkileşimli ve keşif odaklı olmasına öncelik verilmiştir.

Tablo 6.4:Tübitak Küçük Ölçekli Bilim Merkezleri.

Bilim Yunus Emre		Bilim Göngören		Bilim Samsun	
Bilim Zeytinburnu		Bilim Erzurum		Bilim Şahinbey	
Bilim Şehitkamil		Bilim Beyoğlu		Karabük Bilim Merkezi	
Bilim Fatih		Canik Bilim Merkezi		Bilim Gaziosmanpaşa	-

TÜBİTAK tarafından desteklenen bilim merkezlerinde, çeşitli temalarla düzenlenmiş birçok sergi bulunmaktadır. Bu sergilerdeki temalar birbirinden farklılık gösterse de “Bilim Sultanları” ve “Görevimiz Mars” gibi bazı temalar birden fazla merkezde yer almaktadır. Diğer sergi başlıkları arasında ise “Vücudumuz”, “Dünyamız”, “Temel Bilimler”, “Havacılık”, “Uzay”, “Yaşam İçin Buluşlar”, “Yeni Ufuklar”, “Yerel İzler”, “Görme ve Algı”, “Hayatı Kolaylaştıran Bilim”, “Canlılar ve Yaşam”, “Dinozorlar Devri”, “El-Cezeri

ve Mekanik Bilimin Öncüsü”, “Altın Çağ’da Bilim” gibi birçok farklı tema yer almaktadır. Bu sergilerin iç mekan tasarımlarında kullanılan renkler, objeler ve aydınlatma unsurları, sergilerin her bir temasına uygun olarak değişiklik göstermektedir.

Bilim merkezlerinde, kamusal açık alanlar da önemli bir yer tutar. Yeşil alanlar, açık meydanlar ve çocuklar için özel olarak tasarlanmış oyun alanları gibi dış mekan düzenlemeleri, ziyaretçilerin bilimle etkileşimde bulunmalarını teşvik etmek amacıyla tasarlanmıştır. Ayrıca, planetaryumlar, bu tür merkezlerde genellikle yapının ikonik unsurları arasında bulunur ve binanın iç tasarımında olduğu kadar cephesinde de öne çıkmaktadır.

7. BİLİM MERKEZLERİNİN HAUNTOLOJİK PERSPEKTİFTEN OKUNMASI

Bilim ve teknolojinin toplumlar için önemi, modernitenin başlangıcından itibaren sürekli bir ilerleme, kalkınma ve medeniyet göstergesi olarak vurgulanmıştır (Banham, 1980). Modernite, akıl ve bilimi insanlığın sorunlarını çözme, doğayı kontrol altına alma ve toplumları dönüştürme araçları olarak görmüş; teknoloji ve bilime yüklenen bu anlam, toplumsal yapılar, ekonomik sistemler ve kültürel değerlerin şekillenmesinde belirleyici olmuştur (Ellul, 2021). Teknoloji, yalnızca bir araç değil, aynı zamanda toplumların gelecek tahayyüllerini biçimlendiren bir ideoloji ve güç simgesidir.

Bilim merkezleri ise bu anlayışın somut mekânsal tezahürleri olarak, modern toplumların bilime olan güvenini ve teknolojinin geleceğe yönelik vaatlerini temsil etmektedir. Bilim merkezlerinin mekânsal organizasyonları, sergiledikleri içerikler ve ideolojik konumları, toplumsal hafızada belirli hayaletleri çağırır. Bunlar, geçmişte var olmuş ama artık unutulmuş bilim politikalarından, moderniteyle birlikte bastırılmış anlatılara, teknolojik ütopyaların yaratıp sonra geride bıraktığı boşluklara kadar uzanabilir. Aynı zamanda, bilim merkezleri geleceğin hayaletlerini de içinde barındırır. Gelecek, bilim ve teknoloji söylemleri içinde hep ileriye dönük bir hareket olarak sunulsa da bu hareketin ardında iklim değişikliği, dijitalleşme, toplumsal kontrol mekanizmaları ve ekonomik belirsizlikler gibi kaygılar gizlidir. Bilim merkezleri, bir yandan bilimin getireceği ilerlemeleri ve keşifleri vaat ederken, diğer yandan da teknolojik dönüşümlerin beraberinde getirdiği distopik endişeleri, iklim krizi gibi küresel tehditleri ve toplumların dönüşüm süreçlerinde karşılaşılabilecekleri bilinmezlikleri de içinde taşır.

Tez çalışmasının bu bölümünde, TÜBİTAK'ın web sitesinde 2024 yılında yer verilen Büyük Ölçekli Bilim Merkezinden, 2023'e kadar tamamlanarak kullanıcı ziyaretine açılan bilim merkezleri ele alınmıştır. Bunlar; Konya Bilim Merkezi, Kocaeli Bilim Merkezi, Elazığ Bilim Merkezi, Kayseri Bilim Merkezi, Bursa Bilim Merkezi ve Antalya Bilim Merkezi olup, kullanıma açılma yıllarına göre sırasıyla genel ve hauntolojik açıdan incelenecektir. Bazı hayaletler, birden fazla bilim merkezinde benzer biçimlerde belirdiğinden, en belirgin şekilde ortaya çıktığı merkezde detaylı olarak ele alınacaktır.

7.1 Konya Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Konya Bilim Merkezinin hauntolojik değerlendirmesine yer verilmiştir (Tablo 7.1). Hem tarihsel bağlamdan kopmayan hem de yeni bir anlatı kuran bir yapı olan bilim merkezinin kentsel yerleşimi, mekânsal organizasyonu, form ve malzeme kullanımı, simge ve sembol değerleri ile kentin kolektif belleğindeki yeri incelenecek, merkezin zamansal katmanlar içinde nasıl konumlandığı tartışılacaktır.

Tablo 7.1: Konya Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekan İlişkileri ve Dolaşım Elemanları	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simgesel Sembol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Tüketim ve Evrensellik						
	Siperlik Etkisi						

7.1.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

Konya, Prehistorik çağlardan itibaren yerleşim alanı olarak kullanılmaya başlanmış, Çatalhöyük gibi Neolitik dönemin en önemli yerleşim merkezlerine ev sahipliği yapmış bir kenttir. Konya, Hititler, Frigler, Lidyalılar, Persler, Büyük İskender, Roma ve Bizans dönemlerinde farklı medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin başkenti olduğu dönemde (1096-1277), Konya, bilim, kültür ve sanatın merkezi hâline

gelmiştir (Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, tarih yok). Bu dönemde Mevlâna Celâleddin Rûmî, Sadreddin-i Konevî ve Muhyiddin-i Arabî gibi önemli şahsiyetler şehri ilim ve tasavvuf merkezi olarak anılmasında rol oynamışlardır. “Konya'nın Altın Çağı” olarak anılan bu dönem, şehre çok sayıda medrese, cami, türbe, han, hamam ve çarşı kazandırmıştır (Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, tarih yok). Günümüzde Konya, tarihî ve kültürel zenginlikleriyle dikkat çeken, medeniyetlerin izlerini taşıyan önemli bir şehir olmaya devam etmektedir.

TÜBİTAK, Türkiye'de bilim merkezlerinin hayata geçirilmesini teşvik etmek amacıyla 2008 yılında ilk resmi çağrısını yapmıştır. Yapılan başvurular arasından Konya Büyükşehir Belediyesi'nin sunduğu proje desteklenmeye uygun bulunarak, Konya bu alandaki öncü şehirlerden biri olmuştur (TÜBİTAK, tarih yok). Bu süreçte, Konya Sanayi Odası, Konya Organize Sanayi Bölgesi, Selçuk Üniversitesi, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya Ticaret Odası, Konya Ticaret Borsası ve KOSKİ gibi yerel kuruluşlar da projeye katkı sunarak bilim merkezinin oluşum sürecinde etkin rol almıştır (TÜBİTAK, tarih yok).

Konya Bilim Merkezi, Büyükkayacık Mahallesi'nde, Selçuklu ilçesinde yer alır. Şehir merkezine uzak bir noktada konumlanan bilim merkezi, geniş alanlara yayılmış bir yapı kompleksi olarak tasarlanmıştır. Bilim merkezinin yer aldığı Büyükkayacık, ağırlıklı olarak sanayi tesisleriyle bilinen bir bölgedir. Organize Sanayi Bölgesi'ne yakınlığı, bilim merkezinin sanayi ve teknoloji temalı etkinlikler düzenlemesini ve yerel sanayi kuruluşlarıyla iş birliği yapma olanağı tanımaktadır. Ancak bu konum, merkezi bir yerleşim alanından uzakta olduğu için, halkın merkeze ulaşımı açısından bazı kısıtları bulunmaktadır. Bireysel araç kullanımıyla ya da şehir içi toplu taşıma aracılığıyla bölgeye erişim sağlanabilmektedir. Bilim merkezi, Konya Çevre Yolu'na yakın bir noktada yer aldığı için şehir dışından gelen ziyaretçiler için erişilebilir bir konumdadır.

Şekil 7.1: Konya Bilim Merkezi'nin kent içindeki konumu (Kaynak: Yandex haritalar).

Bilim merkezi, çevresinde kentsel yoğunluğun az olduğu bir bölgede konumlanmıştır. Bu durum, geniş açık alanların ve peyzaj düzenlemelerinin kullanılmasına olanak tanımış; böylece hem eğitim hem de rekreasyon amaçlı kullanım için ortam oluşturulmuştur.

Merkezin bahçesinde bulunan SeraLab, 344 metrekarelik bir alana yayılan hem topraklı hem de topraksız tarım uygulamalarına sahip bir alandır. Burada, geleneksel tarım yöntemlerinin yanı sıra yatay ve dikey hidroponik sistemlerle topraksız tarımın avantajları ve teknikleri hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca, doğa bilimleri, sürdürülebilirlik, ekolojik denge ve çevre bilinci konularında eğitimlerin ve atölyelerin düzenlendiği, bilgi ve deneyimlerin paylaşıldığı interaktif bir öğrenme ve keşif alanıdır. Teorik eğitimlerin yanı sıra pratik uygulamalarla bu bilgiler pekiştirilir. SeraLab, doğa severler, öğrenciler, öğretmenler ve tarım profesyonelleri için bir buluşma ve etkileşim noktası olarak hizmet vermektedir.

Burada gelecekte gıda üretimi ve iklim değişikliğine karşı insanlığın nasıl bir yanıt geliştireceğine dair mekânsal bir öngörü niteliği taşır. Konya gibi yarı kurak bir bölgede yer alan bir bilim merkezinde tarımsal üretimin sürdürülebilirliği üzerine odaklanan bir seranın bulunması, geleceğin ekolojik kaygılarının bugünün mekânsal organizasyonuna nasıl yansıtıldığına dair önemli bir göstergedir.

Şekil 7.2: Seralab tarım ve eğitim merkezi (yazar arşivi).

Hauntoloji bağlamında düşündüğümüzde, SeraLab gibi projeler, gelecekte gelmesinden kaygı duyulan hayaletlere yani iklim değişikliği, gıda krizleri, ekolojik çöküş gibi tehditlere karşı bir tür önceden müdahale olarak görülebilir. Burada, henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş ama izleri bugünden hissedilen ekolojik felaketlerin hayaleti, gelecekte bir kâbus olmaması için şimdiden atılan adımları motive etmektedir. Topraksız tarım, hidroponik sistemler ve sürdürülebilirlik odaklı eğitimler, aslında geleceğin hayaletlerini bugünde disipline etme, yönetme ve belki de onları bastırma çabası olarak okunabilir. Bu durumu aynı zamanda bir tür bellek politikasıyla da bağlantılı olarak ele alabiliriz; Doğa bilimleri ve ekolojik farkındalık eğitimleri bugünün pratik bilgilerini aktarırken aynı zamanda gelecekte unutulmaması gereken bir bilinç oluşturuyor. Yani SeraLab, yalnızca bir tarım laboratuvarı değil, aynı zamanda geleceğin krizlerine bugünden hazırlanan bir hafıza mekânı olarak da değerlendirilebilir (Şekil 7.3).

Şekil 7.3: Seralab iç mekan görselleri (yazar arşivi).

7.1.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Konya, kuzey-güney ve doğu-batı kervan yollarının kesişim noktasında yer almasıyla, Selçuklu döneminden itibaren hızlı bir şehirleşme süreci yaşamış ve bu stratejik konumu sayesinde ulaşım, ticaret, eğitim, kültür, sosyal hayat, idari yapı ve dini işlevler açısından

önemli bir gelişim göstermiştir (Öndoğan Gedikçi, 2016). Konya, Selçuklu dönemi ve özellikle Mevlana'nın şehri olmasıyla hem kültürel hem de dini bir miras barındırmaktadır. Bu miras, kentin sosyal yapısında ve kent belleğinde izler bırakmıştır.

Selçuklu dönemi, Konya'nın tarihinde sosyal yapı, siyasi güç ve fiziki doku açısından en parlak dönemlerden biri olmuştur (Özkaynak, Ulusoy, & Dönek, 2018). Bu dönemde gerçekleşen faaliyetler ve bunların mekâna yansıyan etkileri, kentin “Selçuklu Uygarlıkları Merkezi” olarak anılmasını sağlayarak, adeta yeni bir şehir kimliği oluşturmuştur (Alkan, 1994). Selçuklu döneminden Osmanlı'ya uzanan süreçte, siyasi ve kültürel bir merkez olarak gelişen Konya, bu özellikleriyle kimliğini şekillendiren önemli bir şehir olmuştur. Konya, Selçuklu döneminde başkentlik yapmış ve bu dönemde şehirleşme, eğitim, sanat, mimarlık gibi alanlarda büyük bir gelişim göstermiştir. Özellikle Mevlana Celaleddin Rumi'nin burada yaşamış olması, şehrin tarihsel ve manevi kimliğini güçlendirmiştir. Camiler, medreseler, türbeler ve hanlar gibi Selçuklu dönemine ait eserler, Konya'nın tarihsel kimliğinin en somut göstergeleridir.

7.1.3 Mekansal İlişkiler

Konya Bilim Merkezi, Konya-Ankara karayolu üzerinde, organize sanayi bölgesinde yer alan 99.347 metrekarelik geniş bir alanda konumlanmıştır (Şekil 7.4). Toplamda 26.248 metrekare kapalı alanı kapsayan bu bilim merkezi, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin girişimiyle inşa edilmiş, sergi ve eğitim içerikleri ise TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir.

Şekil 7.4:Konya Bilim Merkezi Uydu Görünümü (Kaynak: Yandex haritalar).

Merkez, bilimsel etkinliklerin düzenlenmesine ve genç bilim insanlarının gelişimine katkı sağlamayı hedefleyen bir mekân olarak tasarlanmıştır (TUCSA, 2013).

Şekil 7.5: Konya Bilim Merkezi (Konya Bülten, 2020).

Yapının bodrum katında geniş bir otopark, zemin katta danışma, mağaza, cafe, atölye ve laboratuvarlar, sergi alanları ve fuaye yer almaktadır (Şekil7.6). Birinci katta sergiler, çocuk kütüphanesi, ofis, tuvalet ve mescid bulunmaktadır. İkinci katta ise konferans salonları, ofis ve tuvaletler bulunmaktadır. Çatı katında ise mekanik ekipmanlara ayrılmış bölümler yer almaktadır.

Şekil 7.6: Konya Bilim Merkezi giriş bölümü (yazar arşivi).

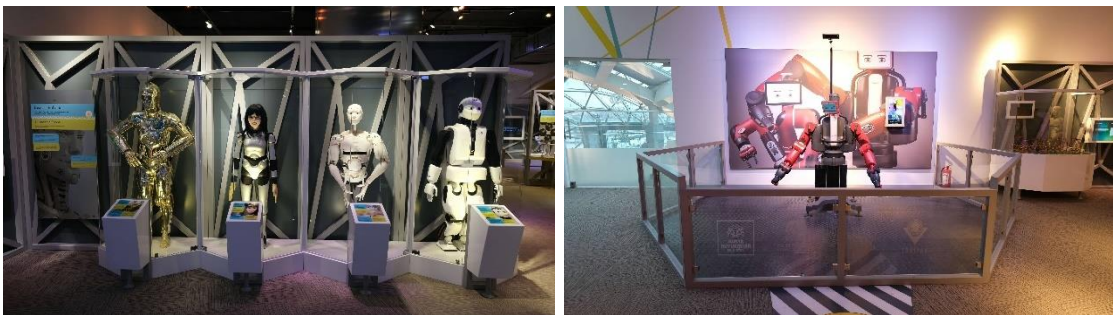
Merkezin en önemli yapısal unsurlarından biri, betonarme yapıya temas etmeyen çelik çatıdır. Bu tasarım, çatının bağımsız hareket edebilmesine olanak tanımış ve yapı üzerindeki etkileri minimuma indirmiştir. Çatı konstrüksiyonunda yer alan ışınsal kirişler, burkulma ve eğilme etkilerine dayanacak şekilde özel olarak projelendirilmiştir (TUCSA, 2013).

Bilim merkezinin sergi temaları gelecek hayaletlerini görünür kılmaktadır. Enerji türleri, iklim değişikliği ve çevresel farkındalık üzerine kurgulanan sergiler (Şekil 7.7), ziyaretçilere insanlığın gelecekte karşılaşabileceği zorlukları anlatmaktadır. Bu bağlamda bilim merkezi, gelmesinden kaygı duyulan hayaletler olarak geleceğin olası krizlerini bugünün mekânında tartışmaya açan bir platform hâline gelmektedir. Sergilerde anlatılan enerji kaynaklarının tükenebilirliği ya da iklim krizine dair projeksiyonlar, mekânda dolaşan gelecek hayaletlerini harekete geçirir.

Şekil 7.7: Dünyamız Sergi Galerisinden iklim ve enerji temalı sergiler (yazar arşivi).

Dolaşım akslarında yer alan sergi temaları arasında (Şekil 7.8) gelmesi düşlenen hayaletlere de rastlamak mümkündür. Geleceğin teknolojileri günlük hayatı kolaylaştıracağı, zaman ve işgücü konularında fayda sağlayacağı, umut vadecici gelişmelerle ziyaretçilere geleceğe dair hayal kurdurma potansiyeli taşır.

Şekil 7.8: Robot Biliminin geleceği ve insansı robotlar sergi temaları (yazar arşivi)

7.1.4 İşlev

Konya Bilim Merkezi, bilimsel ve eğitimsel işlevleri (sergiler, atölyeler, planetarium, gözlem kulesi) ile, toplumsal ve kamusal alanları (konferans salonları, açık hava etkinlik alanları, dinlenme ve sosyal alanlar) da bünyesinde barındıran bir komplekstir. Ana binayla ilişkilenen planetarium, gözlem kulesi ve açık alanlar, farklı yaş gruplarına ve ziyaretçi profillerine hitap eden alanlardır.

Konya Bilim Merkezi'nde ana binaya köprülerle bağlanan planetarium gökyüzünün simülasyonlarını sunarak ziyaretçileri varoluşsal bir dönüşüm sürecine sokmaktadır (Şekil7.9). Burada, ziyaretçi hem fiziksel hem de zihinsel bir yolculuğa çıkar; gerçekten var olmayan bir mekânda, simülasyonlar aracılığıyla, gökyüzüne doğru bir varlık olarak yükselir.

Şekil 7.9: Konya Bilim Merkezi Planetariumunda gösterimi yapılan bazı kısa filmler (Konya Bilim Merkezi, tarih yok).

Planetariumlar teknolojinin sunduğu imkanlarla, ziyaretçiye uzayda bir yolculuk yapma hissi verirken, aslında onu zamansal ve mekânsal bir hayalet durumuna da getirdiği söylenebilir. Ziyaretçi, burada iken, bedeni ve fiziksel varlığı bu deneyimle geçici bir süre için öteye, başka bir boyuta taşınmış gibi hisseder. Bu deneyimde, gökyüzü, yıldızlar ve gezegenler, zamansal katmanların ve mekânsal geçişlerin simülasyonlarıdır. Simülasyonlar, gerçekte var olunmayan bir yerde, fakat aynı zamanda çok gerçekçi bir şekilde var olan bir deneyim sunmaktadır.

7.1.5 Form ve Malzeme

Mimari tasarımı A Proje tarafından yapılan merkezin ana binası, 110 metre çapında bir jeodezik bir kubbeyle örtülmüş olup bu çatı, beton ve çelik kolonlar kullanılmaksızın inşa edilmiştir. İnşaat sürecinde 2.500 ton çelik malzeme kullanılmış, çatının kaplaması için 10.000 metrekarelik bir alan değerlendirilmiş ve 25.000 metrekare granit yüzey işlenmiştir.

Bilim Merkezi'nde yer alan planetaryum, 24 metre çapında ve yaklaşık 12 metre yüksekliğindedir. Bu kubbe formu ana yapıda olduğu gibi, jeodezik bir yapıya sahiptir ve 150 kişilik kapasiteye sahip sabit bir gezegen evi olarak Türkiye'de bir ilktir. Ana binadan gözlemevlerine geçiş, iki adet köprü ile sağlanmaktadır.

Konya, tarihsel bağlamı itibarıyla Selçuklu mimarisinin önemli izlerini taşıyan bir kent olarak, çağdaş mimari üretimlerde de bu mirasın etkilerini barındırmaktadır. Bu bağlamda, Konya Bilim Merkezi'nin mekânsal organizasyonu ve estetik tercihleri, geçmişin mimari izlerinin çağdaş bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Yapının hem dış hem de iç mekân tasarımında Selçuklu mimarisine referans veren öğelerin, mimari hafıza ve hauntoloji çerçevesinde nasıl yeniden üretildiği, mekânsal bir süreklilik ve dönüşüm perspektifinden ele alınmalıdır.

Bilim Merkezi'nin giriş kısmındaki metal yüzey ve cam boşlukların oluşturduğu form (Şekil 7.10), özellikle Selçuklu taş işçiliğinde taç kapılarda (Şekil 7.11) sıkça rastlanan mukarnas motiflerini çağrıştıran bir etki yaratmaktadır. Geleneksel mukarnaslar, içe doğru oyularak derinleşen bir dinamik yüzey oluştururken, burada çelik konstrüksiyonun dışa doğru kıvrımlı bir hareketle şekillendiği gözlemlenmektedir. Bu durum, geçmişin mimari formlarının doğrudan bir kopyası olmaktan ziyade, onların yeni bir yorumla yansıması olarak değerlendirilebilir. Mukarnasın içe doğru derinleşen mekânsal ritmi, burada tersyüz edilerek metalin açılımı ve cam yüzeylerle etkileşimiyle kendini göstermektedir. Bilim Merkezi'nin giriş tasarımı, geçmişin anıtsal mimarisinin çağdaş bir yansıması olarak bilim merkezinin kimliğine farklı bir boyut kazandırmaktadır.

Şekil 7.10: Konya Bilim Merkezi giriş kapısı dışarıdan görünüşü (Konya Büyükşehir Belediyesi, tarih yok), giriş kapısı içeriden görünüşü (yazar arşivi).

Şekil 7.11: Konya Sahip Ata Külliyesi Taç Kapısı (T.C. Meram Kaymakamlığı, 2019), Konya Akçe Gizlenmez (Taş) Camii (goKonya, tarih yok), Konya Karatay Medresesi (Cambaz, 2016).

Böyle bir tasarımın, yalnızca estetik bir gönderme olmanın ötesinde, hauntolojik bir iz taşıdığı söylenebilir. Selçuklu taş işçiliğinin mekânsal düzeni ve yüzeyde yarattığı ışık-gölge oyunları, burada farklı malzemeler aracılığıyla yeniden yorumlanmış, ancak hafızadaki izleriyle varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Bu bağlamda, Konya Bilim Merkezi, geçmişin mekânsal kodlarını çağdaş bir dil ile yeniden kurgulayarak, Selçuklu mimarisinin hayaletlerini barındıran bir yapı olarak okunabilmektedir.

Konya bilim merkezinin bir başka hayaleti kubbe ana yapının ve planetaryumun kubbe formunda belirlemektedir. Kubbe, hem geçmişin hem de geleceğin sembolü olarak güçlü bir etkiye sahiptir. Aynı zamanda sonsuz bir şimdi ve mutlak bir mekanı temsil eder. Doğan Kuban'a göre kubbe, mimarlık tarihinde hem strüktürel hem de simgesel bir olgu olarak önemli bir yere sahiptir. Kubbe, yalnızca bir örtü ögesi olmanın ötesinde, mekan organizasyonunun belirleyici unsurlarından biri haline gelmiş ve zamanla göğün, tanrısallığın, politik gücün ve kent silüetlerinin sembolü olarak görülmüştür. (Kuban, 1988) Erarslan'ın da belirttiği gibi, kubbe “evrenin, Tanrı ile insanoğlunun buluştuğu kutsal mekanın sembolüdür” ve “göksel ilahi”yi simgeler (Erarslan, 2014). Kubbe formu, tarih boyunca kutsal ve ilahi mekânlarla sıklıkla ilişkilendirilmiş, Bizans ve İslam mimarisinde gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı simgelemiştir.

Taşıyıcı sistemleri, malzeme teknolojileri ve mekânsal organizasyon üzerindeki etkileriyle de kubbe mimarlıkta önemli bir yere sahiptir. Kubbe, Mezopotamya ve Pers mimarlığında erken örnekleri görülen, Roma'da Pantheon'un devasa beton kubbesiyle (MS 2. yüzyıl) mimarlık tarihinde çığır açan bir yapı elemanıdır. Bizans'ta Ayasofya'nın merkezi kubbesi (MS 6. yüzyıl), taşıyıcı sistemler ve mekânsal organizasyona etkisiyle öne çıkarken, İslam dünyasında geniş bir coğrafyada camilerde kullanılmış, Osmanlı'da Mimar Sinan'ın

Süleymaniye ve Selimiye camilerinde hem estetik hem de mühendislik açısından zirveye ulaşmıştır.

Rönesans ve Barok dönemlerinde Brunelleschi'nin Floransa Katedrali kubbesi ve Michelangelo'nun San Pietro Bazilikası tasarımı, Batı'da önemli gelişmeler sağlamıştır. Modern dönemde ise hafif malzemeler ve mühendislik yenilikleriyle kubbe, Buckminster Fuller'in geodezik kubbeleri, Felix Candela'nın betonarme kabuk yapıları, Londra'da bulunan asma germe sistemle inşa edilmiş Milenyum kubbesi, parametrik tasarımlar gibi yeni formlara evrilmiştir (Şekil 7.12).

Şekil 7.12: Roma Pantheon Tapınağı Kubbesi (Wikipedia, 2024), Ayasofya Kubbesi (Arkeofili, 2020), Buckminster Fuller'ın Jeodezik Kubbesi (Bau, 2016).

Jeodezik kubbeler, 20. yüzyılın ortalarında Buckminster Fuller tarafından popülerleştirilmiş ve o dönemde geleceğin mimarisi olarak öngörülmüştür. Bu formlar, dönemin fütüristik vizyonlarını yansıtarak, o dönemin idealleriyle şekillenmiştir. Ancak zamanla, bu kubbeler, geçmişin fütüristik imgelerini bugüne taşıırken, aynı zamanda geçmişin geleceğe dair hayaletimsi izlenimlerini de taşır. Bu, aslında bir tür nostaljidir; çünkü o dönemin 'gelecek' olarak gördüğü tasarımlar, bugün geçmişin bir parçası haline gelmiştir.

Bu bağlamda, Konya Bilim Merkezi'nin jeodezik kubbesi, geçmişin bilimsel ve mimari ideallerinin günümüzle buluştuğu bir noktada yer alır (Şekil 7.13). Kubbe, bir zamanlar geleceği simgeleyen formların günümüzdeki yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu form, geçmişin hayaletlerinin, bilimsel keşifler ve mimari deneyimlerin bir araya gelerek bir zamansızlık ve mutlaklık hissi yaratmasını sağlar. Jeodezik kubbe, zamanla evrilen bir yapısal öge olarak, geçmişin ve geleceğin sınırlarını bulanıklaştıran, zamana ait olmayan bir formdur.

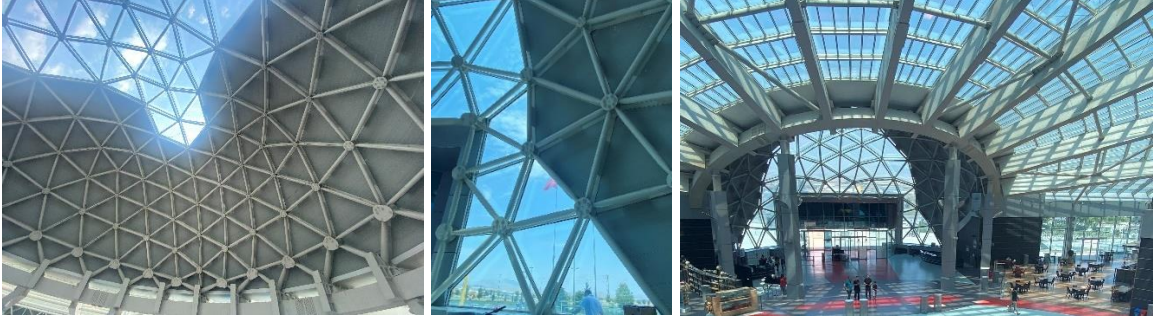

Şekil 7.13: Konya Bilim Merkezi (goKonya , tarih yok), Planetaryum ve Bilim Merkezi (yazar arşivi).

Bilim merkezinde beliren bir diğer unsur strüktürün bezeme biçiminde kullanılmasında belirmektedir. Erwin Panofsky, Gotik mimaride bezemenin, yapının taşıyıcı mantığıyla ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu ve dekoratif unsurların yapısal ifade ile iç içe geçtiğini ileri sürer (Panofsky, 2014). Bu yaklaşım, Anadolu Türk mimarisinde de kendini göstermektedir. Anadolu’da özellikle Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde gelişen bezeme geleneği; taş, çini, alçı, ahşap, kalemişi ve metal gibi çeşitli malzemelerle yapılan süslemeleri, yapının kimliğini, dönemsel üslup anlayışını ve kültürel etkileşimleri yansıtan temel unsurlar haline getirmiştir.

Selçuklu mimarisinde, taç kapılar, mihraplar, minberler ve cephelerde yoğunlaşan taş süslemeler; mukarnas, geometrik örgüler, bitkisel kompozisyonlar ve yazılı panolar aracılığıyla bezeme, sadece dekoratif bir ek değil, aynı zamanda yapının taşıyıcı mantığını ve sembolik anlatısını güçlendiren bir ifade biçimi olarak ortaya çıkmaktadır.

Konya Bilim merkezinde strüktürün bezeme gibi işlev görmesi, geçmişte taşıyıcı sistemlerin dekoratif bir anlatıya dönüşmesiyle paralellik taşır (Şekil7.14). Çelik strüktürlerin belirginleşerek mimari kimliği oluşturması, mekânın strüktürel bütünlüğünü süsleme pratiğiyle birleştirerek Gotik veya Selçuklu bezeme anlayışıyla benzer bir yaklaşım sergiler. Ancak bu benzerlik, yalnızca biçimsel değil, aynı zamanda zamansal bir kaymanın ifadesidir. Bu noktada, hauntolojik bir okuma devreye girmektedir. Çelik strüktür, geçmişin fütüristik ideallerini günümüze taşıyarak, modern bilim merkezlerinde görünür olan bir ‘geleceğin geçmişi’ni yaratır.

Şekil 7.14: Konya Bilim Merkezi Çelik Strüktür (yazar arşivi).

Hauntolojik bağlamda değerlendirildiğinde, bu çelik strüktür geçmişin izlerini fiziksel ve metaforik olarak mekâna taşımaktadır. Böylelikle Konya Bilim Merkezi, yalnızca bir bilim ve teknoloji mekânı olmanın ötesinde, Selçuklu hafızasının mekânsal olarak yankılandığı ve hauntolojik bağlamda geçmişin sızdığı bir yapı haline gelmektedir.

Konya Bilim Merkezi, sürdürülebilirlik ve enerji verimliliği kavramlarını hem yapısal hem de içeriksel düzeyde ele alarak geleceğin hayaletleriyle şekillenmiş bir mekandır. 66 puan ile LEED® USGBC NC Gold sertifikasına sahip olması (ecobuild, tarih yok), bu binanın bugünün enerji standartlarını karşılamasının yanında gelecekteki enerji krizleri, çevresel sürdürülebilirlik ve ekolojik belirsizlikler üzerinden kurgulanan bir mimarlık anlayışına işaret ettiğini gösterir. Bu sertifika, bir binanın çevresel etkisini minimize etme çabasının bir sembolü olmakla birlikte, aynı zamanda inşaat ve yapı sektöründe yükselen sürdürülebilirlik beklentilerinin bir yansımasıdır. Burada bir hayalet olarak gelecek, kaçınılmaz enerji krizleri ve iklim değişikliği gibi olasılıkları mekâna sinmiş birer iz olarak bırakmaktadır.

7.1.6 İmge-Simge Sembol Değerleri

Konya Bilim Merkezi'nin girişinde, Konya Büyükşehir Belediyesi'nin de logosu olarak da kullanılan zemine işlenmiş tarihsel bir mirasın simgesi olan çift başlı kartal figürü bulunmaktadır (Şekil 7.15).

Şekil 7.15: Konya Büyükşehir Belediyesi logosu (Konya Belediyesi , tarih yok), Konya Bilim Merkezi zemin kat PVC zemin kaplaması (Yapı , 2014).

Kartal, tarih boyunca birçok medeniyet tarafından gökyüzünün hâkimi ve sonsuzluğun sembolü olarak kabul edilmiştir. Güçlü kanatları, keskin bakışları ve yırtıcı doğası nedeniyle, yalnızca yırtıcı kuşların değil, tüm canlıların üzerinde bir otorite figürü olarak görülmüştür. Kartalın bu otoriter ve korku salan yönü, estetik açıdan etkileyici görüntüsüyle birleşerek onu simgesel bir figür hâline getirmiştir.

Türk kültüründe kartal figürü çok eski çağlardan beri önemli bir sembol olmuştur. Şamanist inanç sisteminde kartal, ruhların rehberi ve koruyucu bir ruh olarak kabul edilmiştir. Farklı kültürlerde hayvanlara yüklenen anlamların ve duyulan saygının kökenleri totemciliğe kadar uzanmaktadır. Freud, McLennan'ın 'Eski ve modern çeşitli halklarındaki pek çok töre ve adetin totemleri bir dönemin kalıntıları olarak görülebileceği' şeklindeki görüşünü *Totem ve Tabu* eserinde referans gösterir (Freud, 2022). McLennan, totemizmin, eski zamanlardan kalma bir sosyal yapıyı yansıttığını savunur. Freud bu görüşü benimser ve totemleri, geçmişteki toplumsal düzen ve psikolojik süreçlerin izleri olarak değerlendirir. Freud'a göre totemcilik hem dini hem de toplumsal bir sistemdir; dini sistem olarak bir insan ile totemi arasındaki karşılıklı saygı ve koruma ilişkisine, toplumsal sistem olarak da klan üyelerinin birbirlerine ve başka kabilelere karşı yükümlülüklerine dayanmaktadır.

Kartal ve türlerinin Türk kültüründe totem hayvanı olarak önemli bir yeri vardır (Kahraman Çınar, 2019). Yırtıcı kuşlar arasında özel bir yere sahip olan kartal kuşların hakanı olarak görülmüştür. Bunun yanı sıra, eski Anadolu uygarlıkları da kartala büyük bir anlam yüklemiş, özellikle çift başlı kartal figürünü güç ve hâkimiyetin simgesi olarak benimsemiştir. Bu bağlamda, köy meydanlarına dikilen taş veya demir sütunların üstüne çift

başlı kartal figürleri yerleştirilmiş, bu sembol köyün veya kabilenin gücünü ve kalıcılığını simgelemiştir (Alsan, 2005).

Hitit kökenli çift başlı kartal simgesi, orta çağda Selçuklular tarafından benimsenmiş ve Haçlı Seferleri sırasında Avrupa'ya geçmiş, Avusturya ve Rusya gibi devletlerin armalarında kendine yer bulmuştur. Türk tarihinde de benzer bir kullanım söz konusudur; Kültigin heykelindeki başlıkta yer alan yırtıcı kuşun, onun arması olduğu kabul edilmektedir. Gazneliler döneminde de kartal figürü bir güç simgesi olarak taş levhalara işlenmiştir (Alsan, 2005). Kartalın bir diğer önemli anlamı ise hükümdarlık ve adaletin sembolü olmasıdır. Göktürkler ve Uygurlar döneminde kartal, yalnızca fiziksel bir güç göstergesi olmanın ötesinde, koruyucu bir ruh olarak da kabul edilmiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra da bu anlamını korumuş, Karahanlılar döneminde hükümdarlık ve alp simgesi olarak kullanılmaya devam etmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde kartal, cesaretin, özgürlüğün ve iyiliğin simgesi olarak anlatılmış, çeşitli masallarda da bu yırtıcı kuşun kahramanlarla ilişkilendirildiği görülmüştür (Alsan, 2005). Selçuklu sanatında kartal figürü, özellikle mimari süslemelerde önemli bir yer edinmiştir. Hun dönemine ait Altay buluntularında çift başlı kartal figürleri görülmüş ancak bu sembollerin tam olarak ne anlama geldiği konusunda net bilgiler bulunmamaktadır. Selçuklu sanatında çift başlı kartal, daha çok tılsımsal bir anlam kazanmış, taş, çini, alçı ve ahşap süslemelerde sıkça kullanılmıştır (Alsan, 2005). Bu figürler kimi zaman tek başına, kimi zaman simetrik çiftler hâlinde, kimi zaman da farklı hayvanlarla birlikte kompozisyon içinde betimlenmiştir. Dini ve sivil mimari eserlerde yer alan kartal motifleri, dönemin sanat anlayışını ve sembolizmini yansıtan önemli unsurlar arasında yer almıştır (Şekil 7.16).

Şekil 7.16: Divriği Ulu Camii doğu kapısında 2. grup çift başlı kartal kabartması (Alsan, 2005), Konya İnce Minare'de Selçuklu döneminden kalma çift başlı kartal kabartması (Vikipedi, 2024).

Konya Bilim Merkezinde zemin üzerinde duran çift başlı kartal figürü (Şekil 7.17), eski çağlardan Selçuklu dönemine ve günümüze uzanan estetik ve ideolojik bir sürekliliği temsil etmektedir. Geleneksel olarak güç, hâkimiyet ve koruyuculuk gibi anlamlarla yüklü olan bu simge, eski Türk-İslam devletlerinin ideallerini ve Şamanist inanç sistemlerindeki totemik işlevi yansıtır. Hauntoloji kuramı bağlamında, bu çift başlı kartal figürü, geçmişin izlerini hatırlanması gerekli bulunan bir mirası bugüne getiren bir hayalet olarak okunabilir.

Şekil 7.17: Konya Bilim Merkezi giriş bölümü zemininde yer alan kartal figürü (yazar arşivi), Konya Bilim Merkezi girişin batısında yer alan Belediye logosu (yazar arşivi)

Mekânsal hafıza ve zamanın katmanları arasındaki bu ilişki, Konya Bilim Merkezi'nin girişindeki çift başlı kartalın, tarihsel miras ile çağdaş kimlik arasında bir eşik yarattığını göstermektedir.

7.2 Kocaeli Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analiz

Kocaeli Bilim Merkezi, geçmişinde kağıt fabrikası olarak kullanılmış, kentsel ve kolektif bellekte önemli yeri olan bir Cumhuriyet dönemi mimari mirasıdır. 2015 yılında yapıda yapılan restorasyon ve dönüşüm süreçlerinin ardından yeniden işlevlendirme aracılığıyla bir bilim merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yapının değişen işlevsel, kültürel ve sembolik anlamları, endüstriyel miras yapısının hayaletli yapısı Antalya Bilim Merkeziyle benzer niteliktedir. Antalya Bilim Merkezi ile ilgili bölümde konu daha kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

Tablo 7.2: Kocaeli Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekan İlişkileri ve Dolaşım Elemanları	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simgesimbol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyile Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Tüketim ve Evrensellik						
	Siperlik Etkisi						

7.2.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

Kocaeli Bilim Merkezi, Türkiye'nin sanayi ve ticaret bakımından önemli şehirlerinden biri olan Kocaeli'de, İzmit Körfezi kıyısında, Seka Park alanında konumlanmıştır (Şekil 7.18). Tarihi SEKA Kâğıt Fabrikası'nın dönüştürülmesiyle ortaya çıkan bu merkez, kentin geçmişiyle bugününü buluşturan bir mekândır. SEKA Kağıt Fabrikası'nın dönüşüm süreci, endüstriyel mirasın korunması ve kentsel entegrasyonun sağlanması açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 2005 yılında aldığı karar doğrultusunda alan, "Koruma Amaçlı İmar Planı ve İmar Revizyonu Yapılacak Alan" olarak belirlenmiş ve bu karar, fabrikanın fiziksel yapısının yanı sıra çevresel ve kentsel bağlamıyla yeniden değerlendirileceği bir dönüşüm sürecini başlatmıştır (Muşkara & Tunçelli, 2019).

Şekil 7.18: Seka Fabrikası kent içi konumu uydu görüntüsü (Kaynak: Yandex haritalar).

Dönüşüm projesi, üç etap şeklinde planlanmıştır. 2007 yılında tamamlanan birinci etapta, fabrikanın sahil kesimindeki liman bölgesi, kamusal bir işlev kazandırılarak yeşil alan sürekliliği sağlayan bir sahil parkına dönüştürülmüştür. Bu süreçte, liman ve kıyı bölgesinin kent halkına kazandırılmasıyla İzmit Körfezi boyunca kentsel yaşamla doğa arasındaki bağlantının yeniden kurulması amaçlanmıştır (Muşkara & Tunçelli, 2019). Projenin ikinci etabı ise fabrika yapılarının yoğun olduğu alanda gerçekleştirilmiş ve bu alan, yeniden işlevlendirme etütlerine konu olmuştur(Şekil 7.19).

Şekil 7.19: Seka Fabrikası yerleşimi (<https://www.izmitteseka.com/>, tarih yok)

Kentsel bağlamda SEKA Park, İzmit Körfezi boyunca kent halkına sunulan sosyal, kültürel ve rekreatif bir alan olarak öne çıkmıştır. Proje öncesinde işlevsiz bir çöküntü alanı olarak değerlendirilen bölge, park alanında yaratılan yürüyüş yolları, spor alanları, oyun sahaları ve dinlenme mekânları gibi unsurlarla yeniden hayat bulmuştur. Bu dönüşüm, alanın kıyı ile kent arasında güçlü bir bağlantı kurmasını sağlamış ve SEKA'nın endüstriyel kimliğinin sosyal ve kültürel bir değer olarak kent belleğinde yer etmesine katkıda bulunmuştur (Muşkara & Tunçelli, 2019). Ancak, kağıt müzesinin ve bilim merkezinin mekânsal ve

içeriksel kurgusunun, fabrikanın özgün hikâyesini bütünlüklü bir şekilde yansıtmakta yetersiz kaldığı eleştirileri de bulunmaktadır. Bu noktada, fabrika alanının sosyal ve teknolojik geçmişini daha etkin bir şekilde ortaya koyacak bir deneyim tasarımına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.

SEKA Kağıt Fabrikası'nın kentsel bağlam ve entegrasyon sürecinde dönüşümü, endüstriyel alanların kente yeniden kazandırılması için örnek teşkil etmektedir. Doğal ve beşeri çevrenin sürdürülebilir kullanımı gözetilerek tasarlanan bu proje, mekânsal belleğin korunması ve kamusal işlevlerin artırılması açısından önemli bir dönüşüm örneği sunmaktadır.

7.2.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Kocaeli Bilim Merkezi, Seka Kağıt Fabrikası'nın tarihi alanında yer almasıyla, sosyal ve kültürel bağlamda hem geçmişin mirasını hem de geleceğin vizyonunu bir arada barındıran anlamlı bir dönüşüm örneğidir. Cumhuriyet dönemi modernleşme ve sanayileşme hedeflerinin önemli bir temsilcisi olan Seka Kağıt Fabrikası, üretimin sona ermesinin ardından endüstriyel mirasın korunması ve yeniden işlevlendirilmesi çabaları doğrultusunda bilim merkezine dönüştürülmüştür. Bu durum, geçmişin endüstriyel belleğini koruyarak, mekânın tarihsel değerini geleceğe taşıyan bir adım olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda, bilim merkezi Seka Park içerisinde konumlanarak, kentin sosyal yaşamına doğrudan entegre olmuş ve rekreasyon alanlarıyla bütünleşik bir mekân olarak tasarlanmıştır. Parkın sunduğu açık alanlar, bilim merkezindeki etkinliklerle birleşerek çok yönlü bir kamusal alan yaratmıştır.

Merkezin eski bir fabrika alanında kurulmuş olması, teknolojinin toplumsal değişimdeki rolü üzerine eleştirel bir düşünce alanı da yaratmaktadır. Endüstriyel döneme ait bir yapının, günümüzde bilim ve teknoloji merkezi olarak yeniden işlevlendirilmesi, hem geçmişin modernleşme ideallerine bir saygı duruşu hem de bu ideallerin günümüzdeki dönüşümünü yansıtan bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Bu dönüşüm, geçmişin sanayi odaklı mekânlarının, bilgi ve eğitim temelli bir geleceğe hizmet eden mekânlar olarak yeniden tasarlanması açısından anlamlıdır.

Kocaeli, Marmara Bölgesi'nde yer alan, İzmit Körfezi'nin çevresinde konumlanan ve stratejik coğrafi özellikleriyle tarih boyunca önem kazanmış bir kenttir. İstanbul ile Anadolu

arasında bir geçit oluşturan Kocaeli, hem antik çağlardan bu yana bir ticaret merkezi hem de Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türkiye'nin sanayi başkenti olarak konumlanmıştır.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte Kocaeli, Türkiye'nin sanayileşme hamlesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir sanayileşme sürecine giren kent, petrokimya, otomotiv, demir-çelik ve kâğıt üretimi gibi alanlarda Türkiye'nin ekonomik motorlarından biri olmuştur. SEKA Kâğıt Fabrikası, TÜPRAŞ Rafinerisi ve Ford Otosan gibi büyük sanayi kuruluşları, Kocaeli'nin ekonomik ve mekânsal dönüşümünde belirleyici olmuştur. Sanayiyle birlikte gerçekleşen hızlı göç hareketleri, kentin demografik yapısını çeşitlendirmiş ve kültürel açıdan zenginleşmesine katkı sağlamıştır.

Kocaeli'nin kimliği sadece sanayiyle sınırlı değildir. İzmit Körfezi, Kartepe, Sapanca Gölü'ne olan yakınlığı ve Maşukiye gibi doğal alanlarıyla kent, aynı zamanda bir turizm ve rekreasyon merkezi olarak da öne çıkmaktadır. Tarihsel mirası, doğal güzellikleri ve sanayi odaklı modern yapısı, Kocaeli'yi çok yönlü bir kent haline getirmektedir.

Bu bütüncül yapısıyla Kocaeli, geçmişten günümüze uzanan tarihsel zenginliği, sanayi ve lojistik kapasitesi, kültürel çeşitliliği ve doğal güzellikleriyle Marmara Bölgesi'nin önemli kentlerinden biri olmaya devam etmektedir.

SEKA, 1936'da kurulan ve Türkiye'nin ilk kâğıt fabrikalarından biri olan bir sanayi kuruluşudur. 1990'larda kapanmasının ardından, 2000'lerin başında, fabrika arazisi SEKA Park olarak yeniden düzenlenmiştir. Park, hem endüstriyel mirası hem de doğayı bir araya getiren bir alan olarak halkın kullanımına sunulmuştur. İçerisinde yeşil alanlar, kültürel etkinlikler ve sosyal alanlar bulunmaktadır. Tüm bu dönüşüm, sanayi geçmişi ile çağdaş yaşamı harmanlamayı amaçlamaktadır.

Seka Kâğıt Fabrikası'nın bilim merkezine dönüşümü ile Antalya Dokuma Fabrikası'nın dönüşümü, benzer hayaletleri içeren süreçlerdir. Her iki dönüşüm de, endüstriyel mirasın yeniden işlevlendirilmesi ve bu mirasın modern toplumun ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmesiyle ilgilidir. Bu dönüşümler, yalnızca fiziksel bir değişimi değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bağlamda da önemli yansımalar yaratır. Konuya ilişkin detaylı incelemeler Antalya Bilim merkezi konu başlığında yapılmıştır.

7.2.3 Mekansal İlişkiler

SEKA I. Kağıt Fabrikası, Türkiye'nin erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen modern sanayi yapılarının önemli bir örneğidir. Fabrika, üretim süreçlerini optimize edecek şekilde planlanmış ve mimari özellikleriyle dönemin modernleşme hareketini yansıtan bir anlayışla inşa edilmiştir. 16.102 m² toplam kapalı alana sahip olan fabrika, dikdörtgen biçimli fonksiyonel ünitelerin belirli bir üretim akış şeması doğrultusunda düzenlenmesiyle oluşturulmuştur.

Fabrikanın üç ana yapısal bölgesi bulunmaktadır: hamur bölümü, üretim bölümü ve ikmal salonu. Doğuda yer alan hamur bölümü, kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta ve toplam 4.773 m² kapalı alanıyla üç katlı bir yapı olarak dikkat çekmektedir. Üretim bölümü, fabrikanın merkezinde konumlanmış ve 90,68 x 22,20 m boyutlarındaki tek katlı bir hol ile üretim sürecinin merkezi işlevini görmüştür (Oral Aydın & Çömlekçioğlu Kartal, 2016). Batıda yer alan ikmal salonu ise 60,30 x 68,55 m boyutlarında olup iki katlıdır. Bu bölümde paketleme, baskı ve ciltleme gibi işlemlere hizmet eden alanlar bulunmaktadır.

7.2.4 İşlev

Fabrikanın yeniden işlevlendirilmesi sürecinde, endüstriyel mirasın fiziksel ve kültürel izlerini koruma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu kapsamda, mekânın özgün mimari özellikleri en az müdahaleyle muhafaza edilerek müze ve kültürel alanlar olarak kurgulanmıştır. Projenin üçüncü etabında, fabrika binaları Kağıt Müzesi ve Bilim Merkezi işlevleriyle yeniden düzenlenmiştir. Kağıt üretim süreçlerinin deneyimlenebilir kılındığı bu alan, hem mekânsal belleğin aktarılması hem de kentin kültürel dokusuyla bütünleşen bir cazibe merkezi yaratılması açısından dikkat çekicidir. Ziyaretçiler, müze içinde fabrikanın tarihsel kimliği ve üretim süreçleriyle etkileşim kurarken, sözlü tarih çalışmaları, projeksiyon gösterimleri ve arşiv malzemeleri aracılığıyla kentin endüstriyel geçmişine dair güçlü bir bağ geliştirebilmektedir.

7.2.5 Form ve Malzeme

Fabrika yapımında kullanılan malzemeler ve teknikler, dönemin modern mühendislik anlayışını yansıtır. Çelik taşıyıcı sistem, fabrikada yaygın olarak kullanılmıştır. Çelik kolonlar ve kirişler, Alman bir firma tarafından üretilmiştir. Taşıyıcı sistem elemanları arasında hem perçinli hem de bulonlu birleşim detayları bulunurken, döşemeler çelik kiriş

üzerine oturan betonarme plaklardan oluşmaktadır. Dış duvarlar delikli ateş tuğlası ile örülmüş, kalınlıkları fonksiyona göre değişiklik göstermektedir.

Cephe düzeni yalın, ritmik ve modüler bir anlayışla tasarlanmıştır. Aks aralıklarına ve pencere yüksekliklerine göre farklı tipolojilere sahip pencereler, cephe kurgusunun önemli bir unsuru olmuştur. Ancak zamanla yapılan niteliksiz ekler, cephelerin orijinal düzenini bozmuş ve bazı pencereler kapatılmış ya da parapet yükseklikleri değiştirilmiştir. SEKA Fabrikası'nda teknolojik sistemlerin ve makine aksamalarının korunması, geçmişin materyal hayaletlerini bugünün mekânında birer iz bırakacak şekilde sergilenmesini sağlamaktadır. Bu, geleceğe yönelik bir bakış açısının da formasyonunu oluşturur. Modern bilim merkezlerinde teknoloji ve bilim, genellikle geleceğe dair bir vizyonu yansıtan unsurlar olarak bulunur. Ancak, geçmişte kullanılan teknolojilerin ve makinelerin de bu tür merkezlere dahil edilmesi, zamanın çok katmanlı yapısının görünür kılınmasına yardımcı olmaktadır.

SEKA'daki gibi, geçmişin makineleriyle geleceğin bilimsel keşiflerini bir arada sunmak, bilim merkezlerini mekânın zamansal bir akışı olarak tasarlamak, onları zamansal bir arayüz olarak görmek mümkündür. Bu tür mekânlar, sadece geçmişi sergilemekle kalmaz, aynı zamanda geleceğin teknolojilerinin de izlerini taşıyan birer 'hayalet' olarak var olabilir.

7.2.6 İmge-Simge- Sembol Değerleri

Seka Kağıt Fabrikası, sanayileşme ve modernleşme süreçlerinin simgesi olarak, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal dönüşümünün görsel bir imgesi haline gelmiştir. 1936'da kurulan ve Türkiye'nin ilk kağıt üretim tesislerinden biri olan bu fabrika, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki endüstriyel kalkınma hamlesinin önemli bir temsilcisiydi. Fabrika, yalnızca kağıt üretimiyle değil, aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme sürecindeki batılılaşma çabalarının simgesi olarak da yer alır.

7.3 Elazığ Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi

Elazığ Bilim Merkezi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk bilim merkezi olarak 2015'te açılmıştır. Mimari tasarım, çağdaş bilim merkezlerinin işlevselliğini karşılarken, tarihsel referanslarla geçmişe göndermeler yapmaktadır. Osmanlı, Selçuklu ve Batı klasik mimarisinden ödünç alınan estetik unsurlar, yapının zamansal belirsizliğini ve hauntolojik niteliğini

artırmaktadır. Simetri, sütunlar ve saçak formları, geçmişin ideolojik ve mimari mirasını mekânda dolaşan hayaletler gibi yeniden üretmektedir. El-Cezeri makineleri ve “Farabi Kapısı” gibi semboller bilimsel anlatının içinde tarihsel kişiliklerin nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu öğeler, geçmiş ve gelecek arasındaki sınırları belirsizleştirerek hauntolojik bir atmosfer yaratmaktadır.

Tablo 7.3: Elazığ Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekansal İlişkileri	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simge Sembol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Tüketim ve evrensellik						
	Siperlik Etkisi						

7.3.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

Elazığ, Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli şehirlerinden biridir ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Elazığ'ın bilinen en eski adı Harput'tur ve bu bölge, MÖ 2000'lere kadar uzanan bir tarihe sahiptir. İlk olarak Hurriler tarafından yerleşim alanı olarak kullanılan Harput, Hititler, Urartular, Persler, Roma ve Bizans gibi medeniyetlerin hâkimiyetine girmiştir. Urartu döneminde Harput, önemli bir yerleşim merkezi olmuş ve bu

dönemde büyük kaleler inşa edilmiştir. Harput Kalesi, bu dönemin en dikkat çekici yapılarından biridir.

11. yüzyılda Selçuklular Anadolu'ya girdiklerinde Harput, Türklerin kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde şehirde birçok cami, medrese ve han inşa edilmiştir. Selçuklu ve Artuklu dönemlerinde Elazığ, kültürel ve ticari bir merkez haline gelmiş, özellikle Artuklular döneminde önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Harput, büyük bir sancak merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı döneminde şehir, bölgenin idari merkezi olmasının yanı sıra kültürel ve dini yapılarıyla da dikkat çekmiştir.

Kentsel bağlamda, bilim merkezi, Elazığ merkeze yakın bir konumda yer alır ve bu sayede şehrin ulaşım ağıyla kolayca entegre olmuştur. Hem merkezi hem de çevre mahallelerden kolayca ulaşılabilmesi, merkezin halkla etkileşimini artırmakta ve şehre katkı sağlamaktadır.

Bilim merkezi, şehirdeki eğitim ve kültürel altyapının güçlendirilmesi noktasında da önemli bir rol oynamaktadır. Çevresinde birçok okul bulunmaktadır. Elazığ Lisesi ve Gazi Anadolu Lisesi , Mustafa Kemal Ortaokulu , Elazığ Mesleki Ve Teknik Anadolu Lisesi, Elazığ Özel Eğitim Uygulama Merkezi 2. Kademe bilim merkezine en yakın okullar arasında yer almaktadır. Okulların yoğun olduğu bir bölgede yer alan bilim merkezi, toplumsal anlamda daha geniş bir kitleye hitap etme potansiyeline sahiptir.

7.3.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Elazığ, kültürel ve tarihi miras bakımından oldukça zengindir. Harput'ta yer alan camiler, kiliseler, hanlar ve köprüler, şehrin tarihini günümüze taşır. Harput Ulu Camii ve Meryem Ana Kilisesi, bu zengin mirasın önemli örneklerindedir. Ayrıca Harput Arkeoloji Müzesi, Elazığ'ın tarihini yansıtan birçok eseri sergileyen önemli bir mekandır. Elazığ doğal zenginlikleriyle de önemli bir merkez olmuştur. Şehir, verimli toprakları ve doğal güzellikleriyle tarım, hayvancılık ve sanayi açısından potansiyel barındırmaktadır.

7.3.3 Mekansal İlişkiler

Elazığ Bilim Merkezi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ilk bilim merkezi olarak 29 Mayıs 2015'te açılmıştır. Elazığ Valiliği, Elazığ İl Özel İdaresi ve TÜBİTAK'ın ortaklığında kurulan merkez, 2700 m² iç alan ve 3500 m² dış alanla bilim sergileri ve atölyeler yer almaktadır (Elazığ Bilim Merkezi, tarih yok).

Elazığ Bilim Merkezi'nin mimarisi, basit ve tek kütleli bir formdan oluşmaktadır. Yapı, dikdörtgen prizma formunda olup, sade bir yapıdır. Elazığ Bilim Merkezi'nin giriş cephesi, yapı için belirleyici bir görsel odak noktası oluşturmaktadır. Giriş, hafifçe öne çıkan bir bölüme sahip olup, bu bölüm yapının ana girişi olarak vurgulanmıştır (Şekil 7.20). Giriş kapısı, geniş cam bir yüzey ile tanımlanmakta, etrafında ise dar pencere boşlukları yer almaktadır. Giriş cephesinde kullanılan geniş yüzeyli camlar, iç mekâna doğal ışık girişini sağlayarak, yapı ile dış çevre arasında şeffaf bir sınır oluşturur.

Şekil 7.20: Elazığ Bilim Merkezi Cepheler (yazar arşivi).

2 kattan oluşan yapının çatı formu eğimli olup metal malzeme ile kaplanmış, estetikten ziyade işlevsellik göz önünde bulundurulmuştur. Cephelerin büyük çoğunluğu prefabrik panellerle kaplanmıştır. Bu paneller, açık gri renk tonunda olup, düzenli derz boşluklarıyla ayrılmıştır. Bu tür malzemelerin tercih edilmesi, hızlı inşa edilme amacını yansıtır. Ancak, bu yapı dili, daha çok sanayi yapıları veya geçici yapılarla ilişkilendirilebilecek bir izlenim bırakmaktadır.

İç mekâna girildiğinde, bir giriş holü ve bekleme alanı karşımıza çıkmaktadır. Giriş holü, ana sergi alanlarına geçişi sağlarken, iç mekânda farklı tematik sergi alanlarıyla bölümlenmiş bir düzen bulunmaktadır. Ayrıca, bilimsel etkinliklerin yapıldığı atölye ve eğitim salonları da bu katta yer almaktadır. Zemin katın ortasında, dairesel formda bir danışma bölümü yer alır; bu alanın her iki tarafından da merdivenle üst katlara çıkılabilmektedir. Danışma bölümünün üst kısmında ise, planetarium olarak kullanılan bir kubbe bulunmaktadır (Şekil 7.21).

Şekil 7.21: Elazığ Bilim Merkezi Giriş bölümü ve Planetaryum (yazar arşivi).

7.3.4 İşlev

Elazığ Bilim Merkezi'nin mimari tasarımı, çağdaş bilim merkezlerinin işlevsel gerekliliklerini karşılamayı amaçlayan, ancak tarihsel göndermelerle yüklü bir dil benimseyen bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Binanın biçimsel ve mekânsal organizasyonu, modern bilim merkezlerinin açıklık, geçirgenlik ve esneklik ilkelerini taşısa da, özellikle cephe düzeni ve giriş aksında Osmanlı-Selçuklu mimarisine öykünen bir yaklaşım dikkat çekmektedir. Bu durum, yapının geleceğe dönük bir bilim mekânı olarak konumlanma iddiasını zayıflatan ve mekânsal sürekliliği tartışmalı hale getiren bir çelişki yaratmaktadır.

7.3.5 Form ve Malzeme

Elazığ Bilim Merkezi'nin mimarisi, tarihsel referanslar kullanarak geçmişin izlerini taşıırken, bu tarihsel bağlamın çağdaş bir yapıya ne kadar entegre edilebildiği üzerine önemli sorular ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı, Selçuklu ve Batı'nın çeşitli dönemlerinden alınan estetik unsurlar, geçmişin bütünsel ve simgesel anlayışlarının yapıya entegre edilmesiyle birer hayalet gibi yapının katmanlarına sinmiştir. Yapının girişindeki beyaz sütun görünümlü elemanlar, Antik Roma ya da Rönesans dönemlerinden etkilenmiş bir ihtişamı çağrıştırmaktadır. Geleneksel Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin monumentalizminden beslenen bu sütunlar, aynı zamanda Batı'daki klasik yapıların izlerini de taşımaktadır. Ancak, bu sütunlar, zamanın derinliklerinden çıkarak mekâna yerleşmiş birer hayalet gibi görünür; bir zamanlar tarihsel anlam taşıyan bu öğeler, bugün sadece yeniden üretilmiş figürler olarak varlık gösterir, fakat anlamları bulanık ve silikleşmiştir. Sütunların varlığı, geçmişin simgesel bir reproduksiyonu olmanın ötesinde, yapı içinde geçmişle olan ilişkinin bir tür geçmişe özlem olarak görünmesini sağlar.

Yapının simetrik düzeni de geçmişin mimarisiyle olan ilişkisini derinleştiren bir hayalet olarak belirir. Simetri, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda geçmişin ideolojik ve güç ilişkilerini yansıtan bir yapıdır. Osmanlı, Selçuklu ve Rönesans dönemlerinde simetri, devletin, toplumsal düzenin ve hiyerarşinin mekânsal karşılığı olarak görülüyordu. Günümüzde bu yapılar, bir zamanlar taşıdıkları ideolojik anlamları yitirmiş; fakat yine de onların hayaletlerini mekânda dolaştırmaya devam etmektedir. Derrida (2019)'nın ifadesiyle, yapı kendini “*eski çağların kılık kıyafeti ve dilinin zamana aykırılığı içinde*” sunmaktadır. Simetri, modern bağlam içinde, geçmişin ödünç alınmış bir izi olarak varlığını sürdürmektedir.

Saçakların eğrisel formu, Selçuklu'nun geleneksel mekânsal kurgusunu hatırlatırken, aynı zamanda geçmişin mekânını yeniden kurma çabası olarak da okunabilir(Şekil 7.22). Bu saçaklar, yalnızca biçimsel bir öge değil, aynı zamanda geçmişin işlevsel mantığını bugünün modern ortamına entegre etmeye çalışan yapısal hayaletlerdir. Geçmişin işlevsel kurallarını taşımaya çalışan bu ögeler, çağdaş mekânsal gerekliliklerle örtüşmekte zorlanır. Böylece, geçmişin formlarına duyulan özlem, bir tür hayaletin modern yaşama eklemlenme çabasını gözler önüne serer.

Derrida'nın belirttiği gibi, “*Geçmişin ruhları'nın mirası, her zaman olduğu gibi, ödünç almaktan başka bir şey değildir.*” Yapı, geçmişin estetik ve biçimsel mirasını ödünç alarak yeniden üretir; fakat bu ödünç alınan unsurlar, artık geçmişteki bağlamlarında değildir. Ödünç alınmış dil, ödünç alınmış isimler ve ödünç alınmış biçimler, hakikatin değil bir taklidin mi parçası halini alır.

Şekil 7.22: Elazığ Bilim Merkezi Giriş Cephesi (yazar arşivi).

7.3.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri

Elazığ Bilim Merkezi'ne adım atan bir ziyaretçi, daha girişten itibaren zamanın üst üste bindiği, geçmişin figürlerinin modern bir bağlamda yeniden üretildiği bir sahneyle karşılaşır. İç mekâna giriş kapısının hemen üzerinde Hazerfen Çelebi'nin kanatlarıyla uçmaya hazırlanan bir figürü yükselirken, tam karşısında bir astronot maketi durmaktadır (Şekil 7.23). Bu iki figür, tarihin farklı noktalarından ödünç alınarak yan yana getirilmiş, ancak aralarındaki bağlar bulanık kalmıştır. Hazerfen'in uçuş çabası, 17. yüzyıl Osmanlısının bilgi ve keşifle kurduğu ilişkiyi temsil ederken, astronot modern bilimsel ilerlemenin ve uzay keşiflerinin bir sembolüdür. Ancak bu iki figür, gerçek tarihsel bağlamlarından koparılmış, bir araya getirilmiş ve zamansal uyumsuzluklarıyla adeta mekânın içinde hayaletler gibi varlık göstermektedir.

Şekil 7.23: Hezarfen Ahmet Çelebi temsili ve Astronot maketi (yazar arşivi).

Bilim merkezi içindeki sergi alanlarında El-Cezeri'nin makinelerini tanıtan posterler ve “Farabi Kapısı” tabelası geçmişin önemli şahsiyetlerinin bugünün bilim anlatısı içinde nasıl birer sembole dönüştüğünü göstermektedir (Şekil 7.24).

Şekil 7.24: El Cezeri makineleri replika resimleri ve bilim sergi alanı girişinde yer alan tabela (yazar arşivi).

Farabi, El Cezeri ve Hazerfen, Batı-merkezli bilim tarihine alternatif olarak İslam dünyasının bilimsel katkılarını öne çıkarmak amacıyla seçilmiş olma ihtimalini düşündürmektedir. Bu figürler, “Altın Çağ” olarak adlandırılan İslam bilim tarihine dair bir nostalji üretirken, geçmişin mirasını bugünün bilim anlayışıyla meşrulaştırmaya çalışan bir anlatı oluşturur.

7.4 Kayseri Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi

.Bu bölümde Kayseri Bilim Merkezinin hauntolojik analizine yer verilmiş olup geçmiş-şimdi gelecek hayaletlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Tablo 7.4: Kayseri Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekansal İlişkiler	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simgesel Sembol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						

Tablo 7.4 (devam)

	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Tüketim ve Evrensellik						
	Siperlik Etkisi						

7.4.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

Kayseri'nin tarihi, aynı zamanda askeri ve ticari bir geçiş yolu üzerinde bulunmasından dolayı, stratejik bir öneme sahiptir. Şehir, özellikle Roma ve Bizans dönemlerinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Selçuklular döneminde ise Kayseri, bir kültür ve sanat merkezi olarak gelişmiş, çok sayıda cami, medrese, kervansaray ve han inşa edilmiştir. Bu dönemde Kayseri'nin mimarisi, Selçuklu izlerini taşıyan önemli yapılarla zenginleşmiştir.

Kayseri Bilim Merkezi, şehir merkezine yakın bir konumda Kocasinan ilçesinde yer almakta ve Anadolu Harikalar Diyarı Tema Parkı içinde konumlanmaktadır. Şehir merkezine yaklaşık 8-10 kilometre mesafede bulunan bu bölge, Kayseri'nin son yıllarda gelişen ve genişleyen yerleşim alanları arasında yer almaktadır (Şekil 7.25). Bilim Merkezi, Kayseri'nin merkezi yerleşim alanları ile çevre ilçeleri arasında bir geçiş noktası gibi konumlanmıştır, Kayseri'nin toplu ulaşım ağlarına entegre bir şekilde ulaşılabilir durumdadır. Merkeze Kayseray ve otobüslerle ulaşılabilir. Bu, merkezin yerel halk ve şehre gelen ziyaretçiler için erişilebilirliğini artırır. Kayseri'nin kentsel gelişiminde önemli bir nokta olan bilim merkezi şehri ziyaret edenler için kültürel bir cazibe merkezi oluşturur.

Şekil 7.25:Kayseri Bilim Merkezi Kent İçi Konumu (Kaynak:Yandex haritalar).

Bulunduğu bu konum, Bilim Merkezi'nin hem kent sakinleri hem de çevre illerden gelen ziyaretçiler için ulaşılabilir olmasını sağlamaktadır. Ayrıca, bilimsel ve kültürel etkinliklerin şehir merkezi dışına taşınması, Kayseri'nin farklı bölgelerinin sosyo-kültürel kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Şehir merkezinden ve çevre ilçelerden bilim merkezine ulaşımı sağlayan çeşitli toplu taşıma araçları bulunmaktadır. Belediye otobüsleri ve minibüs hatları, merkeze düzenli seferler yapmaktadır. Bu durum, özellikle öğrenciler ve aileler için erişimin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Bilim Merkezi'nin bulunduğu Anadolu Harikalar Diyarı kompleksi, geniş otopark alanlarına sahiptir (Şekil 7.26). Kişisel araçlarıyla gelen ziyaretçiler, otopark imkanlarından faydalanarak merkeze ulaşabilmektedir.

Şekil 7.26: Anadolu Harikalar Diyarı'nda Yer Alan Kayseri Bilim Merkezi (havadankayseri.net, tarih yok).

7.4.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Kayseri, Türkiye'nin İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan köklü bir şehirdir ve tarihî, kültürel ve ekonomik açıdan önemli bir merkezdir. Kayseri'nin tarihi, binlerce yıl öncesine dayanır ve şehri şekillendiren medeniyetler arasında Hititler, Frigler, Romalılar, Bizanslılar,

Selçuklular ve Osmanlılar bulunur. Bu medeniyetlerin etkisi, şehirdeki mimari yapılar, kültürel dokular ve geleneklerde kendini göstermektedir.

Şehir, tarihsel olarak farklı kültürlerin ve medeniyetlerin etkileşime girdiği bir bölge olmuştur, bu da Kayseri'nin toplumsal yapısını ve kültürel kimliğini şekillendiren unsurlardan biridir. Kayseri, İç Anadolu'nun büyük şehirlerinden biri olup, hem geleneksel hem de modern değerlerin bir arada var olduğu bir toplum yapısına sahiptir. Şehirdeki nüfusun büyük çoğunluğu, Türk, Türkmen ve Yörük kökenli insanlardan oluşur. Kayseri, geçmişten günümüze bir göç alma geleneği de sürdürmüş bir şehir olup, kırsal alanlardan ve diğer bölgelerden gelen göçmenler zamanla şehre entegrasyon sağlamıştır.

Kayseri, geleneksel değerlerin güçlü bir şekilde korunduğu bir şehir olmasına rağmen, sanayileşme ve modernleşme süreçleriyle birlikte şehirdeki toplumsal yapının da değişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Sanayinin gelişmesiyle birlikte, iş gücü ihtiyacı, kırsal kesimden şehre göçü artırmış, bu da şehrin demografik yapısının çeşitlenmesine neden olmuştur.

Kayseri, hem geçmişi hem de günümüzle iç içe geçmiş kültürel öğelere sahiptir. Şehir, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin etkilerini günümüzde bile taşımaktadır. Bu tarihî zenginlik, şehre özgü kültürel unsurların bir yansıması olarak, toplumsal yaşamda önemli bir yer tutar. Kayseri'nin mutfağı, el sanatları, mimarisi ve dini yaşamı, şehri besleyen kültürel kaynaklardır. Kayseri'nin mimarisi de şehrin kültürel kimliğinin önemli bir parçasıdır. Şehirdeki camiler, medreseler, kervansaraylar, hanlar ve tarihi yapılar, Osmanlı ve Selçuklu dönemi kültürlerinin izlerini taşır.

Kayseri'nin geleneksel yapıları ve kültürel dokusu, son yıllarda hızla gelişen sanayi ve şehirleşme ile bir değişim sürecine girmiştir. Sanayinin gelişmesi, nüfus artışı ve dış göç, Kayseri'nin toplumsal yapısını etkileyen önemli unsurlar olmuştur. Bu değişimle birlikte, eski mahalle kültürü, aile yapıları ve yerel gelenekler zamanla farklılaşmıştır.

7.4.3 Mekansal İlişkiler

2015 yılında inşası tamamlanan ve 4 Aralık 2016'da hizmete açılan Kayseri Bilim Merkezi, 3000 m² kapalı ve 4000 m² açık sergi alanıyla toplamda 165 sergi ünitesine ev sahipliği yapmaktadır (Tübitak , tarih yok). Bilimsel keşfi teşvik eden mekânsal kurgusu içinde,

Bilimin İzinde, Yerel İzler, Duyuların Keşfi Kulesi, Görme ve Algı, Elektrik ve Manyetizma, Dalgalar ve Rezonans, Mars'la Yüzleşme ve El-Cezeri: Mekanik Biliminin Öncüsü temalı sergiler yer almaktadır (Şekil 7.27). Bu sergiler, bilimi yalnızca teorik bir anlatının ötesine taşıyarak, etkileşimli deneyimler aracılığıyla kavranmasını hedefleyen bir yaklaşımla tasarlanmıştır.

Kayseri Bilim Merkezi, geçmişin sanayi ve üretim ruhunu barındıran bir kentte, bilginin ve teknolojinin çağdaş biçimde temsil edildiği bir yapı olarak konumlanmaktadır. Bilim merkezinin varlığı, Kayseri'nin tarihsel bağlamında, geleneksel üretim süreçlerinden bilgi toplumuna geçişin mekânsal bir karşılığıdır. Bu dönüşüm, geçmişin endüstriyel mirasının bilginin üretildiği ve sergilendiği bir yapıya evrilmesiyle somutlaşmaktadır.

Kayseri Bilim Merkezi'nde El-Cezeri'ye ayrılan bölümün hauntolojik okumasını yapmak, onun mirasının nasıl yeniden sunulduğunu, geçmişin nasıl çağrıldığını ve bugünün ideolojik çerçeveleri içinde nasıl konumlandırıldığını anlayabilmek açısından önemlidir. El-Cezeri (1136-1206), İslam dünyasında mekanik mühendislik ve otomasyon sistemleri alanında önemli çalışmalar yapmış, modern robotik biliminin öncülerinden biri olarak kabul edilen bir bilim insanıdır (Korkutata & Toprak, 2013). El-Cezeri, 12. yüzyılda yaşamış bir bilim insanı olmasına rağmen, onun makineleri ve düşünceleri modern teknolojinin gelişim sürecinde hâlâ referans noktası olarak kullanılmaktadır.

Şekil 7.27: Kayseri Bilim Merkezi El-Cezeri Mekanik Bilimin Öncüsü Sergi Alanı (yazar arşivi).

Ancak El-Cezeri'nin bilimsel mirası, salt mühendislik ve teknoloji tarihi çerçevesinde değil, aynı zamanda belirli ideolojik anlatılar doğrultusunda yeniden inşa edilen bir figür olarak da ele alınmalıdır. Bir Türk mühendisi, girişimci ve teknoloji öncüsü olan ve özellikle insansız hava aracı (İHA) teknolojileri alanında yaptığı çalışmalarla tanınan, Milli Teknoloji

Hamlesi'ni gerçekleştirmek ve yürütmek amacıyla kurulan Türkiye Teknoloji Takımı Vakfı (T3 Vakfı) kurucusu ve Selçuk Bayraktar'ın "*Yediden Yetmiş Toplumsal Seferberlik: Milli Teknoloji Hamlesi*" metni, geçmişin hayaletlerini çağırarak belirli bir ulusal kimlik inşasına hizmet eden bir anlatı kurmaktadır. Metinde, bilim ve teknolojinin kökeninin "bizim medeniyetimize" ait olduğu (Bayraktar, 2022) vurgulanarak, geçmişin yalnızca hatırlanmadığı, aynı zamanda geleceğe dair belirli bir projeksiyon içinde yeniden şekillendirildiği görülmektedir.

Bayraktar (2022), El-Cezeri, El-Harezmi ve İbn-i Haldun gibi bilim insanlarını günümüz teknolojik gelişmeleriyle doğrudan ilişkilendirerek, geçmişi yalnızca bir bilim tarihi anlatısı olarak değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir yeniden doğuş projesinin temeli olarak ele almaktadır. Özellikle El-Cezeri'nin "ilk otonom makineleri geliştiren bilim insanı" olarak tanıtılması ve bugünkü mühendislik çalışmalarıyla paralel görülmesi, geçmişin nasıl bugüne taşındığını ve belirli ideolojik yönelimler doğrultusunda nasıl yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Bayraktar'ın metninde vurgulanan "öğrenilmiş çaresizlikten kurtulma" fikri, geçmişte sahip olunan bilimsel ve teknolojik üstünlüğün yeniden kazanılması gerektiği mesajını taşır. Burada, İslam dünyasının bir dönem bilim ve teknolojiye öncü olduğu anlatısı yeniden üretilerek, günümüz Türkiye'sinin bu geleneğe uygun şekilde hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu noktada Mark Fisher'ın ele aldığı şekliyle hauntoloji kavramı kaybedilmiş bir geleceğin (Fisher, 2014) hayaleti olarak nostaljinin nasıl ortaya konduğunu açıklamaktadır.

Swetlana Boym'ın nostaljiye ilişkin yaklaşımları bu tartışmayı biraz daha açmamıza olanak tanımaktadır. Boym, nostaljiyi iki farklı biçimde ele alır. Bunlardan biri "Restoratif Nostalji" olup kayıp "ev"i (gerçek ya da idealize edilmiş geçmiş) yeniden inşa etme çabasını ifade eder (Boym, 2022). Bayraktar'ın metninde, İslam dünyasının bir dönem bilim ve teknolojiye öncü olduğu anlatısının canlandırılması, restoratif nostaljinin bir örneğidir. Bu yaklaşımda, geçmişin başarılı yüzü, günümüzün "öğrenilmiş çaresizlikten kurtulma" ihtiyacının simgesi olarak, ulusal bir yeniden doğuş ve teknolojik üstünlüğün yeniden kazanılması gerekliliği vurgulanır. Bir diğer nostalji türü olarak tanımladığı "Yansıtıcı Nostalji" ise geçmişin kaçınılmaz olarak kayıp, eksik ve melankolik yönleriyle sorgulanmasını içerir (Boym, 2022). Bu biçimde nostalji, sadece idealize edilmiş bir "ev" arayışından öte, kaybedilen

zamanın acı ve belirsizliğini de kabul eder. Böylece, nostalji, geçmişe duyulan özlemle beraber, onun dönüşsüzlüğünü ve yeniden erişilemezliğini de gözler önüne sermektedir. Bayraktar'ın metninde yer alan “öğrenilmiş çaresizlikten kurtulma” fikri, restoratif nostalji çerçevesinde, geçmişte sahip olunan bilimsel ve teknolojik üstünlüğün yeniden kazanılması gerektiği mesajını taşır.

Bayraktar'ın metninde geçen “yüksek teknoloji üreten iklimi tekrardan nasıl tesis ederiz?” sorusu, geleceğe yönelik bir projeksiyondur. Burada geçmiş, belirli ideolojik ve politik söylemleri desteklemek için çağrılan bir hayalet olarak yeniden üretilirken, Boym'ın da belirttiği gibi nostalji hem restoratif hem de yansıtıcı biçimde kendini gösterir. Bilim tarihi, yalnızca kronolojik bir gelişim süreci değil, geleceğin inşasında da bir referans alanı olarak şekillendirilir; böylece Türkiye'nin modern teknoloji üretimindeki başarısı, geçmişteki İslam bilim geleneğiyle kurulan süreklilik miti aracılığıyla meşrulaştırılır. Burada geçmişin hayaletleri, yalnızca bir hatırlama pratiği değil, aynı zamanda geleceği şekillendirmek için çağrılmaktadır.

Sonuç olarak, Kayseri Bilim Merkezinde çalışmalarına yer verilen El-Cezeri burada yalnızca bir mühendis değil, ideolojik bir figür hâline de gelmiştir. Hauntolojik bir bakış açısıyla, El-Cezeri'nin bilim tarihindeki mirası, belirli politik projelere yön vermek amacıyla geçmişin hayaletleri arasından çağrılmakta ve bugünün ideolojik çerçevesine uygun bir biçimde yeniden üretilmektedir.

7.4.4 İşlev

Merkez bünyesinde bulunan atölye ve laboratuvar alanları, farklı yaş gruplarına yönelik bilimsel eğitim programları sunarken, planetaryum, astronomi odaklı görsel içerikler ve simülasyonlarla uzayı keşfetme olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, bilim şovları ve deneysel etkinlikler, katılımcıları aktif bir öğrenme sürecine dâhil ederek, bilimi günlük yaşamla ilişkilendiren dinamik bir deneyim alanı oluşturmaktadır.

7.4.5 Form ve Malzeme

Kayseri Bilim Merkezi, çağdaş bilim merkezleri anlayışını yansıtan, dinamik ve akışkan formlara sahip bir mimari tasarıma sahiptir. Yapının tasarımında, bilimi ve keşfi teşvik eden bir atmosfer oluşturma hedefi ön planda tutulmuş, bu doğrultuda eğrisel ve düz çizgilerin bir arada kullanıldığı bir mimari dil tercih edilmiştir. Yapıda küresel bir eleman yer almakta ve

bu eleman mekânın odak noktalarından biri olarak konumlandırılmıştır. Yapının çevresinde geniş bir açık alan bulunmaktadır. Bu alan, ziyaretçilerin sosyal ve dinlenme ihtiyaçlarına yönelik düzenlenmiş bir peyzaj tasarımı içermektedir.

Kayseri Bilim Merkezi'nin en dikkat çekici ögesi, kompleksin iç ve dış mekanlarında görülen kavisli ve organik formlardır. Cephede cam yüzeylerin yanı sıra çelik ve metal malzemeler kullanılmıştır. Cam, doğal ışığın iç mekâna girişini sağlarken, metal ve çelik unsurlar yapının dayanıklılığını ve çağdaş yapı teknolojilerini yansıtmaktadır. Kırmızı gibi belirgin renkler, mekânda yönlendirme ve görsel vurgular için tercih edilmiştir. Çelik strüktür, yapının taşıyıcı sisteminde önemli bir rol üstlenmektedir. Yüzeyler arası ilişkiler ve malzeme geçişleri, strüktürel sistemin açık bir şekilde sergilenmesine olanak tanımıştır. Bu durum, mekânın hem estetik hem de işlevsel bir bağlamda değerlendirilebilmesini sağlamaktadır. Plan düzleminde, farklı kullanım amaçlarına yönelik alanlar belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Ziyaretçilerin sergi ve etkinlik alanlarına yönlendirilmesi için geniş dolaşım yolları tasarlanmıştır. Bu dolaşım düzeni, erişilebilirlik açısından çözüm odaklı bir yaklaşımı benimsemektedir(Şekil 7.28).

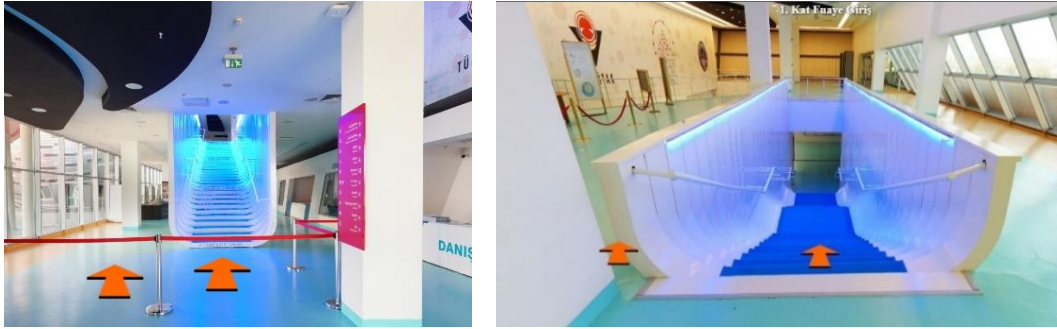
Şekil 7.28:Kayseri Bilim Merkezi (Kaynak: havadankayseri.net, tarih yok).

Kayseri Bilim Merkezi'nde gelecek hayaletleri çoğunlukla gelmesi düşünülen hayaletler olarak belirlemektedir (Şekil 7.29) ve (Şekil 7.30).

Şekil 7.29: Kayseri Bilim Merkezinde yer verilen sergi elemanları (yazar arşivi).

Kayseri Bilim Merkezi'nin formu ve mekânsal ilişkileri, geçmiş ve geleceği iç içe geçirerek bir tür zamanın çakışmasını mimariye taşır. Geleneksel doğrusal bina düzenlerinden uzaklaşarak, mekânın kendisi bir keşif süreci yaratmaktadır. Geleceğin hayaletleri olarak okunabilecek dijitalleşme, sürdürülebilirlik ve teknolojik ilerlemeler, merkezin fütüristik kimliği içinde şekillenmektedir.

Şekil 7.30: Kayseri Bilim Merkezi fütüristik merdiven tasarımı, mavi ve beyaz renk kullanımı (Kayseri Bilim Merkezi, tarih yok).

Küresel bir formun yapıda kullanılması, bilim ve teknoloji temasıyla ilişkilendirilebilecek bir anlam taşımaktadır. Bu tür elemanlar, yapıyı yalnızca işlevsel bir yapı olmaktan öteye taşıyarak, içeriğiyle doğrudan bağlantılı bir simgesel bağlam oluşturur. Dış cephedeki eğrisel yüzeyler ve büyük ölçekli küresel elemanlar, bilimsel ve astronomik referanslar taşıyan bir estetik oluşturur. Bu küresel formlar, gezegenler veya moleküler yapılar gibi bilimle ilişkili temaları çağrıştırmaktadır.

Bilim merkezinin dış cephesinde metal paneller, cam yüzeyler ve canlı renklerle kaplanmış detaylar göze çarpmaktadır. Metalik ve reflektif yüzeyler, teknoloji ve ilerlemeyle özdeşleşen bir kimlik yaratırken, kırmızı renkli bantlar dinamik bir hareket hissi katmaktadır.

Yapının koyu renkli metal kaplamaları ve parabolik formlar, çağdaş teknolojiyle ilişkilendirilen fütüristik bir kimliği vurgulamaktadır.

7.4.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri

Anadolu Harikalar Diyarı, Kayseri'de gençlere, çocuklara ve ailelere yönelik interaktif eğlence, sportif aktivite ve kültürel deneyim imkânları sunan bir tema parkıdır. İçerisinde hayvanat bahçesi, lunapark, spor tesisleri ve bilim merkezi gibi çeşitli alanlar bulunmaktadır (Şekil 7.31).

Tema parklar, macera, eğlence, kültür ve eğitim gibi amaçlara hizmet etmek üzere tasarlanan, belirli bir ana tema ya da birden fazla tematik öge etrafında şekillendirilen alanlar olup, etkinlikler, gösteriler düzenlenen alanlardır (Braun, 2001). Ancak bu alanın yalnızca bir eğlence alanı olmadığı, aynı zamanda belirli bir toplumsal kimlik inşasının mekânsal bir yansıması olduğunu da söylemek mümkündür. Burada gençliğin idealize edilmesi, geleceğin inşası, boş zamanın anlamlandırılması gibi unsurlar bir araya gelir. Hauntolojik açıdan bakıldığında, gelmesi düşlenen hayaletler olarak ütopyanın kendisi ve gelmesi beklenen hayaletler olarak yeni neslin ideolojik ve kültürel çerçevede inşa edilen kimliği ön plana çıkmaktadır.

Jean Baudrillard (2016), Disneyland gibi tema parkların ve eğlence mekânlarının, gerçek dünyanın dışında, idealize edilmiş hiper-gerçeklik alanları olduğunu söyler. Anadolu Harikalar Diyarı da eğlence, bilim ve sporun birleştiği bu “kontrollü ütopya” içinde, ziyaretçilerine gerçek dünyadan kopuk bir zaman deneyimi sunmaktadır. Kapitalist modernite, zamanın ve mekânın anlamını sürekli olarak yeniden üretir. Eğlence ve boş zaman faaliyetleri, bireylere özgürlük ve serbestlik hissi verirken, aynı zamanda onları belirli bir tüketim pratiği içine hapseder (Baudrillard, 2016).

Şekil 7.31: Kayseri Bilim Merkezinin de yer aldığı Anadolu Harikalar Diyarı Tema Parkı
(Kaynak: mazakaland.com, tarih yok)

Bilim merkezinin Anadolu Harikalar Diyarı'nın bir parçası olarak konumlandırılması, onun anlamını ve işlevini bilimsel bir öğrenme alanı olmaktan çıkarıp, daha geniş bir tema park kurgusunun içine yerleştirilmiş bir deneyim alanına dönüştürmektedir. Bu durum, bilim merkezinin eğlence, tüketim ve simülasyon dinamikleriyle ilişkilenerak farklı bir anlatının içinde yeniden üretildiğini göstermektedir.

7.5 Gökmen Uzay Havacılık Eğitim Merkezi ve Hauntolojik Analizi

Bu bölümde, Bursa Bilim ve Teknoloji Merkezi (BTM) kompleksi içinde yer alan Gökmen Uzay Havacılık ve Eğitim Merkezi (GUHEM) incelenmiştir. Değerlendirme, havacılık ve uzay temasıyla öne çıkan GUHEM'e odaklanmış olup, BTM ayrıntılı olarak ele alınmamıştır. Çalışmada diğer bilim merkezlerinden farklılaşarak ön plana çıkan havacılık, uzay ve zeplin temasının hauntolojik yönüne odaklanılmıştır.

Tablo 7.5: GUHEM Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekansal İlişkiler	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simge Sembol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyle Gelen Hayaletler						

Tablo 7.5 (devam)

	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntılar						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Tüketim ve Evrensellik						
	Siperlik Etkisi						

7.5.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

GUHEM 'in bulunduğu Osmangazi ilçesi Bursa'nın en büyük ve merkezi ilçesi olup, Osmanlı Devleti'nin kurucusunun adını taşır. İlçe, Roma, Bizans ve Osmanlı olmak üzere üç büyük medeniyetin izlerini barındırmaktadır. (Osmangazi Belediyesi, tarih yok). Osmangazi, Bursa'nın sosyal, ekonomik ve ticari merkezi konumundadır. Sanayi, tarım ve turizm açısından önemli bir yere sahiptir. Otomotiv, tekstil, mobilya, makine, deri ve gıda sanayileri oldukça gelişmiştir. Ayrıca ilçede bulunan çok sayıda restoran, sinema, alışveriş merkezi ve oteller, sosyal yaşamı canlı tutmaktadır.

Bursa Bilim ve Teknoloji Merkezi'nin yer aldığı Altınova Mahallesi kentsel bağlamda önemli bir konumda bulunmaktadır. Altınova Mahallesi, Bursa şehir merkezine oldukça yakın bir konumda yer alıp, ana arterlere ve toplu taşıma hatlarına yakınlığı, ziyaretçilerin merkeze kolayca erişebilmesini sağlamaktadır. Bu durum bilim merkezinin kentsel erişilebilirliğini artırmaktadır. Ayrıca, Bursa'nın gelişen sanayi bölgelerine yakınlığı, merkezin sanayi ve teknoloji ile entegrasyonunu destekler niteliktedir, çevresinde otomotiv, tekstil ve makine sanayi gibi büyük sektörler yer almaktadır.

Altınova Mahallesi'nde bulunan eğitim kurumları ve kültürel yapılar, bilim merkezinin kentsel entegrasyonunu pekiştirmektedir. Merkez, öğrenciler ve araştırmacılar için bir

eğitim ve gelişim platformu sunarak, aynı zamanda kültürel ve bilimsel etkinliklerle halkın bilimle tanışmasını sağlamaktadır. Bu sayede merkez, şehirdeki sosyal ve kültürel yapıyla uyumlu bir rol üstlenmiş olur.

Bursa Gökmen Uzay ve Havacılık Eğitim Merkezi (GUHEM), Bursa Bilim ve Teknoloji Merkezi (BTM) kompleksi içerisinde konumlanmış olup, kentsel bağlamda bilim ve teknoloji alanında bir odak noktalarından biri olma niteliğine sahiptir. Bursa'nın sanayi kenti kimliği ve tarihsel dokusuyla ilişkilenerak, yerli ve milli sanayinin gelişimini destekleme amacı güdülmüştür.

7.5.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti olmasıyla tanınır ve bu özelliği, şehri Osmanlı'nın kültürel, idari ve ekonomik merkezi haline getirmiştir. Bugün, Bursa'nın yeni ve eski sanayi yapılarıyla, bu geçmişin izleri hala mevcuttur. Osmangazi, Bursa'nın en büyük ve tarihi ilçesi olup, Bursa'nın şehirleşme, sanayileşme ve kültürel mirası açısından kritik bir bölgedir. Bursa'nın erken sanayi yapıları, SEKA, Hereke gibi fabrikalar ve ilk otomobil fabrikaları burada yer almıştır. Bu tarihi yapılar, bölgedeki işçi sınıfı ve sanayinin gelişmesi açısından büyük bir rol oynamıştır.

GUHEM, toplumsal dönüşüme katkıda bulunan bir merkez olarak tasarlanmış ve uzay-havacılık alanında farkındalık yaratmayı hedeflemiştir. Büyükşehir Belediyesi, TÜBİTAK ve Bursa Ticaret ve Sanayi Odası (BTSO) ortaklığıyla hayata geçirilen proje, eğitim ve sanayi arasındaki ilişkileri güçlendirme potansiyeline sahiptir. Merkezi'n eğitim odaklı yapısı, geleceğin astronotları ve pilotlarını yetiştirme misyonu ile toplumsal kalkınmayı desteklemektedir.

7.5.3 Mekansal İlişkiler

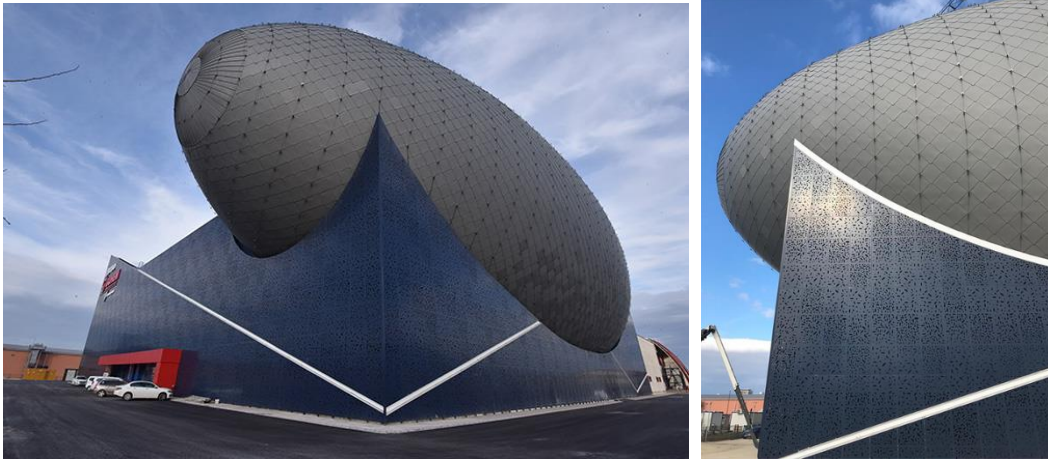
GUHEM, Bursa Bilim ve Teknoloji Merkezi (BTM) kompleksi içinde konumlanmış olup, bölgedeki bilimsel ve eğitimsel altyapıya entegre bir yapı sergilemektedir. Kentin bilimsel doku ile ilişkisini güçlendiren merkezin içerisinde 170 interaktif öğrenme istasyonu, havacılık öğrenme merkezi ve uzay inovasyon merkezi gibi bölümler bulunmaktadır. İç mekanda planlanan etkileşimli sergileme alanları, kullanıcı deneyimini artırarak bilime olan ilgiyi teşvik etmektedir.

7.5.4 İşlev

GUHEM, bilim ve teknolojiyi halkla buluşturan, eğitim odaklı bir merkez olarak tasarlanmış olup, özellikle uzay ve havacılık alanında bilinç oluşturmaya hedeflemektedir. Merkez, geleceğin astronotları ve havacılık uzmanlarını yetiştirme amacı güderek, bilim ve teknoloji alanındaki eğitimleri destekleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye Uzay Programı ile entegrasyonu ve uluslararası etkinliklerde temsil edilmesi, merkezin ülke çapında bir bilim merkezi olarak konumlanmasını sağlamaktadır.

7.5.5 Form ve Malzeme

GUHEM, sıra dışı mimarisi ile dikkat çekmekte olup, zeplin formundaki kabuk tasarımı ile Bursa'nın yeni sembollerinden biri olma potansiyeline sahiptir. Yapının dış kabuğunda VMZINC titanyum çinko QUARTZ-ZINC yüzey kaplamaları tercih edilmiştir (YAPI, 2019). Elipsoid yüzey kaplaması, özel ölçülerle tasarlanmış olup, bu tasarım binaya akıcı ve dinamik bir görünüm kazandırmaktadır. Işık bantlarıyla gece aydınlatması sağlanan bina, kentsel peyzaj içerisinde farklı bir kimlik oluşturmaktadır.

Şekil 7.32: GUHEM (BTSO, tarih yok)., (YAPI, 2019)

7.5.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri

Zeplin formunda tasarlanan bina, Bursa'nın yeni simgelerinden biri olarak değerlendirilmekte ve kent kimliğine eklenen bir unsur haline gelmektedir. Uzay ve havacılık temalı interaktif bilim merkezi olması, geleceğe dair bir vizyon sunarak, bilimin ve teknolojinin sembolize edildiği bir mekan yaratmaktadır. Aynı zamanda, GUHEM'in uluslararası etkinliklerde temsil edilmesi, merkezin hem Türkiye çapında hem de dünya genelinde bilimsel ve teknolojik çalışmalarla ilişkilendirilmesini sağlamaktadır. Binanın

modern mimari dili ve simgesel yapısı, bölgenin sanayi ve bilim ile olan tarihsel bağlantısını yansıtmaktadır.

Teması gereği GUHEM’de havacılık ve uzay temalarına dair çok sayıda sergi bilimleri yer almaktadır. Sergilerin bir bölümü de tarihsel süreçte uçuş deneyimlerinin nasıl evrildiğini konu edinmektedir (Şekil 7.33). Gökyüzüne yükselmek, insanlık tarihinin en eski düşlerinden biridir. Bu hayal, Osmanlı’dan bu yana, farklı bağlamlarda ve anlamlarla ele alınmış, modernleşmenin ve teknolojik ilerlemenin bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı’da gökyüzüne yönelik ilgi 17. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Evliya Çelebi’nin *Seyahatnâme*’sinde geçer. Evliya Çelebi, Hezârfen’in Galata Kulesi’nden kendisine yaptığı kanatlarla Üsküdar’a kadar uçtuğunu söyler. Bilim merkezlerinin birçoğunda da Galata Kulesi replikası bir hayalet gibi geçmişten bugüne geri gelir.

19. yüzyılın sonlarına doğru, Avrupa’da gelişen havacılık teknolojileri Osmanlı basınında yer bulmaya başlamış, özellikle zeplinler ve balonlar popüler kültürün bir parçası haline gelmiştir (Hiz, 2020). Ancak, bu teknolojilere dair aktarımlar daha çok Batı’daki gelişmeleri merak eden bir bakış açısıyla ele alınmış, doğrudan bir üretim çabasına dönüşmemiştir. Osmanlı’nın uçuş tahayyülleri, kolektif bellekte iz bırakan ancak asla tam anlamıyla gerçekleşmeyen bir ‘geçmişin geleceği’ olarak yinelenmektedir. Zeplinler üzerine Osmanlı basınında çıkan haberler, modernleşme kaygısının hayaletvari bir tezahürüdür. Belirli bir tahayyül yaratılmış, ancak bu tahayyül maddi dünyada tam anlamıyla vücut bulamamıştır. Cumhuriyet döneminde gökyüzü ve uçuş, ulus-devlet inşasının önemli bir bileşeni haline gelmiştir. 1925’te Türk Tayyare Cemiyeti’nin kurulması, Vecihi Hürkuş’un ilk Türk uçağını üretmesi gibi olaylar, havacılığın kurumsallaşmasını sağlarken, Osmanlı’dan miras kalan tahayyülleri modern bir çerçeveye oturtmuştur.

Şekil 7.33 :Geçmişin uçma deneyimlerinin konu edindiği sergi temaları (Bursa Haber, 2024).

Ancak hauntolojik açıdan bakıldığında, Osmanlı döneminde eksik kalan havacılık hamleleri, Cumhuriyet'in modernleşme projesinde hayalet gibi varlığını sürdürmüştür. Yeni kurulan kurumlar, geçmişin eksikliklerini tamamlamaya yönelik bir çaba olarak şekillenirken, Osmanlı'nın yarım kalmış modernleşme hikâyesi de zaman zaman geri çağırılmıştır.

Günümüzde kentler, sadece mekânsal birer varlık olmanın ötesinde, imaj ve kimlikleriyle küresel ölçekte rekabet eden markalar haline gelmeye çalışmaktadır. Bursa'da kurulan Gökmen Uzay Havacılık ve Eğitim Merkezi (GUHEM), bu bağlamda dikkat çekici bir örnek teşkil eder. Bursa, geleneksel olarak Osmanlı mirası ve sanayisiyle anılan bir şehir iken, uzay ve havacılık gibi temalar üzerinden yeni bir kimlik inşa etme sürecine girmiştir.

Ancak burada hauntoloji devreye girer: GUHEM, geçmişin eksik kalmış tahayyüllerini tamamlayan bir girişim iddiasıyla bugünde kendine alan açar.

7.6 Antalya Bilim Merkezi ve Hauntolojik Analizi

Çalışmanın bu bölümünde Antalya Bilim Merkezine ve onun hauntolojik değerlendirilmesine yer verilmiştir. Antalya Bilim Merkezinin eski bir sanayi dönemi yapısının yeniden işlevlendirilerek kentsel hayat katılımı onu çoğunlukla geçmiş hayaletleriyle dolu bir mekana çevirmiştir. Bunun yanında şimdi ve gelecek hayaletleri de mekanda belirmiştir.

Tablo 7.6: Antalya Bilim Merkezi Hauntolojik Analiz Tablosu.

		Bölgeselcilik ve Bağlam	Toplumsal ve Kültürel Bağlam	Mekansal İlişkiler	İşlev	Form ve Malzeme	İmge-Simgesimbol Değerleri
GEÇMİŞ	Yasla Gelen Hayaletler						
	Kültürel Mirasın Dirilişiyile Gelen Hayaletler						
	Reddi Miras						
	Hayalet Kalıntıları						
GELECEK	Gelmesi Beklenen Hayaletler						
	Gelmesinden Kaygı Duyulan Hayaletler						
	Gelmesi Düşlenen Hayaletler						
	Ruh Çağırma						
ŞİMDİ	Mekânın Hayaletleri						
	Siperlik Etkisi						

7.6.1 Bölgeselcilik ve Bağlam

Antalya, Akdeniz kıyısında yer alan, tarım ve turizm açısından Türkiye'nin önde gelen şehirlerinden biridir. Tarihi MÖ 2. yüzyıla kadar uzanan kent, Roma, Bizans ve Selçuklu gibi büyük medeniyetlerin izlerini taşımaktadır. Sıcak iklimi ve verimli toprakları sayesinde Antalya, tarımda daima önemli bir yere sahip olmuştur. Pamuk üretimi, özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda, kentin ekonomik ve toplumsal yapısında kritik bir rol oynamış; dokuma sanayisinin gelişimiyle de şehrin sanayileşme sürecine katkı sağlamıştır. Pamuklu Dokuma Fabrikası gibi sanayi tesisleri, Antalya'nın ekonomik çeşitliliğini artırırken aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümlere de zemin hazırlamıştır.

Sanayi yapıları, yalnızca ekonomik kalkınmanın değil, aynı zamanda modernleşme ve kentleşme süreçlerinin temel taşları olmuştur. Cumhuriyet döneminde bu yapılar, Türkiye'nin dışa bağımlılığını azaltmak, yerli üretim kapasitesini artırmak ve ulusal ekonomiyi sürdürülebilir bir büyümeye taşımak amacıyla inşa edilmiştir. Fabrikalar, enerji santralleri ve demir-çelik tesisleri hem istihdamı artırmış hem de kentlerde yeni yaşam alanlarının, sosyal hizmetlerin ve altyapının gelişmesine öncülük etmiştir. Bu yapılar, işlevselliği ve estetiği birleştirerek modern mimarlık ve endüstriyel tasarımın ilk örneklerini sunmuş, Türkiye'nin sanayileşme tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Günümüzde Antalya Bilim Merkezi olarak kullanılan Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası da artan pamuk üretimini değerlendirmek amacıyla kurulan ve Antalya'nın sanayi tarihinde önemli bir yere sahip olan ilk tesislerden biridir. 1956 yılında Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın temeli atılmış, 1961 yılında tesis işletmeye açılmıştır (2012). 44 yıl boyunca yerel ekonomiye katkıda bulunmuş, birçok iş imkanı sağlamış ve bölgedeki tekstil sektörünün gelişimine zemin hazırlamıştır (Akış, 2018). 2003 yılında üretim faaliyetlerine son veren fabrika 2004 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından Kepez Belediyesi'ne devredilmiş, bu devirle birlikte fabrika, işlevsel bir üretim alanı olmaktan çıkarak farklı bir dönüşüm sürecine girmiştir. 2005'te ise işletme hakkı bir özel şirkete verilmiş, bu durum da halk ve sivil toplum kuruluşları arasında ciddi tepkilere yol açmış, birçok kişi bu alanın özelleştirilmesini eleştirmiştir (Akış, 2018). Halkın bu karara yönelik tepkisi, mahkeme süreçlerine yansyarak sonucunda tahsisin iptal edilmesine ve fabrikanın yeniden topluma kazandırılması için adımlar atılmasına yol açmıştır. Dokuma Fabrikası ana binası 2021 yılında, Kepez Belediyesi ve TÜBİTAK iş birliğiyle Antalya Bilim Merkezi olarak kullanılmak üzere yeniden işlevlendirilmiştir.

Bilim Merkezi, Antalya'nın merkezi ile Kepez gibi hızla gelişen bir bölgenin birleşme noktasında bulunur (Şekil 7.34). Sanayi ve ticaretin yoğun olduğu bir ilçe olan Kepez'de bulunan Antalya Bilim Merkezi'nin çevresi de konut alanları, ticaret merkezleri ve diğer kültürel yapılarla çevrilidir. Bilim Merkezi kent içindeki ana arterlere yakın olup ulaşım açısından şehre ve çevresindeki alanlara toplu taşıma ve özel araçlarla kolay erişim imkanı sunmaktadır. Ayrıca, çevredeki otopark alanları ve yaya yolları, merkezin kullanıcı dostu bir alan olmasını sağlamaktadır. Yapının bulunduğu DokumaPark, geniş yeşil alanlar, yürüyüş yolları, çocuk oyun alanları ve açık hava etkinlikleriyle kentlilere hizmet etmektedir.

Şekil 7.34: Antalya Bilim Merkezi kent içi konumu

Antalya İplik ve Pamuklu Dokuma Fabrikası'nın üretimi 2003 yılında durdurulmuştur. Bu kararın ardından fabrikanın işlev kaybı ve ardından yabancı bir firmaya tahsis edilmesi fikri, kent belleğinde kırılmaya yol açıp endişe uyandıran bir durum olmuştur. Halk, sivil toplum kuruluşları ve bazı yerel organizasyonlar bu duruma tepki göstermişlerdir. Bu durum, kentsel belleğin kaybı ve tarihi bir mekanın yok olma tehlikesine karşı verilen doğal tepkiler olarak değerlendirilebilir. Neyse ki, bu tepkiler ve halkın kararlılığı, eski fabrika binasının “ölümünden” kurtarılarak hayata döndürülmesini sağlamıştır.

Bu durumu, Elisabeth Kübler-Ross'un yas sürecini ve travmatik bir haber alındığında verilen tepkileri tanımlamak için oluşturduğu beş aşamalı modeline dayandırarak analiz ettiğimizde, halkın ilk tepkisi “inkâr” aşamasına benzer bir şekilde gelişmiştir: Fabrikanın bu şekilde elden çıkarılabileceği fikrini kabul etmek istememe hali. Ardından, “öfke” aşamasına geçilmiştir; yerel halk ve sivil toplum kuruluşları, bu karar karşısında birleşmiş ve güçlü bir tepki göstermiştir. Bu öfke, yalnızca bir yapının kaybına değil, aynı zamanda o yapının temsil ettiği kültürel, ekonomik ve toplumsal anlamların kaybına duyulan bir tepki olarak da okunabilir. Verilen bir mücadele dönemi, dava süreçleri ile pazarlık aşamasına geçmiştir. Kepez Belediyesi'nin halkla birlikte kurduğu ‘Ortak Akıl Komisyonu’, bu geçiş sürecinin demokratik bir biçimde şekillendirilmesini sağlamış, böylece bir tür “barışçıl anlaşma” sağlanmıştır. Fabrikanın doğal yapısının korunarak, yeniden işlev kazandırılması, kaybedilen geçmişin geleceğe taşınmasında önemli bir adım olmuştur.

Birçok endüstri yapısı, toplumsal dönüşümlerle bağlantılı travmatik süreçlerin tanığıdır. Bir fabrikanın kapanması, işçilerin işsiz kalması ve ekonomik dönüşüm, toplumda bir kayıp hissi yaratır. Bu kaybın hayaletleri, o mekânın hafızasında yer eder.

7.6.2 Toplumsal ve Kültürel Bağlam

Bilim Merkezi olarak kullanılmadan önce Pamuklu Dokuma Fabrikası olan yapı, Antalya'nın endüstriyel geçmişinin önemli bir parçasıdır. 1950'li yıllarda faaliyete geçen fabrika, bölgedeki ekonomik ve sosyal yaşamı dönüştüren bir yapıya sahiptir. Fabrikanın kurulmasıyla birlikte çevresinde işçilerin ve ailelerinin konaklaması için yerleşim alanları oluşmuş, bu alanlar zamanla bir mahalle kimliği kazanmıştır. Böylece Dokuma Mahallesi, fabrika çevresindeki yaşam alanlarının bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Mahalle, sadece bir yerleşim yeri değil, aynı zamanda fabrikayla bütünleşmiş bir yaşam alanı ve toplumsal etkileşim mekanı haline gelmiştir. İşçi sınıfının ihtiyaçlarını karşılamak üzere şekillenen bu alan, dokuma sanayisinin kente bıraktığı tarihsel ve sosyal bir miras olarak önem taşımaktadır (Şekil 7.35).

Şekil 7.35: Dokuma Fabrikası eski fotoğrafları (Aktin, 2017).

Antalya Bilim Merkezi aracılığıyla sanayi geçmişine ait bir yapı, kültürel belleği ve kimliği koruyarak modern kentsel yaşamın bir parçası haline getirilmiştir. Fabrikanın fiziksel varlığı korunurken, mekânın üretim odaklı kimliği bir kültür parkına dönüştürülmüş, böylece hem geçmişin izleri diriltilmiş hem de yeni bir toplumsal hafıza yaratılmıştır. Bu süreçte, mekânda geçmişin fiziksel ve ruhsal varlığı hissedilir, bu da Derrida'nın hauntoloji kavramıyla açıklanabilecek bir "var-olmayanın varlığı" durumudur.

Antalya Bilim Merkezi gelmesi beklenen hayaletleri de barındıran bir yapıdır. Burada söz konusu gelecek hayaleti aslında geçmiş için bir gelecek hayaleti olarak ele alınmaktadır. 1930'lu yıllarda Türkiye'de devlet eliyle kurulan sanayi yerleşkeleri, Batılılaşma ve

modernleşme hedefleri doğrultusunda, geleceği şekillendirme amacıyla oluşturulmuş birer projeydi (Asiliskender, 2009). Bu mekânlar hem üretim yapılan alanlar hem de modern yaşamın birer prototipi olarak tasarlanmıştır. Spor salonları, sinema, market ve kültürel etkinlik alanları gibi sosyal mekânlarla fabrikalar, çalışanların ve ailelerinin “modern bireyler” haline gelmesini amaçlıyordu (Asiliskender, 2009). Bu idealize edilmiş modernleşme anlayışı, Derrida’nın “geleceğin hayaleti” kavramıyla ilişkilendirilebilir: Henüz gerçekleşmemiş bir gelecek özlemi, bir tür ütopya.

Avrupa’daki öncü mimarların Amerikan fabrikalarını modernitenin ideal modeli olarak benimsemesi, modernleşme ütopyasının evrensel boyutlarını da gösterir. Cengizkan’ın belirttiği gibi, Amerikan fabrikaları yalnızca bir üretim mekânı değil, aynı zamanda demokratik ve kolektif bir toplumun inşası için fiziki bir model olarak görülmüştür (Cengizkan, 2006). Betonarmenin soyut gücü, mekanların işlevselliği ve sonsuz büyüme potansiyeli, bu mekânlara modernizmin simgesi olarak bir “zamansal ötesilik” yüklemiştir. Bu durum, geleceğin hayaletinin yalnızca Türkiye’de değil, tüm modernleşme projelerinde nasıl bir kılavuz rolü üstlendiğini gösterir

7.6.3 Mekansal İlişkiler

Dokuma Kampüsü 15 ayrı binadan oluşan, peyzajla uyumlu bir mekânsal organizasyonu birleştiren, bir yapılar bütünüdür. Kampüsün merkezi, dikdörtgen planlı, testere dişi çatılı ana üretim binası olup geniş bir alanı kapsar. Yaklaşık 200 metreye 100 metre büyüklüğündeki ana yapı, 5,30 m. net yüksekliğe sahipken testere dişi çatının tepe noktası 9.10 m yüksekliğindedir (Karabağ, 2020). Yapının ana girişi, doğu cephesinde yer almakta olup, rampa ve merdivenle erişim sağlanabilen, kolonatsız bir saçakla vurgulanarak erişilebilirliği artıran bir tasarıma sahiptir (Şekil 7.36). Aynı karşılama mekanına bağlanan bir diğer girişi ise yine doğu cephesinde, ana girişin devamında yer alan Şehitler müzesi ile ortak bir avluda yer alan ikincil giriştir.

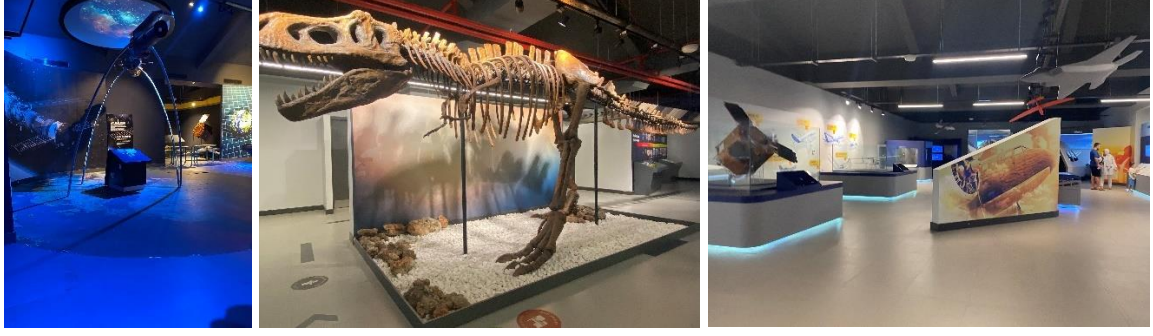
Şekil 7.36: Antalya Bilim Merkezi giriş cephesi. (yazar arşivi).

Kısmi bir bodrum kat ve zemin kattan oluşan bina, uzun doğrultuda 9 akslı kolon-kirişli çerçeveden oluşurken, kısa doğrultuda ise 34 akslı şed çatı şeklinde inşa edilmiştir (Akış, 2018).

Antalya Bilim Merkezi'nde, TÜBİTAK'ın bilim ve teknolojiyi anlaşılır ve ulaşılır kılma hedefi doğrultusunda, farklı yaş gruplarına hitap eden sergi salonları ve deneysel ve uygulamalı etkinlikler düzenlenen atölyeler yer almaktadır (Tablo 7.7).

Tablo 7.7: Antalya Bilim Merkezinde Bulunan Sergi ve Atölyeler.

Sergiler	Konu/Özellikler
Algı ve Hareket Sergisi	Duyusal deneyimler ve algı yanılsamaları; hareketin bilimsel temelleri
Uzay Sergisi	Gezegenler, yıldızlar ve uzay teknolojileri
Antarktika Sergisi	Kutuplar ve ekosistemleri, çevre bilinci
Bilim Tarihi Koridoru	Bilimsel gelişmelerin tarihsel yolculuğu
Ne Nasıl Çalışır Sergisi	Günlük cihazların çalışma prensipleri
Neşeli Adımlar Sergisi	4-6 yaş grubuna yönelik doğa, motor beceriler ve keşif etkinlikleri
Paleontoloji Sergisi	Fosiller ve tarih öncesi yaşam
Enerji Sergisi	Enerjinin türleri, dönüşümleri ve kullanım alanları
Havacılık Sergisi	Uçak ve havacılık teknolojilerinin gelişimi
Atölyeler	Konu/Özellikler
STEM Atölyesi	Bilim, teknoloji, mühendislik, sanat ve matematik disiplinlerini entegre eden, yaratıcılığı destekleyen projeler ve etkinlikler
Robotik Kodlama Atölyesi	Kodlama, mühendislik ve robotik tasarım
Fen Bilimleri Atölyesi	Deney ve proje bazlı fen etkinlikleri
Matematik Atölyesi	Matematiksel kavramları keşfetmeye yönelik interaktif etkinlikler
Ahşap Tasarım Atölyesi	Tasarım ve el becerisi gerektiren projeler
Biyoloji ve Kimya Atölyesi	Canlı organizmalar ve kimyasal deneylerle ilgili uygulamalı etkinlikler
Astronomi Atölyesi	Gökyüzü, gezegenler ve astronomiyle ilgili etkinlikler

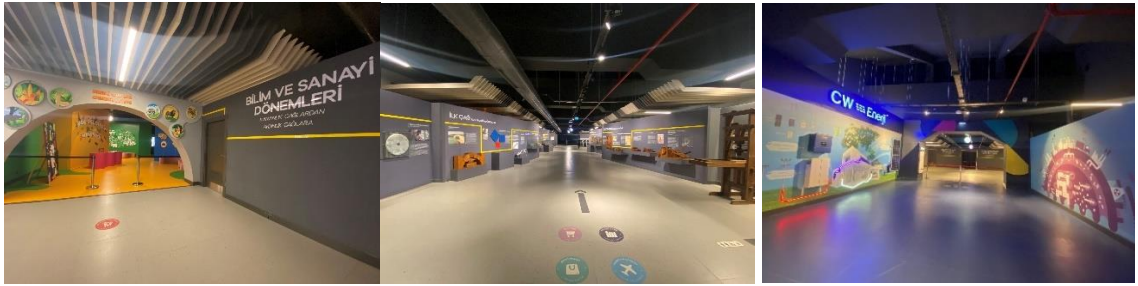

Şekil 7.37: Antalya Bilim Merkezi'nde yer alan bazı tematik sergiler (yazar arşivi).

Şekil 7.38: Dokumapark içerisinde yer alan açık hava müzesi, araba müzesi, açık sergi alanları (yazar arşivi).

İç mekânda kullanılan açık, geniş alanlar ve dolaşım yolları, insanları geleceğin bilimsel potansiyeline ve bu potansiyelin mekânsal düzeydeki etkileşimlerine yönlendirmektedir. Sergi alanları, teknolojinin tarihsel evriminden bugünün dijital dünyasına uzanan bir hat boyunca ilerleyişi göstermek üzere tasarlanmıştır (Şekil 7.39). Bu sürekli gelişim, ziyaretçilerin zamanlar arasında yol almasını sağlar.

Şekil 7.39: Bilim ve sanayinin gelişimini anlatan dolaşım alanları ve sergi alanları (yazar arşivi).

Fabrikanın işletme binası isimleriyle, fotoğraflarıyla, özel eşyalarıyla şehitlerin hatıralarını yaşatmak üzere Şehitler Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra, Dokuma Açık Hava Müzesi, Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden tarihi eserlerin minyatürlerini sergileyen bir alan olarak ziyaretçilere açılmıştır.

Antalya Bilim Merkezi reddi miras ve geçmişin fiziksel izlerinin silinmesi gibi durumları incelemek için uygun bir alan oluşturmaktadır. Yapının bir fabrikadan bir bilim merkezi olarak kullanılabilmesi için uygun hale getirilmesi sürecinde gerçekleştirilen uygulamalarda bazı unsurların reddi söz konusu olmuştur. Burada sözü edilen miras geleceğe aktarılması gerekli bulunup bulunmadığı kapsamında değerlendirilmemektedir

Antalya Bilim Merkezi'nin dönüşüm sürecinde, mekânın eski kimliği olan fabrika işlevine dair pek çok fiziksel öge (özellikle makineler, üretim alanları, duvar yapıları ve cephe elemanları) ya yok edilmiş ya da değişime uğramıştır. Ancak bu tür müdahaleler, geçmişin tam anlamıyla silinmesini sağlamaz. Derrida'ya göre hayaletler, reddedilenin veya bastırılanın dönüşmüş ve görünmez biçimde geri dönen izleridir. Eski işlevin hayaletlerini mekâna daha soyut bir biçimde yerleştirmiştir. Örneğin, kapatılan pencereler, yok edilen bölücü duvarlar ve güçlendirme çalışmaları sırasında kaldırılan unsurlar, mekânın belleğinde yeni bir görünmezlik yaratmıştır.

Soğutma Santrali gibi mekânların fiziksel bağlamlarının koparılması, mekânın geçmiş işlevini fiziksel olarak görünmez kılmıştır. Ancak bu eksiklikler, hafızada bir boşluk yaratarak, geçmişin hatırlanış biçimini etkiler. Bu bağlamda, fiziksel eksikliklerin yol açtığı bu boşluklar, bir yandan mekânın yeni kimliğini şekillendirirken, diğer yandan geçmişin kaybolan işlevine dair bir "yokluk hissi" ile mekânın belleğinde yaşamaya devam eder.

Yapının iç mekanındaki ofis birimlerinin oluşturulması ve arşiv kullanımına dair yapılan değişiklikler, yapının eski işlevlerinden bir kopuşu işaret eder. Burada, eski fabrika işlevinin ve endüstriyel geçmişin yerini tamamen yeni bir işlevsel yapı alır. Bu değişim, yapıyı hem sembolik hem de fiziksel olarak geçmişten uzaklaştıran bir hayalet kovma sürecidir.

7.6.5 Form ve Malzeme

Yapı, beton kolonlar üzerinde yükselirken, tasarımında geniş, bölümlenebilir ve doğal ışık alan iç mekanlar yaratma hedefi güdülmüştür. Yapının kuzey-güney aksında konumlanarak

doğal aydınlatmayı optimize eden çatısı, bina fabrika olarak kullanıldığı dönemlerde endüstriyel üretim süreçlerinin verimliliğini artırırken, Bilim merkezine dönüştürülmesiyle içeride az ışık alarak yapay aydınlatmalarla temalara uygun aydınlatılmak amacıyla boyanarak geçirimsiz hale dönüştürülmüştür. Yapının çatısı dış cephede de ritmik bir silüet yaratır(Şekil 7.41). Cephede herhangi bir süsleme ya da dekoratif unsur bulunmamakta, yalın bir yaklaşım benimsenmiştir. Doğu ve batı cephelerde karşılıklı olarak toplamda 10 adet baca bulunur. Bu bacalar, hem üretim süreçlerinde oluşan buhar ve gazların tahliyesini sağlamaktayken, yapı cephesinde bir ritim oluşturarak mimari estetik açısından önemli bir rol üstlenmektedir.

Şekil 7.41: Bilim merkezinin günümüze ait fotoğrafı (yazar arşivi).

7.6.6 İmge-Simge-Sembol Değerleri

Antalya Bilim Merkezi kültürel bir mirası yaşatmaya çalışan bir yapıdır. Fabrikanın simgesel geçmişi, bilimsel ve teknolojik bir geleceğe evrilmiş olsa da tarihsel mirası yüceltme amacı güder. Sergi alanlarındaki temalar, üretimin evrimini ve teknolojinin tarihsel gelişimini gösteren enstalasyonlara yer verecek şekilde düzenlenmiştir. Buradaki sergiler, geçmişin “hayaletlerini” gün yüzüne çıkarmak amacıyla, bilim ve teknolojinin evrimini bellek olarak sunar. Bilimsel aletlerin, teknolojik gelişimlerin sergilendiği bu alanlar hem tarihsel sürecin hem de kolektif hafızanın izlerini taşır.

Öte yandan, Antalya Bilim Merkezi, geleceğin bilim ve teknolojiye dair beklentilerinin bir yansıması olarak kurulmuştur. Mekân, bilgiye dayalı toplumların ideallerini simgeleyen modern bir yapıdır. Sergi alanlarında kullanılan renkler, formlar ve malzemeler, geleceğe dair umutları sembolize etmektedirler (Şekil 7.42). İç mekânda mavinin yoğunluğu genellikle teknolojiyi, dijital dünyayı ve geleceği simgeler. Soğuk, steril ve mekanik bir his

yaratması, bilim kurgu filmlerinde de kullanılan metalik ve yapay ortamları çağrıştırması dikkat çekicidir.

Şekil 7.42: İç mekanda mavi renk kullanımı (Kaynak: yazar arşivi)

Mavi renk, uzayın sonsuzluğunu simgelerken aynı zamanda gezegenler arası seyahate ve evrenselliğine dair de bir çağrışım yapmaktadır.

Geleceğe dair bir unsur bir yandan kaygı sebebi olabilirken bir yandan düşler kurmaya alan açabilmektedir. Gelecekte karşılaşılabilecek her türlü tehdit karşısında idealleştirilen bir bilimsel ve teknolojik gelecek düşü bugünü kolektif bir gelecek düşüncesi çerçevesinde değerlendirmeye olanak tanımaktadır.

Antalya Bilim Merkezi'nin sergi ve atölyeleri, çocukların zihninde bilim ve teknolojiye dair yeni ufuklar açılması, geleceğe dair güçlü bir hayal dünyası inşa etmelerine olanak tanınması amacı taşımaktadır. Bu mekânsal ve eğitsel düzenlemeler, bilgi edinimine dayalı bir yaklaşım sunarak bilimsel düşüncenin günlük yaşamla ve geleceğin olasılıklarıyla kesiştiği noktaları deneyimlemelerini sağlamaktadır. Örneğin, Uzay Sergisi, gezegenler, yıldızlar ve uzay teknolojileri üzerinden yalnızca evrenin işleyişine dair temel bilgiler aktarmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda çocukların gezegenler arası yolculuklara dair düşler kurmalarına ve bu yolculukların bir gün gerçekleşebilir olduğu hissiyatını kazanmalarına katkıda bulunur. Benzer şekilde, Antarktika Sergisi, kutup ekosistemlerini ve çevre bilincini merkezine alarak, geleceğin çevresel sorunlarına duyarlılık geliştiren bir bilinç inşa ederken, doğayı koruma sorumluluğunu bir ideal olarak benimsetmektedir.

Bilim Tarihi Koridoru, geçmişin bilimsel başarılarını tarihsel bir bağlamda ele alarak, bilimsel devrimlerin bugüne etkilerini gözler önüne sermekte ve bu bağlamda çocuklara tarihsel süreçlerin kolektif geleceği şekillendirmedeki gücünü hatırlatmaktadır. Gündelik

yaşamın içindeki bilimsel ve teknolojik prensipleri açıklayan bilim merkezinin sergileri, merkezde düzenlenen atölye çalışmalarıyla da desteklenmektedir. STEM ve Robotik Kodlama Atölyeleri, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik disiplinlerini bir araya getirerek çocuklara yaratıcı düşünme ve tasarlama becerilerini geliştirme imkânı sunmaktadır. Bu atölyeler, gelecekte teknolojik yeniliklerin üretilmesinde yer alabileceklerine dair çocuklara hem özgüven hem de farkındalık kazandırmaktadır. Astronomi Atölyesi ise, gökyüzü ve gezegenlerle kurulan bağ üzerinden, bilimsel keşiflere dair bir heyecan ve motivasyon yaratırken, aynı zamanda çocukların gelecekteki uzay çalışmalarında rol alma düşlerini somutlaştırmalarını sağlamaktadır. Fen Bilimleri ve Matematik atölyeleri, deney ve interaktif etkinliklerle bilimsel kavramları günlük yaşamla ilişkilendirirken, çocukların problem çözme becerilerini geliştiren bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

Bu sergi ve atölyeler, bilim ve teknolojinin idealize edilen bir gelecek düşüncesiyle birleştiği bir platform oluşturarak, çocuklara yalnızca bilgi değil, aynı zamanda düş kurma, keşfetme ve üretme pratiği kazandırmaktadır. Bu bağlamda, bilim merkezinin sergileri ve atölyeleri, hem düşlerin hem de gerçekliğin kesiştiği bir alan olarak, bireysel hayallerin kolektif bir gelecek idealine dönüştüğü bir zemin oluşturmaktadır.

Her bir alan, bilimsel gelişimin tarihsel bir özeti gibi tasarlanmıştır. Hem eski teknolojilerin hem de bugünün inovasyonlarının temsil edildiği sergi alanları, ziyaretçilerin şimdiki zamanda geçmiş ve geleceği bir arada deneyimlemelerine olanak tanır.

Antalya bilim merkezinde ve incelenen diğer bilim merkezlerinde şimdinin hayaletleri kapsamında ele alınacak hauntolojik durum Derrida'nın siperlik etkisi diye adlandırdığı kavram çerçevesinde ele alınabilir. Bilim merkezleri her ne kadar etkileşimli ve deneyime açık yerler olsa da ziyaretçinin farkında olmadan izlenip yönlendirildiği, gözetim altında tutulduğu mekanlardır. Ziyaretçiler, tıpkı Hamlet'in babasının hayaleti gibi, kendisine bakan bir varlığın gölgesi altında hareket eder, fakat ona bakanın kim olduğunu tam olarak bilemez; *“Bu hayaletimsi herhangi başka biri bize bakar, bizim her türlü bakışımızdan daha önce ve bakışımızın ötesinde, saltık bir bakışsızlık ve zaman açısından önce..”* (Derrida, 2019) Bilim merkezlerinde güvenlik kameraları, mekânın her noktasını gözlemler. Ziyaretçi kameraların varlığını bilir ama onları kimlerin izlediğini bilmez; *“başlığın altından kuşkusuz, ama gene de hissederiz hayaletin gözlerini bize dikip baktığını; gözler, gözlemler,*

gözlerini diker kör gözlü geleceği görenlerle izleyicilere, ama gördüğü görülmez onun, siperlikli zırhı içinde ulaşamaz ona” (Derrida, 2019). Diğer yandan Bilim merkezlerindeki görevliler yalnızca rehberlik eden kişiler değildir, aynı zamanda mekânın düzenini ve akışını kontrol eden figürlerdir. Ziyaretçilerin mekânda serbestçe hareket ettiği düşünülse de, aslında neyi nasıl deneyimleyecekleri, nerede duracakları ve nasıl yönlendirilecekleri bazen belirgin bazen görünmez kurallarla belirlenmiştir. Bilim merkezlerinde hangi bilgilerin nasıl sunulacağı önceden belirlenmiştir. Ziyaretçi, deneyimin öznesi gibi görünse de, aslında belli bir kurgu içinde hareket eder.

Bilim merkezlerinin hauntolojik bağlamda taşıdığı hayaletlerden biri de küreselleşmenin ve tüketim ekonomisinin belirleyici rolüdür. Küreselleşme, bilim merkezlerinin küresel ölçekte bir bilimsel anlatı oluşturma çabalarını tetiklerken, bu anlatı, yerel bilgi pratiklerini ve farklı bilgi sistemlerini ikinci plana itmektedir. Sergi alanlarının tematik kurgusu, teknolojik sunum biçimleri ve mekânsal organizasyonu, dünyanın farklı noktalarındaki bilim merkezleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterir. Antalya’dan Konya’ya, Kayseri’den Elazığ’a kadar incelenen bilim merkezlerinde ortak mekânsal ve içeriksel standartların benimsenmesi, bilginin küresel ölçekte tek tip bir yapıya büründüğünü düşündürür.

Bilim merkezlerinin şimdiki zaman hayaletlerinden bir diğeri, tüketim kültürünün etkisidir. Bilimsel bilginin deneyimlenebilir ve etkileşimli hâle getirilmesi, aynı zamanda onun bir meta olarak sunulmasına da zemin hazırlar. Sergi alanlarının yanı sıra, bilim merkezlerinde yer alan hediyelik eşya dükkânları, kitap ve dergi satış alanları, kafe ve dinlenme mekânları, ziyaretçiyi pasif bir gözlemci olmaktan çıkarıp, tüketime yönlendirilen bir aktöre dönüştürür. Bu mekânlarda bilgi, yalnızca öğrenilecek bir olgu olmaktan çıkıp, satın alınabilir, taşınabilir ve bireysel kimliğin bir parçası hâline getirilebilir bir nesneye dönüşür. Dolayısıyla, bilim merkezlerinde bilgiye erişim süreci, yalnızca entelektüel bir deneyim değil, aynı zamanda ekonomik bir pratik hâline gelir.

8. SONUÇ

Türkiyede Bilim merkezleri, bilimsel bilgi ve teknolojiyi geniş kitlelere ulaştırmayı hedefleyen mekânlar olarak önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yapılar, bilimi popülerleştirme ve eğitimi destekleme, toplumsal farkındalık yaratma, geleceğin bilim insanlarını teşvik etme ve yaşadığımız dünyayı anlama sürecine katkı sağlama gibi birçok misyona sahiptir. Türkiye'deki bilim merkezleri bu doğrultuda şekillenmiş, farklı yaş gruplarına yönelik interaktif sergiler, atölyeler ve etkinliklerle bilimi herkes için erişilebilir kılmayı amaçlamıştır. Bu yapılar buldukları kentlerde mimari, kültürel ve tarihsel bağlarıyla da dikkat çeken yapılar olarak öne çıkmaktadırlar. Bilim merkezleri, bilimin toplum içindeki yerini mekânsal olarak görünür kılarak, ulusal ve kültürel kimliğin bir parçası hâline getirmektedir. Bu yapılar, ülkenin bilim ve teknolojiye verdiği değeri vurgulayarak, toplumsal kimliğin modernleşme ve ilerleme ile ilişkilendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bir yandan, buldukları coğrafyanın, kültürün ve tarihin etkilerini taşıyarak ulusal kimliği dair ipuçları verirken, diğer yandan evrensel bilimsel değerleri ve küresel düşünceleri duyurmaktadır.

Bilim merkezleri, geleceğin bilimsel ve teknolojik ilerlemelerine dair kolektif bir düşünme alanı oluşturur. İleri teknoloji temaları, yenilikçi bilimsel buluşlar ve sürdürülebilirlik gibi konular üzerinden, geleceğin daha iyi bir dünyaya dönüşmesi için toplumsal bir tahayyül oluşturulur. Geleceğin hayaletleri, çoğu zaman “ne olabilir?” sorusunu düşündürterek, izleyicilerin toplumsal bilinçlerini şekillendirir ve onları geleceğe dair sorulara yönlendirir.

Bilim ve teknoloji temaları, geleceği biçimlendiren önemli bileşenler olarak, bilim merkezlerinin her detayında kendini göstermektedir. Gelecek, bu mekânların tasarımında somutlaşır. Mekânlar, yeniliği ve yaratıcılığı çağrıştıran görsel dillerle inşa edilir: eğrisel, geometrik ve esnek formlar, bilimsel ilerlemeyi ve geleceği simgeler. Yapıların içeriği de geleceğe dönük bir bakış açısını destekler niteliktedir. Eğitim salonları, interaktif sergi alanları, planetaryumlar gibi birimler, toplumu bilimle etkileşim kurmaya teşvik ederek Bu mekânlar, bireysel hayalleri toplumsal bir bilinç altında birleştirir, böylece her bir sergi, ziyaretçiyi geleceğe dair kendi vizyonlarını yaratmaya iterken, mekânın tümü bu vizyonları birleştirir ve toplumsal bir bağlamda şekillendirir.

Bilim merkezi mimarisinin bellekle kurduğu ilişkiyi değerlendirmek için, bu yapıların mimari ve işlevsel kurgusu, tarihsel, toplumsal ve mekânsal bağlamlarla ilişkileri incelendiğinde, bilim merkezlerinin zamansal açıdan çok katmanlılık içeren mekânlar olduğu, yenilikçi ve ileri teknolojiyle donatılmış mekânlar olarak biçimlendiği ancak aynı zamanda tarihsel göndermeler de içerdiğini görmekteyiz. Geleceğin hayaletleri dşlenenler, kaygı duyulanlar ya da beklenmedik hallerde mekanlarda belirirken Geçmişin bellekteki izleri de birer hayalet gibi miras ve yas nedeniyle ağdaş mimari yaklaşımlar içinde yeniden yorumlanmasıyla mekânda görünür hâle gelmektedir. şimdinin hayaletleri de günümüz dünyasının gereklilikleri, tktim ve evrensellik gibi konularla ilişkili biçimde belirdiği görülmektedir.

Bilim merkezleri, genel olarak ağdaş mimari anlayışın birrn olarak şekillenirken, kimirneklerde fütüristik tasarım eğilimleri dene çıkmaktadır. Geometrik ve eğrisel formlar, şeffaf yüzeyler ve dinamik cephe elemanları, bu mekânların hem dikkat çekici hem de bilim ve teknolojinin ruhunu yansıtan birer simge olarak konumlandırılması sağlamaktadır. Konya ve Bursa bilim merkezleri olağanüstü olekleri ve dikkat çekici formlarıyla, Kayseri Bilim merkezinde tasarım dili ve renk kullanımıyla, Bursa ve Konya Bilim merkezlerinde ise organik ve eğrisel formlarıyla ve kullanılan malzemeler aracılığıyla kentsel çevrede farklı bir odak noktası yaratmaktadır. Bu bağlamda, bilim merkezleri buldukları kentlerin kimliğini biçimlendiren ve kolektif belleğin inşasında rol oynayan mekânsal unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bilim merkezlerinin organizasyon yapısı, esneklik ve modülerlik ilkeleri çerçevesinde şekillenir. İç mekân tasarımları, ziyaretçilerin bilimle etkileşim kurmasını sağlayacak şekilde planlanmakta olup, planetaryumlar, interaktif sergi alanları, eğitim sınıfları ve atölyeler gibi farklı işlevlere sahip birimler bu mekânsal düzenlemeye entegre edilmektedir. Tübitak'ın desteklediği bilim merkezlerinde sergilenen temalar, bilim tarihinden ağdaş teknolojilere, insan bedeninden uzay araştırmalarına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. “Bilim Sultanları”, “Görevimiz Mars”, “El-Cezeri ve Mekanik Biliminncs” ve “Altın ağ'da Bilim” gibi temalar, bilimsel mirasın ve teknolojik ilerlemenin mekânda nasıl temsil edildiğini ortaya koymaktadır. Sergi alanlarında kullanılan renk, aydınlatma ve tasarımgeleri de bu temalar doğrultusunda çeşitlenmekte ve ziyaretçilerin bilimle daha derin bir etkileşim kurmasına olanak tanımaktadır.

Bilim merkezlerinin kullanıcılarla kurduğu ilişkiler iç mekânlarla sınırlı kalmayıp, açık alan düzenlemeleri ile de kendini göstermektedir. Yeşil alanlar, meydanlar ve çocuk oyun alanları gibi mekânsal düzenlemeler, ziyaretçilerin bilimle gündelik yaşam içinde karşılaşmasını sağlayan önemli unsurlardır. Bu bağlamda, bilim merkezleri, toplumsal hafızanın bir parçası hâline gelerek hem bireysel hem de kolektif düzeyde bilimle kurulan ilişkiyi dönüştüren yapılar olarak değerlendirilmektedir.

Bilim merkezlerinin kentsel bağlamdaki konumlanışları, kolay erişilebilirlik ve ikonik tasarım anlayışı ile bütünleşmektedir. Örneğin Antalya, Kocaeli ve Bursa'da yer alan bilim merkezleri, kentsel dokunun içinde kendine özgü bir odak noktası oluştururken, Kayseri Bilim merkezi kent merkezinden uzak, geniş alanlarda konumlanarak yeni bir çekim merkezi yaratmaktadır. Bu mekânların form, malzeme ve tasarım bağlamında geleceği imleyen unsurlar taşıması, bilim merkezlerini zamansal bir geçiş mekânı hâline getirmekte, geçmişin izlerini sürerken geleceğe yönelik spekülasyon tahayyüller üretmeye olanak tanımaktadır.

Bilim ve teknoloji, uluslararası siyasette de giderek daha belirleyici bir rol oynamaktadır. Ülkeler, bilimsel ilerlemeleri aracılığıyla hem kendi toplumlarına hem de küresel düzeyde güçlü, ileri ve bağımsız bir aktör olarak konumlanmaya çalışmaktadır. Ulusal bilimsel başarılar, devletler arasındaki rekabette önemli bir ölçüt hâline gelirken, uzay araştırmaları, yapay zeka ve diğer ileri teknoloji alanlarındaki gelişmeler, bir ülkenin küresel güç dengesindeki yerini belirleyen, ekonomik ve askeri kapasitesini pekiştiren unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu tezde yapılan analizler, bilim merkezlerinin zamansal katmanları taşıyan mekânlar olduklarını ve Bilim merkezi yapılarının, geçmiş, şimdi ve gelecek hayaletleriyle dolu olduğunu göstermektedir. Hauntoloji, miras ve yas kavramları üzerinden geçmişin bugüne etkisini, düş ve kaygı ekseninde geleceğin nasıl inşa edildiğini sorgularken, aynı zamanda çağdaş tüketim kültürü ve evrensellik meseleleriyle de şimdinin hayaletlerini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Bu tez çalışması, Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren inşa edilen kamu yapılarında gözlemlenen tarihselci-tarihsici yaklaşımların mimari üslup tartışmalarına yeni bir kavramsallaştırma getirerek katkıda bulunmaktadır. Türkiye'de 21. yüzyılın ilk çeyreğini oluşturan mimari pratiklerde, özellikle kamu binaları ve kültürel projelerde, son yirmi yılda

“tarihsici” söylemler öne çıkmış; geçmişe referans verilerek tarihî öğelerin yeniden yorumlanması tartışma konusu olmuştur. “Osmanlı-Selçuklu” mimarisi, “Muhafazakâr Milli Mimarlık” (B. Oral), “Milletin Mimarisi” (B. Batuman), “rövanşizm” (A. Uzeyir Pekker), “gayri milli mimari” (A. Artun) ve “Neo-Ottoman, Neo Selçuklu” gibi kavramsal kategoriler etrafında şekillenen bu yaklaşım, geçmişin katı bir biçimde tekrarı ve estetik anlamda yeniden üretimi eleştirilerine maruz kalmıştır. Buradaki kavramsal belirsizlik, “yeni üslup” tanımının netleşmemesinden kaynaklanmakta olup, mimarlık teorisi ve tarihi açısından önemli sorunları gündeme getirmektedir. Yapılan bu çalışma, mimarlık tarihinin üslup ile olan ilişkisini, geçmiş, şimdi ve gelecek gibi temel zamansallık kategorileri üzerinden ele alıp, bu kategorilerin doğrusal olmayan, karşılıklı etkileşim içinde yeniden kurgulanabileceğini savunur. Bu noktada, Jacques Derrida'nın hauntoloji kavramı ile Mimarlık tarihinin üslup ile ilişkisini geçmiş -şimdi -gelecek gibi temel zamansallık kategorileri yapı bozuma uğratılmıştır. Böylece çalışma, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurarak mimari yorumlama biçimlerine yeni bir çerçeve kazandırmaktadır.

Dünya genelinde 21. yüzyıl mimarlığı, geçmişin miraslarından kopmaya çalışırken, aynı zamanda gelecek vizyonlarına da mesafeli duran bir üsluba doğru evrilmiştir. Bu durum, “sonsuz bir şimdi” anlayışıyla ilişkilendirilebilir; geçmişin izlerini reddeden ancak aynı zamanda geleceğin kesinliklerinden uzak duran bir tasarım dili ortaya çıkmaktadır. Bu dil, zamansal ve mekânsal aidiyetleri sorgulayan, sabitlikten ziyade akışkanlık ve çok katmanlılık üzerine inşa edilmiş bir mimarlık anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, hauntolojik perspektif, adlandırılmamış bu yeni mimarlığı incelemek için de bir aracı olarak kullanılabilir.

Bu tez, mimarlık pratiğinde hauntolojik bir perspektifin nasıl uygulanabileceğini göstermiş ve bilim merkezleri örneğinde, mekânın tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlamlardaki işlevini keşfetmiştir. Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı mekân türlerinde, özellikle farklı kültürel bağlamlarda bu yaklaşımın nasıl işlediğini daha geniş bir yelpazede incelemeye olanak tanıyacaktır. Ayrıca, bilim merkezlerinin gelecekteki tasarımlarına dair daha geniş ve kapsamlı değerlendirmeler yapılması, toplumsal değişimler ve sürdürülebilirlik gibi konularda mekânların gelecekteki rollerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

9. KAYNAKLAR (APA)

- Abraham, N., & Torok, M. (1994). *The Shell and the Kernel: Renewals of Psychoanalysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ağaoğulları, M. A. (1994). *Kent Devletinden İmparatorluğa*. Ankara: İmge Yayınları .
- Akış, C. (2018). Endüstri yapılarının dönüşümü üzerine değerlendirmeler “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Aktin, S. (2017). Kent ve bellek: Antalya pamuklu dokuma fabrikası örneği. *Yüksek Lisans Tezi* . Akdeniz Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Alkan, A. (1994). *Konya: tarihi kentin planlama sorunları*.
- Alsan, Ş. (2005). Türk Mimari Süsleme Sanatlarında Mitolojik Kaynaklı Hayvan Figürleri. *Doktora Tezi*. T.C. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı.
- Arıoğlu, E. (1998). *Tbmv*. Bilgi Toplumuna Dönüşümün Müjdesi: <http://www.tbmv.org/neden-bilim-merkezi.html> adresinden alındı
- Arkeofili. (2020, 7 2). *Arkeofili*. <https://arkeofili.com/ayasofyadaki-eserler-tapu-ve-kadastro-binasina-tasinacak/> adresinden alındı
- Arkitera. (2018, 10 10). <https://www.arkitera.com/haber/edoardo-tresoldi-gelecek-icin-tohum-atabilmek-onemli/> adresinden alındı
- Asiliskender, B. (2009). Cumhuriyet sonrası kalkınma hareketi olarak sanayileşme ve mekansal değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*(13), s. 153-170.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Augé, M. (2020). *Unutma Biçimleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Augustinus, S. (1999). *İtiraflar*. Kaknüs Yayınları.
- Bain, P., Hornsey, M., & Bongiorno, R. (2013). Collective futures: How projections about the future of society are related to actions and attitudes supporting social change. *Personality and Social Psychology Bulletin*(39.4), s. 523-539.

- Banham, R. (1980). *Theory and Design in the First Machine Age*. MIT Press.
- Batuman, B. (2014). Okul Cephelerinden. Cumhurbaşkanlığı Sarayı” na: Mimari Temsil Olarak Osmanlı-Selçuklu ve Ulusun Millet Olarak (Yeniden) İnşası. *Arredamento Mimarlık*.
- Bau, S. (2016, 10 29). *Design Influences*. <https://designinfluences.com/buckminster-fuller/> adresinden alındı
- Baudrillard, J. (2016). *Simülarklar ve Simülasyon*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bayraktar, S. (2022). YEDİDEN YETMİŞE TOPLUMSAL SEFERBERLİK: MİLLÎ TEKNOLOJİ HAMLESİ. M. Kacı, M. Şeker, & M. Doğrul (Dü) içinde, *Millî Teknoloji Hamlesi: Toplumsal Yansımaları ve Türkiye'nin Geleceği*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları. doi:10.53478/TUBA.978-625-8352-16-0
- Bell, M. M. (1997). Ghosts of Place . *Theory and society*.
- Bell, M. M. (1997). The ghosts of place. *Theory and society*(26.6), s. 813-836.
- Bell, W. (2009). *Foundations of futures studies, volume 1: Human science for a new era*. Transaction publishers.
- Bergson, H. (2007). *Madde ve Bellek -Beden-Tin İlişkisi Üzerine Deneme*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bicknell, J. (2014). Architectural ghosts. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, s. 435-441.
- Bilge, U. (2018). Aristoteles'in Bellek Kavramı . Ankara: Ankara Üniversitesi .
- Boym, S. (2022). *The Origins of Nostalgia Memories and Reflections*. (R. Roberts, Dü.) Bloomsbury Publishing.
- Braun, M. (2001, Kasım). The Economic Impact of Theme Parks on regions. *NEURUS—Network of European and US Regional and Urban Studies* (21).
- BTSO. (tarih yok). 2024 tarihinde <https://www.btso.org.tr/?page=projects/guhem.asp> adresinden alındı
- Buchen, I. H. (1999). Reflections Disturbing the future. *Futures*, 31, s. 871–876.
- Burt, D. (1996). *Augustine's World*. London: University of America.

- Cambaz, M. (2016, 03 20). yenisafak.com: <https://www.yenisafak.com/hayat/konyanin-uc-tac-kapisi-2436353> adresinden alındı
- Cangöz, B. (2005). Geçmişten Günümüze Belleği Açıklamaya Yönelik Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 51-62.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür birinci cilt ağ toplumunun yükselişi 1*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cengizkan, N. M. (2006). Endüstri yapılarında yeniden işlevlendirme:“iş” i biten endüstri yapıları ne “iş” e yarar. *Dosya Dergisi* (03), s. 9-13.
- Chatterjee, A. K. (2021). Ruskin Bond’s haunted architecture: Anglo-Saxon archetypes of the Doon Valley. *Anglo Saxonica*(19-1), s. 1-13.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Cüceloğlu, D. (1991). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çağla, C. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito*, s. 218-232.
- Davis, C. (2005). Hauntology, spectres and phantoms. *French Studies*(59/3), s. 373-379.
- del Pilar Blanco , M., & Peeren , E. (2013). *The spectralities reader: ghosts and haunting in contemporary cultural theory*. (M. del Pilar Blanco, & E. Peeren, Dü) New York, USA: del Pilar Blanco, María, and Esther Peeren, eds. The spectralities reader: ghosts and haunting in contemporary cultural theory. Bloomsbury Publishing USA, 2013.
- del Pilar Blanco, M., & Peeren, E. (Dü). (2010). *Popular Ghosts The Haunted Spaces of Everyday Culture*. New York: The Continuum International Publishing Group.
- Derrida Belgeseli* (2002). (2017, 07 10). 04 02, 2022 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/watch?v=J5HOJISEXvA> adresinden alındı
- Derrida, J. (2006). *Gün Doğmadan: Elisabeth Roudinesco ile Konuşma*. (K. Sarılioğlu, Çev.) İstanbul: Dharma .
- Derrida, J. (2019). *Marx’ın Hayaletleri: Borç Durumu." Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonel* (3.Basım b.). (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

- Despite Everything*. (2010, 07 24). 10 12, 2023 tarihinde
[https://despiteeverything.typepad.com/:](https://despiteeverything.typepad.com/)
<https://despiteeverything.typepad.com/blog/2010/07/ghost-buildings-by-jos%C3%A9-antonio-mill%C3%A1n.html> adresinden alındı
- Draaisma, D. (2014). *Bellek Metaforları / Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. İstanbul: Metis Yayınları .
- Dünden Bugüne Antalya*. (2012). Antalya: Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2014). *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ecobuild. (tarih yok). ecobuild.com.tr: <https://www.ecobuild.com.tr/fullscreen-page/comp-iw2583if/d38b7bb6-75e5-4eb9-8fb7-5adc545cd09e/20/%3Fi%3D20%26p%3D%26s%3D> adresinden alındı
- Elazığ Bilim Merkezi. (tarih yok). *Elazığ Bilim Merkezi*. 2024 tarihinde
<http://elazigbilimmerkezi.org/hakkimizda> adresinden alındı
- Ellul, J. (2021). *The technological society*. Vintage.
- Erarslan, A. (2014). Mimaride Anlam; Yapıdaki “Sembolik Dil” Üzerine Bir Değerlendirme. *Tasarım+ Kuram* , 18(10), s. 18-35.
- Erkan, Ü. (2019). Gilles Deleuze Felsefesinde Temel Kavramlar ve Yeni Toplumsal Hareketler. *OPUS International Journal of Society Researches*(13(19)), s. 2627-2652.
- Fisher, M. (2014). *Hayatımın Hayaletleri: Depresyon, Hauntoloji ve Kayıp Gelecekler üzerine yazılar*. İstanbul: Habitus Yayıncılık.
- Freud, S. (1984). *Psikanalize Giriş*. Altın Kitaplar.
- Freud, S. (1996). *Düşlerin Yorumu*. (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayıncılık.
- Freud, S. (2001). *Sanat ve sanatçılar üzerine*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Freud, S. (2021). *Kitle Psikolojisi*. İstanbul: Say yayıncılık.

- Freud, S. (2021). *Yas ve Melankoli Tekinsiz Narsizm Üzerine*. (L. Uslu, Çev.) İzmir: Cem Yayınevi.
- Freud, S. (2022). *Totem ve Tabu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gana, N. (2004). Remembering forbidding mourning: Repetition, indifference, melanxiety, Hamlet. *Mosaic: A journal for the interdisciplinary study of literature* , s. 59-78.
- goKonya. (tarih yok). gokonya.com.tr: <https://gokonya.com/tr/akce-gizlenmez-%28tas%29-camii> adresinden alındı
- goKonya . (tarih yok). goKonya : <https://gokonya.com/tr/konya-bilim-merkezi> adresinden alındı
- Goldstein, E. B. (2013). *Bilişsel Psikoloji* . İstanbul: Kaknüs Yayınlar.
- Gordon, A. F. (2008). *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination*. London: University of Minnesota Press.
- Göksel, N. (2006). Unutma, Parodi ve İroni. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 131-140.
- Gurallar, N. (2015). Tarihselcilik-tarihsicilik [Historicism]: Bir mimarlık terminoloji tartışması ve 2000'ler Türkiye'sinde tarihsici mimarlık. *METU Journal of the Faculty of Architecture*(32:2), s. 191-204.
- Habermas, J. (1993). *İdeoloji olarak bilim ve teknik*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Hägglund, M. (2008). *Radical Atheism: Derrida and the Time of Life*. Satnford: Stanford UP.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Hallo, W. W. (1993). Digging up the future. *Unpublished paper, New Haven, CT: Yale University* , Hallo, William W. "Digging up the future." Unpublished paper, New Haven, CT: Yale University (1993).
- havadankayseri.net. (tarih yok). <https://www.havadankayseri.net/>: <https://www.havadankayseri.net/anadolu-harikalar-diyari/> adresinden alındı
- Heidegger, M. (2021). *Varlık ve zaman*. (2. Kaan H. Ökten. Varlık ve zaman. Agora Kitaplığı, Çev.) İstanbul: Alfa .
- Hirsch, M. (2008). The generation of postmemory. *Poetics today*(29.1), s. 103-128.

- Hiz, G. (2020). Servet-i fûnûn'da toplumsal mekânın anlatılar ile üretimi: Tahayyüller, inşalar ve deneyimler atlası (1891-1910). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Hume, D. (2009). *İnsan Doğası Üzerine Bir inceleme*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- izmitteseka.com. (tarih yok). <https://www.izmitteseka.com/mimari> adresinden alındı
- James, W. (2007). *The Principles of Psychology*. New York : Cosimo. Inc.
- Jameson, F. (2007). *Archaeologies of the future: The desire called utopia and other science fictions*. Verso Books.
- Kahraman Çınar, A. (2019). BOZKIR KAVİMLERİ KÜLTÜRÜNDE KARTAL MOTİFİ. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences 1.Volume*, s. 78-87.
- Karabağ, K. (2020). Bir Endüstri Mirası Olarak Antalya Dokuma Fabrikası. *Online Journal of Art and Design*(8-2).
- Karaman, K. (2010). Ritüellerin Toplumsal Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 227-236.
- Kayseri Bilim Merkezi. (tarih yok). kayseribilimmerkezi.com:
<https://www.kayseribilimmerkezi.com/360sanaltur/> adresinden alındı
- Kierkegaard, S. (2013). *Kaygı Kavramı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları .
- Kierkegaard, S. (2018). *Tekerrür*. Alfa Yayınları.
- Klein, N. M. (2008). *The history of forgetting: Los Angeles and the erasure of memory*. Verso Books.
- Konya Belediyesi . (tarih yok). <https://www.konya.bel.tr/kurumsal-logo> adresinden alındı
- Konya Bilim Merkezi. (tarih yok). Konya Bilim Merkezi:
<https://www.konyabilimmerkezi.com/planetaryum> adresinden alındı
- Konya Bülten. (2020, Haziran 9). *Konya Bülteni*. <https://konyabulteni.com/konyanin-en-onemli-ozelligi-selcuklu-baskenti-olusu/> adresinden alındı
- Konya Büyükşehir Belediyesi. (tarih yok). <https://www.konya.bel.tr/>:
<https://www.konya.bel.tr/hizmet-binalari-ve-sosyal-tesisler/konya-bilim-merkezi> adresinden alındı

- Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (tarih yok). 2024 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://konya.ktb.gov.tr/TR-370532/ilimizin-tarihcesi.html> adresinden alındı
- Korkutata, Y., & Toprak, Z. (2013). El-Cezerî ile ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilmesi. *Dicle Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Dergisi* 4.1 (2013): 37-49.(4.1), s. 37-49.
- Kuban, D. (1988). Sinan'ın dünya mimarisindeki yeri.
- Kübler-Ross, E. (2010). *Ölüm ve ölmek Üzerine*. Ankara: APRIL Yayıncılık.
- Landsberg, A. (2003). *The Ethics And Politics Of Memory In An Age Of Mass Culture'."* *Memory And Popular Film* . Manchester: Manchester University Press.
- Le Gall, A. (2006). *Anksiyete ve Kaygı*. Ankara: Dost Yayınları.
- Martin, R. U. (2010). Utopia's ghost: architecture and postmodernism, again. . *Minnesota Press, 2010*.
- Mert, N., & Wang, Q. (2023). *Valance and Perceived Control in Personal and Collective Future Thinking*. doi:<https://doi.org/10.31234/osf.io/h3zsx>
- Moura, P. C.-7.-6. (1996). On becoming a futurist. *Futures* (28.6-7), s. 633-635.
- Murtezaoğlu, S. (2012, Temmuz-Aralık). KÜLTÜREL BELLEĞİN RİTÜEL YOLUYLA KURULUŞU. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, s. 344-350.
- Muşkara, Ü., & Tunçelli, O. (2019). SEKA kâğıt fabrikası endüstriyel mirasın dijital yöntemlerle aktarılması. *Planlama Dergisi* (29.3), s. 247-258.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Oppenheimer, F. (1968). A rationale for a science museum. *Curator*(11-3), s. 206–209.
- Oral Aydın, E., & Çömlekçioğlu Kartal, R. (2016). KOCAELİ SEKA I. KAĞIT FABRİKASI'NIN MİMARİ ANALİZİ VE YENİDEN KULLANIM ÖNERİLERİ. *Tüba-Ked Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*(8), s. 21-34.
- Oral, B. (2017). 21. Yüzyıl Türkiye'sinde Muhafazakâr Milli Mimarlık Arayışları ve Yansımaları. *SDU Journal of Social Sciences*, s. 41.

- Osmangazi Belediyesi. (tarih yok). 2024 tarihinde Osmangazi Belediyesi:
<https://www.osmangazi.bel.tr/tr/osmangazi/ilcemiz-hakkinda> adresinden alındı
- Öndoğan Gedikçi, A. (2016). Tarihi Çarşılarda Tüketim Ritüelleri: Konya Bedesteni.
Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(36), s. 5-19.
- Özcan, H., & Koştur, H. İ. (2017). Türkiye’de bilim merkezlerinin yasal statüsü. A. Güney (Dü.) içinde, *Her yönüyle bilim merkezi*. Çizgi Kitabevi.
- Özkaynak, M., Ulusoy, M., & Dönek, E. (2018). Şehir markalaşmasında tarihi yapıların rolü: Konya-Selçuklu yapıları. *The Journal of International Scientific Researches*(3.4), s. 14-30.
- Panofsky, E. (2014). *Gotik mimarlık ve Skolastik felsefe*. İstanbul.
- Picon, A., Petit, E., & Allai, L. (2004). The ghost of architecture: the project and its codification. *Perspecta* 35, s. 8-19.
- Platon. (2012). *Phaidon*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Polak, F. (1973). *The image of the future*. (E. Boulding, Çev.) Elsevier Scientific Publishing Company.
- Quiroga, R. Q. (2017). *Borges ve Bellek*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Ramond, C. (2011). *Derrida Sözlüğü*. İstanbul: Say yayıncılık.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Ricoeur, P. (2013). *Zaman ve anlatı 4: anlatılan (öykülenen) zaman*. (U. Ö. Altınörs, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. (N. Gürbilek, Çev.) Kanat Kitap.
- Shoemaker, S. (2005). Bellek . *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* , 275-296.
- Sterling, C. (2021). Becoming hauntologists: a new model for critical-creative heritage practice. *Heritage & Society*, s. 67-86.
- Stöber, J. (2000). Prospective Cognitions in Anxiety and Depression: Replication and Methodological Extension. *Cognition and Emotion*(14), s. 725-729.

- Szpunar, P., & Szpunar, K. (2016). Collective future thought: Concept, function, and implications for collective memory studies. *Memory Studies*(9(4)), s. 376-389.
- Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* , s. 117-135.
- Şat, E., & Akgün, B. (2023). Reading Balıkesir Çamlık Hill Recreation Area with Derrida's Concept of Hauntology. *LIVENARCH VIII - RE/DE/GENERATION(S) IN ARCHITECTURE* (s. 479-492). Trabzon: KTU Printing Center.
- Şat, E., & Akgün, B. (2024, 12). Kolektif Gelecek Düşüncesinin Mekansal Yansıması Olarak Bilim Merkezleri. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 11(114), s. 2620–2631. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14579781>
- T.C. Meram Kaymakamlığı. (2019, 07 01). T.C. Meram Kaymakamlığı: <http://www.meram.gov.tr/sahip-ata-kulliyesi> adresinden alındı
- TDK. (1988). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayını.
- TDK. (2022). GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK: <https://sozluk.gov.tr/?q=bellek+&aranan=> adresinden alındı
- Traverso, E. (2019). *Geçmiş Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- TUCSA. (2013, Eylül). *TUCSA* . Türk Yapısal Çelik Derneği: https://www.tucsa.org/tr/celik_yapilar_yazi.aspx?yazi=392 adresinden alındı
- Tunç, T. (1995). *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini*. TDK Yayınları .
- Tübitak . (tarih yok). Tübitak Bilim Merkezleri: <https://bilimmerkezleri.tubitak.gov.tr/kayseribilimmerkezi> adresinden alındı
- Tübitak. (2017). *4003-A Çağrı Metni. Büyük ölçekli bilim merkezi kurulması projeleri*. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu : <https://www.tubitak.gov.tr/tr/destekler/bilim-ve-toplum/ulusal-destek-programlari/icerik-4003-bilim-merkezi-kurulmasi-destek-progra> adresinden alındı

Tübitak. (tarih yok). *tubitak.gov.tr*.

https://bilimmerkezleri.tubitak.gov.tr/konyabilimmerkezi?utm_source=chatgpt.com
adresinden alındı

Tübitak. (tarih yok). *tubitak.gov.tr*. 01 04, 2024 tarihinde tübitak:

<https://bilimmerkezleri.tubitak.gov.tr/Icerik/bilim-merkezi-nedir-140> adresinden
alındı

Wikipedi. (2024, 09 11). 10 10, 2024 tarihinde Wikipedi Özgür Ansiklopedi:

https://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87ift_ba%C5%9Fl%C4%B1_kartal adresinden
alındı

Weitze, M.-D. (2003). Science centers: Examples from the US and from Germany. *From the itinerant lecturers of the 18th century to popularizing physics in the 21st century—exploring the relationship between learning and entertainment*, (s. 58-66).

Wikipedia. (2024, 12 2). *Wikipedia*. https://en.wikipedia.org/wiki/Pantheon,_Rome
adresinden alındı

Yapı . (2014, 01 15). *yapi.com.tr*. https://www.yapi.com.tr/haberler/cift-basli-kartal-sembolu-tarkett-floorcraft-ile-hayat-buldu-_115931.html adresinden alındı

YAPI. (2019, 01 30). *yapi.com.tr*: https://www.yapi.com.tr/haberler/guhemin-kabuk-dokusunda-vmzinc-urunu-tercih-edildi_170318.html adresinden alındı

Youtube. (2017, 10 31). *Materia Assente | Edoardo Tresoldi*. 11 5, 2022 tarihinde youtube:
https://www.youtube.com/watch?v=iOLW_0T9LkY adresinden alındı